

השיר והשנה

אוצר פיוטי ברכות קריאת שמע לשבתות השנה
קרובות לפורים

פיוטים, סליחה וסדר ברכת המזון לברית מילה

לפי מנהג קהילות אשכנז

ובו שש מעלות:

- פרוש הענין • כותרות - תמצית תוכן הפיוט • באור מלים קשות
- מקורות בהלכה ובאגדה • מקורות ללשון הפיוט • באור שרשי לשון הפיוט

ועוד נוספו עליהם:

- מפתח לכינויים אשר בפיוטים • תולדות הפייטנים בקצרה

מאת

משה יהודה בן לאאמו"ר מוהר"ר צבי דוב זצ"ל רוזנווסר

יוצא לאור מנ"א תשע"ה
עיה"ק ירושלים תוכב"א

מכון
מודעת
אשכנז

ספר זה מוקדש לעילוי נשמותיהם של אבותינו זצ"ל

מוהר"ר צבי דוב ב"ר יעקב אריה רוזנווסר
ירא שמים בתכלית, פומיה לא פסק מגירסא, בקי בכל מקצועות התורה ממש,
ובשאר חכמות, למד ולימד כל ימיו.

מרת צפורה ב"ר שרגא אהרן קופרמן
אשת חיל עטרת בעלה, בנתה ביתה לשם ולתפארת,
שותפה ביסוד מכללה ירושלים, זכתה לגדל דורות של ת"ח

ולמעלה בקודש

ר' יעקב אריה ב"ר צבי דוב ומרת שיינא ברכה אלטע ב"ר יהודה רוזנווסר
מסרו נפש על חינוך משפחתם ומאות ילדי ישראל לתורה ויר"ש בלי לקבל שכר,
הצטיינו בהכנסת אורחים, העמידו סוכה מפוארת וחגגו בה שמחת בית השואבה ברוב עם,
עזרו לעניים ונדכאים, וכל זה בראשית המאה העשרים בניו יורק

ר' אברהם ב"ר אשר זעליג, ומרת חוה ב"ר צבי אריה פריעד
בעלי בתים ישרים, כשרים וצנועים, העמידו דורות ישרים, חינכו את משפחתם
לתורה ויר"ש, מסרו נפש על שמירת התורה, בניו יורק לפני המלחמה

ר' אברהם שמחה ב"ר גרשון, ומרת שרה זלאטה ב"ר יצחק יואל קופרמן
זכו במסירות נפש ממש לחנך ששה בנים ובת כולם יראים ושלמים בדובלין, אירלנד.
זכו להעמיד דורות ישרים לשם ולתפארת וביניהם ת"ח מופלגים

מוהר"ר אהרן שרגא ב"ר אברהם צבי, ומרת חיה רבקה ב"ר יהודה לייב פינקוס
הרכיזו תורה בשיקאגו ובערים אחרות, קרבו רבים לתורה ויראת שמים,
שניהם מיוחסים לגאוני ליטא

©

כל הזכויות שמורות

Address:
9 Sutton Road
Monsey, NY
845-356-0734

כתובת המחבר:
אבן שמואל 28 א'
רמות ב' ירושלים
02-571-1160

תוכן

הקדמה	א - 1
מבוא להבנת הפיוטים	ז - 7
סידור לברכות קריאת שמע	טו - 15
פיוטי ברית מילה	כג - 23
שבת ברית מילה (יוצר, אופן, זולת, גאולה, אלוקיכם)	כג - 23
פזמון לברית מילה (מנהגי זכור ברית, זכור ברית)	נט - 59
שבת ראש חודש (יוצר, אופן, זולת, אלוקיכם)	סה - 65
שבת בראשית (יוצר, אופן, זולת, אלוקיכם)	צה - 95
שבת חנוכה א' (זמר לשבת חנוכה, יוצר, אופן, זולת, אלוקיכם)	קטז - 129
שבת חנוכה ב' (יוצר, יוצר נוסח אחר)	קסח - 168
פורים (אשר הניא, מאורה, קרובות)	קצה - 195
שבתות הגזירה	רפא-שנד - 354-281
מנהגי פיוטי הגזירה	רפא - 281
זולת לשבת ראשונה אחרי ר"ח אייר	רפב - 282
זולת לשבת שניה אחרי ר"ח אייר	רפח - 288
זולת לשבת שלישית אחרי ר"ח אייר	רצג - 293
זולת לפרשת בהר סיני	שא - 301
אהבה לשבת לפני שבועות ולפני תשעה באב	שיא - 311
זולת לשבת לפני שבועות ולפני תשעה באב	שכב - 322
זולת לשבת ראשונה אחרי י"ז בתמוז	שלב - 332
זולת לשבת שניה אחרי י"ז בתמוז	שדמ - 344
שבת נחמו (יוצר, אופן, זולת, אלוקיכם)	שנה - 355
שבת שובה (יוצר, אופן, זולת, אלוקיכם)	שצז - 397

סדר ברכת המזון עם שבע ברכות	454-426 - תכו-תנד
פיוטי ברכת המזון לברית מילה (נודה לשמך, אלקים צוית, הרחמן למנהג אשכנז ולמנהג פולין)	426 - תכו
ברכת המזון (עם ברכה מעין שלש ושבע ברכות)	447 - תמו
מקור הפיוט (פסוקים וביטויי חז"ל השזורים בפיוטים)	455 - תנה
מקור המלים (אטימולוגיה של מלים מיוחדות בפיוטים)	484 - תפד
תולדות הפייטנים המופיעים בספר	503 - תקג
טבלת הפייטנים ותקופותיהם	514 - תקיד
מפתחות הכינויים (לפי הכינוי ולפי המשמעות)	515 - תקטו
רשימת כתבי יד, מחזורים מדפוסים ישנים וחדשים וספרי מחקר ..	538 - תקלח

יוסף צבי

בן לאאמור הגה"ק מרן
רבי ישראל משה דושינסקי זיע"א
ריש מתיבתא של ישיבת "בית יוסף צבי"
פעיה"ק ירושלים תובב"א
ת.ד. 5516

בעוהשי"ת י"ב לירח האיתנים תשע"ה לפ"ק
פעיה"ק ירושלים ת"ו

אל מע"כ ידידינו הנכבד הרה"ג המפו'
מו"ה רבי משה יהודה רוזנווסר שליט"א

אחרי שים שלום וברכה כראוי למעכ"ת הי"ו.

הנני בזה במזמור לתודה על קבלת ספרו הנעים השיר והשבח על פיוטים וזמירות קודש לימי מועדים וזמנים, ובחדא מוחתא הנני בכרכה על הליכתו מחיל אל חיל והרבה פעלים בהוצאת ספר השיר ושבח על פיוטי שבתות וכו', והנה מחמת רוב חשיבות ערכו הרם שלחתיו אל הגאון האדיר רבי נפתלי הירצקא פרנקל שליט"א חבר הביד"צ בפעיה"ק, אשר עבר על הספר והביע רוב התפעלות והביע את הסכמתו בכתובים.

הן ידוע עד כמה הפליגו אבותינו ורבנותינו הקדושים בשבח אמירת הפיוטים אשר יסודתם בהררי קודש, אנג יצויין שכ"ק אא"ז לא דילג כלל אלא אמרו הכל כסדרן, והיה זהיר מאוד לאמרם במתינות, והיה מעיין בהפיוטים קודם יו"ט בפירוש המילות (מ"ז או"ח קסק"א), והנה אחרי ראותי את דבריו של הגאון הנ"ל שהפליג בשבח המגיע לכתבים מעשי ידי אומן מצטרפנא לכרכה שיזכה לברך על המוגמר ולזכות את הרבים.

והנני בכרכה מרובה למעכ"ת הי"ו ולכל הנלווים אליו שימלא ה' משאלות ללבם לטובה ולברכה, ועוד רבות בשנים יזכה להגדיל תורה ולהאדירה מתוך בריות גופא ונהורא מעליא כי טוב וכל טוב עד העולם, עדי נזכה בקרוב לביאת ינון ולו יקחת עמים בב"א.

החותם בכל חותמי הכרכות
י"ג אדר א"ת
ב"ר יוסף צבי
13 אדר א"ת

NAFTALY H. FRANKL

Rabbi of Hug Hasam Sofer
Rabbi in Eide Hcaredis

26 Eli Hacoheh st.
Jerusalem, Israel
Tel. 5384-397

נפתלי הירצקא פרנקל

חבר הבד"ץ העדה החרדית
רב ד"חוג חתם סופר"

בעיה"ק ירושלים תובב"א
מח"ס שו"ת "אמרי בינה"

רחוב עלי הכהן 26
02-5384397

בין כסה לעשור שנת תשע"ה – שבת הארץ לפ"ק
פעיה"ק ירושלים תובב"א.

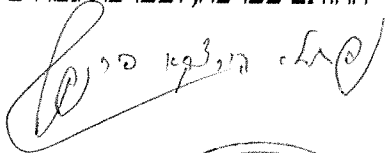
מכתב הסכמה וברכה

הנני בשבח המגיע לכתבים כתבי הקודש בהם חמותי ראיתי אור חדש על ציון האיר, ספר "השיר והשבח" מבחר פיומי שבתות השנה וכו' אשר יסודתם בהררי קודש רבותינו הקדמונים, ונהגו לאומרם בארצות אשכנז ע"י אבותינו ורבותינו נבג"מ בשבתות השנה, ופזמון לברית מילה למנהג אשכנז ולמנהג פולין, והנה הספר ערוך היכו ממתקים וכולו מחמדים בפירוש נאה באר היטב עם מקורות ממדרשים וזוה"ק ובהלכה ואגדה, ערוכים במוטו"ד בבקיאיות רבה ובלשון לימודים קל הבנה ע"י הרב כמוה"ר משה יהודה רוזנווסר שליט"א אשר כבר איתמחי נברא וקמיע דיליה.

והנה כאשר פנה אלי כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ דושינסקיא שליט"א בבקשה לשים עיני על הספר ולעבור בין בתריו, אמרתי אחכמה בהם ואעבור עליו ואראה את המראה הגדול הזה כי טוב הוא למראה ודבריו ערבים ומחכימים, ואם כי יש בהם דברים עפ"י דרך הקבלה שאין לי עסק בהם, אולם כולם נאמרו ממקורות נאמנים. אשר על כן הנני בהסכמה להדפיס את הספר לתועלת המתפללים וביחוד יוצאי אשכנז המחזיקים במנהג אבותיהם בדיהם אשר ימצאו בו עונג רב להבין את סדר התפלה, והוא תועלת גדולה כי ימצאו בו דברי הפן, ויהי נועם ה"א עליו וחפץ ה' בידו של המחבר שליט"א יצלח להחזיר מסורת יהדות אשכנז המפוארת ליושנה כאשר היה באמנה אתם מאז ימות עולם.

והנני חותם בברכה מרובה למחבר שליט"א, שיוכה להמשיך לזכות את הרבים מתוך נחת ושמחה ורב טובה וברכה לו ולכל הגלויים אליו, וזכות אבות יגן עליו ועלינו להשכיל ולהצליח בכל מעשי ידינו, ובקרוב נזכה לביאת משיח צדקנו הולך תמים ופועל צדק בב"א.

החותם בברכה, ובברכת גמח"ט

בי"ה

Rab Zachariah Selley
162 Bennett Avenue
New York, N.Y. 10040
Study (212) 927-4497
Home (212) 740-6706

זכרי' געללעי

רב ואב"ד ק"ק
קהל עדת ישרון
נוא יארק, נ.י.

יום א' דסליחות, תשס"ה, לפ"ק

הנה פנה אלי ידידי התורני והרבני מו"ר משה יהודה בן מוה"ר צבי דב רוזנווסר שליט"א, חניך ישיבתנו הקדושה ומוסדות של ישיבת ר' שמשון רפאל הירש, ובידו פירוש על הפיוטים והיוצרות של חנוכה ופורים, כתוב ומפורש באופן קל שהמון עם יכולים להבינו. והנה דבר גדול עשה, דהפיוטים הם דבר מרכזי ששייך למסורת אשכנז אשר המחבר מסור אליה בכל כוחו. ולדאבוננו דברים אלו שהם ברומו של עולם בני אדם מזלזלים בהם בעיקר מחמת חוסר הבנתם דברים עמוקים אלו שנכתבו ע"י גדולי עולם. והנה המחבר שליט"א יגע וטרח לקבץ מאמרים ומדרשים שנכתבו ע"י תנאים אמוראים וראשונים כמבואר כל זה בספר תשובה מאהבה. ובאמת כבר איסמכא גברא בספרו הראשון "להודות ולהלל" שנתקבל ברצון ולא צריך לדידי ולהסכמתי. בכל זה, רצונו של אדם זהו כבודו. על כן באתי בשורות אלו לברכו בהצלחה בעבודתו הקדושה, ושיזכה להמשיך בעבודת הקודש הנ"ל ולחבר ספרים בעניינים אחרים ג"כ, להגדיל תורה ולהאדירה.

בברכת כתיבה וחתימה טובה.

בני 212 927 4497
רב זכרי' געללעי

אגשר זעליג וויס

כגן 8

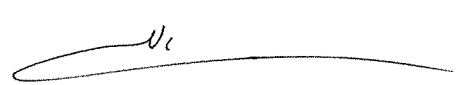
פעיה"ק ירושלים ת"ו

ב'ן נסח (אלער דיר)

ה'ה

ה'ן באיז אגשר זעליג וויס "גליק וועלכע" באנומען נערוויק ופיואס (נסח אונטער).
 ספרי אפלאה ווען זיך געפירט וויס דו מינימעל צו זאגן. יולאוי אונטער קלער דעסער מונטעג.
 על מסורה אקטיווע ופקעק. אנקלודע דעל וועט, און גאנצע ופיואס וניזלרות, וועט זאלא
 געבן יסודות אל העפעלונג ופיואס אלע אמיריטן וועטן באזייען נעבן קלא, אקיימו סעימי.
 אל בן דעיו וועלעך אוד אנהייב געט, יאונג רועלונג אפלא אקטיוו אלע זענען
 אפילו אפלא וועלעך אהער יצו אלע אהער באקון דעווע וועלעך.
 באמין קעמלע דעווע געטע אפער יקר זע אומע יולא דני אלעך זעט
 פיואס אלע אהער אהער אהער, אהער אל ג'.

דכינת זעט

רב בירושלים העתיקה תובב"א

מח"ס ביצחק יקרא

מציון מכלל יופי

שיחות לחמישה חומשי תורה ומועדים

בס"ד, תאריך צ"ק פ' הטקייכס גמל"ך
ירושלים צ"ק גמל"ך

שגח אלכח

ככה כפ"י אוראט גר"ו אשג יורא רחנזוסה שלטיא אט ספרו אטי חפ על פיוק ל' פרטונדוקיקי
ולגת דלגטל, זצגה הנף לעת יקון על פיוק קללות אלכח אטאר טגנג תלני, זלגה חלנת
שאמ באונה אגאר פל חמירא זלפנות פל סרטוס אהראנות מקורו, זקרא אגורו פלי
והטבח.

דכותרת ל"ר צארה יאמזינו כלאוולו הלוב זיצרה אשג פלאור זלכטי אגת חי קיין ובמחיה
בימינו אגא אן קייר אטור אסני המצגת עם פל אחלי

כמסרה לעיר השני
אפיארו (כריע)

RABBI MOSHE HEINEMANN
6109 Gist Avenue
Baltimore, MD 21215
Tel. (410) 358-9828
Fax. (410) 358-9838

משה היינעמאן
אב"ד קייק אגודת ישראל
באלטימאר
טל. (410) 764-7778
פקס (410) 764-8878

בסייד

באתי בשורות אלו להגיד לאדם ישרו ולהשמיע בשער צת רבים שצח המגיע לכתפים על העבודה הכבירה שעמל בה המחזר ר' משה יהודה רוזנוואר שליט"א בלוניא לאור ספרו היקר מפז "השיר והשבח" שכולל פיוטי שבתות השנה ופיוטי פורים וצרות מילה לפני מנהג אשכנז מפורשים ומצוירים עם מקורותיהם פתוך בהלכה וצאגדה, שהם תורתן של ראשונים.

כבר איתמחי גברא צמפרו הקודם "להודות ולהלל" שהם פיוטים של הארבע פראשיות והתפקות ופיוטי שבת הגדול ופורים שכבר שחווהו רבנים מובהקים. ודאי זכותו של ר' משה יהודה המחזר גדול מאוד, שהאיר עינינו בכוונת הפיוטים וצאיאור דבריהם שהם היו גדולי ישראל מן הראשונים, ודבריהם לריבים לימוד והבנה.

לא לחנם טרחו וערכו הגדולים דבריהם אלו כי הם שנאמרם צדינה ובהשכל ויתקרבנו בני ישראל לאציהם שצמיים ע"י תורה, יראה ומעשים טובים. כמו כל דברי הראשונים שפירשו לנו התוך הש"ס ושאר עניני תורה ויראה לריבים אנו לעמול להצינם על צורים כן הדבר הזה בפיוטיהם. אם בעלי התוספות מפרשי הש"ס הביאו הפיוטים לפרש ולהקשות וערכו להצינם, אנו יתמו דיתמו צודאי לריבים הדרכת הפיוטים להשכון אור נדקתם צינתם ודעת תורתם ככלנו וישאר רואם דבריהם בקרצנו לעולם.

וע"ז באתי עה"ה בחמישי בשבת לקדר וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כלי ישראל שלשה ועשרים יום לאחד אלו שנת חוגת אלפים ואצע מאות ואצעים וארבע לצר"ע משה בן החצר ר' ברוך גדליה בלמפחת היינעמאן החונ"פ מתא באלטימאר

בס"ד

יעקב יחזקאל פאזען

דיין

ק"ק קהל עדת ישורון וו"ה

נוא יארק

אור ליום ב' פ' מקץ תשע"ה

בא אלי ידידי הרב משה יהודה רוזנוסר שליט"א [בן לידידי מוהר"ר צבי דוב [הערש בער] רוזנוסר זצ"ל, שכן טוב כאן בוואשינגטון הייטס, שעסק בצרכי ציבור כאן כמה שנים, וגם לרבות מה שעסקנו יחד לבנות מקוה טהרה בהרי חופש בנוא יארק, יהיה זכרו ברוך], והביא לנו ספרו "השיר והשבח" שחיבר על פיוטים מידי שבת בשבתו, וגם פיוטים לשאר מאורעות, ופיוט של ברכת המזון של ברית מילה הנהוג כאן אצל האשכנזים, וכו'.

הספר שחיבר, הוא תרגום של פיוטים אלו בלשון קודש, וגם מקורות נאמנות להפיוטים במדרשים ומאמרי חז"ל. הוא זכה להראות על ידי תרגומו יופי של הפיוטים שעד עכשיו היו קשה להבין דברי הפיוטנים.

דבר גדול עשה לעמו, ליתן היכולת להבין מה שהם אומרים. גם אני נהנתי מאד ממנו, ולקחתי ספריו והנחתי אצלי בבית הכנסת לומר בהם הפיוטים וכו'.

השם יתי יסייעו להמשיך עבודתו ולהיות מן המצדיקי הרבים, שיהזרו ככוכבי-שמים, ויפוצו מעיינותיו חוצה, ויישר כחכם.

להגדיל תורה ולהאדירה, ממני ד"ש

יעקב יחזקאל פאזען

דיין שק"ק קהל עדת ישורון, וו"ה.

Rabbi Sam. A. SCHLESINGER
14, RUE OBERLIN
67000 STRASBOURG, FRANCE
☎ :+33 (0)3 88 36 27 45
Fax :+33 (0)3 88 24 08 85
e-mail : ravschlesinger@aol.com

שמואל עקיבא יפה - שלוינגר
רב ואב"ד דקהלת החרדים
שטראסבורג

בס"ד, ד' מנח' תשל"ה לפ"ק.

בימי בין המצרים נוטע אחרונים, ונלכד בקרוז לבאלת צולמים, ובתוכן כף מצלת
יפידו הנעלה והנכבד מאור איש יקר ערך וזקן הרציון, שמו מאורים, מחשבי ונכבדי
זע"ה בעיר תהנה מאופי יצא, ה"ה אחר משה יהודה רובנוסר שליט"א,
אחדגהט זכרת כ"ס,

למת שמחה זלצו ברואתי את אשר הכאה לפני את ספרו החדש "השיר והשפוח"
12 מצא כטוב טעם ודלת, את פיוטי שבתת השנה, וביוטי פורים, לפי מנהג אשכנז,
ומהרה פירוש המילים והפנתן, הוסף כאקוהות את דברי חז"ל במקומות מצולמים בשם
אברהם פרידל, הפסקות, וגשת הגבול, שכבר ניכר רוב כוחו וישועת בהגנת דברי
הפסחים האשונים כמלאכים, כך משהו בספר זה בית שאת וביתו עוז, שכל מי
שיצין בספר, יראה מיד ויבין, כמה ישועה הקיץ מצבת שליטת בחיובי זה, והאמת
ניתנת להאמר ולהכתב, כי ניכר בצדוהת הכבירה, דברים נפלאים עד מאוד, איך
שהקצה ה' לצדו, נפנח את מה שבפון בדברי הפסחים, ובין כל אחד ואחד בשיאמר
הפיוטי ירש בנפשו את מה שרבו הפסחים לומר ודעת את הדבר ולכו בה,
ולחזין איך לפסוק שיה לפני זוכו כל הצולמים צות לעותו ולת שמחתו.
על החשבות הגדולה שיה עמית עמית שליטת, בספרו הראשון בשנת תשס"ה לפ"ק.
עולם מנחם בעלי התפסות והתפסות, המהר"ל הגה"צ והתם ספרו ועוד, ומי שיה צדו
את הפיוטי, מרשים בשנת שמונים את הפיוטי ומרשים, תענה רותן מוחם מה שייך
עצת לו. ועל כן הלך צד לחזק את ידי הפיוטי ודבריו, תענה רותן מוחם מה שייך
ושיצדו הקדשה לנפשי עזר רבות בשנים לצדוהת הקודש מתק נחת ומוח ששן שמחה,
לראת את בצלמו היו, הולכים וגבליים מצוה מצוה בתורה וביאה, ובסמתי שלפ האשונים וקדמונים
ול בעלי הפיוטי, שמתם בדבריהם לפינח מצוה מצוה בתורה וביאה, ובסמתי שלפ האשונים וקדמונים
לפא ונהווא מצוה, ולהתברך בכל הברכות האמורות בתורה, יצאנו למינין עד מאה ועשרים שנה בדבריהם
ובהסתת נפשות, כי ימים אלו יהפכו לפית ששם נשען ונשמה, וכמו שפסק הרמב"ם ענין זה
2007 ה' תשס"ז, כה"ל עין זכאל וספר, מצדו בהצדחה תד ובכ"ס,
ידידו ומוקירו,
שמואל עקיבא יפה - שליטת
רב ואב"ד דקהלת החרדים

Rabbi Meir Benzion Levi
59 Carlton Road
Monsey, NY 10952
845-426-0178

מאיר בן-ציון הלוי לוי
רב קהל עדת ישורון דמאנסי
מאנסי נוא יארק

בס"ד

כ"ד מנחם אב תשע"ד

יישר כוחכם להאי גברא רבא הרב משה יהודה רוזנווסר שליט"א, מילידי וחושי קהלתינו שחשקה נפשו להבין ולהורות דברי פיוטי קדמונינו ובחר לו חלקו בתורה ויגע ועמל לעיין בכל כתבי היד הנמצאים לנו מאת הראשונים ז"ל (ראב"ן ור' יוסף קרא ור' אפרים מבונא ובעל ערוגת הבשם הקדמון ועוד) לוודא הגירסאות ולהבין פרושיהם ומהם שאב יסוד פירושו ואין בית המדרש בלא חידוש והוסיף נופך משלו. והוא פירש באופן המועיל חידותם ורמזיהם כפי שידו מגעת וחילק פירושו לה' חלקים פירוש הענין ופירוש המילים ומקורות הענינים ועוד ע"פ מדרשי חז"ל. ועכשיו בא להשלים עבודתו ולחזור ולהדפיס פיוטי חנוכה ופורים וברית מילה שנדפסו מכבר ולהשלים עליהם שאר פיוטי שבתות כפי מנהג אשכנז. אין ערוך לתועלת עבודתו לאלו שעוד נוהגים לומר הפיוטים דבר יום ביומו ואולי על ידו תוחזר העטרה ליושנה ויתפשט אמירתם בכל קהילות אשכנז כבימי קדם בסור אמתלאתם שא"א להבינם כלל וכלל שהלא עכשיו כבר אפשר לא רק להבין פשטות המילים אלא אף לקשר דבריהם לריבוי מדרשי חז"ל.

זכות גאוני קדמונינו הפייטנים יעמוד לו ולזרעו ויזכה להמשיך בעוד מקצועות התורה ובזיכוי הרבים לאורך ימים ושנים.

ידידו ומוקירו

מאיר בן-ציון הלוי לוי

א"י א"י א"י א"י א"י

מרחשון התשע"ה

בס"ד

הובא לפני הספר "השיר והשבח" ובו ביאור מקיף על פיוטי כל
השנה עם מקורות מחז"ל בגמי ובמדרשים וכו' שנכתב ונערך
מתוך עמל רב במשך שנים רבות ע"י הרח"ג וכו' מוהר"ר משה
יהודה רוזנווסר שליט"א.

והנה כבר כתבו הפוסקים שחובה על תאומרים פיוטים לחבין את
פירושם ועומק דבריכם, וכמ"ש חטי"ז בסי' קי (ס"ק א') וחביא
דבריו במ"ב שם (ס"ק ג'), ולכן בודאי שהתועלת מיצירה כבירה
זו רב מאוד.

וברכתי להרב המחבר שליט"א שיזכה חלאה לחגדיל תורח
ולהאדירה, ויזכה לברכה והצלחה בכל מעשה ידיו.

ישראל גנס

הרב יהודה גנס

רב ביהכ"ס קהל עדת ישורון
ירושלים

מרחשון התשע"ה

מכתב ברכה

הנה לאחר שאיש האשכולות הרה"ג וכו' מוהר"ר משה יהודה רוזנווסר שליט"א קיבל כבר הסכמות על הוצאת ספרו "השיר והשבח" על הפיוטים הנאמרים כל השנה, מאאמו"ר שליט"א ומעוד מגדולי הדור, לא אבוא אנוכי הקטן אפילו כיהודה ועוד לקרא, להיות חלילה כשר המסכים.

אולם בהכירי מקרוב את רוב עמלו הגדול במשך שנים רבות בין בחיפוש רב בפירושים עתיקים ובבירור הנוסח הנכון מכתבי יד, בין בבירור המקורות של הפייטנים מדברי חז"ל בש"ס בבלי ירושלמי ומדרשים וכו', ובעריכת הכל באופן ברור כל כך, וגם יודעני מקרוב את רוב התועלת שיש לציבור מעבודתו הכבירה, שעל ידי זה אין אמירת הפיוטים בקריאת דבר שאינו מובן מספר החתום, אלא עבודת הלב של התפילה שהיא מדברים העומדים ברומו של עולם, אבוא לברכו בברכת הדיוט כי חפץ ה' יעלה בידו לזכות הרבים בספרו זה ובעוד חיבורים מועילים, ויזכה לרוב נחת דקדושה מכל יוצאי חלציו ולהצלחה בכל מעשה ידיו.

כברכת

יהודה גנס

דוד קאהן

ביחמ"ד גבול יעבץ
ברוקלין, נוא. יארק

אברהם הרבה

103

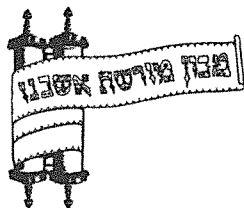
כבד ז"ל
מתוך יצרתי המחקר אהובי שהיה קשריך אליהם

כמה אנשים נשאו בתי לבנות החברה הפכה לפניהם והם
עליהם ועליהם הם לזמן במוקדם אין ראו ופרי הסתירה אחי.
לפי מה שהיה עליהם במוקדם עליהם. אחת בזכותי ואני אהבתי אחי.
באומרו שלפי שסיבתו הינה לי. הענין חסד לית השייך אליהם.
דבר נוסף במוקדם אחי עליהם. אחת בזכותי ועל ידיהם חזקה.
ואולי זה ייהי' ויהי' וישיק בקולו ויעלה את יתה יתה יתה.
ואולי זה יהיה אחי עליהם. אחת בזכותי ועל ידיהם חזקה.
יש לי ענין שלפי שסיבתו הינה לי. הענין חסד לית השייך אליהם.
יש לי ענין שלפי שסיבתו הינה לי. הענין חסד לית השייך אליהם.
יש לי ענין שלפי שסיבתו הינה לי. הענין חסד לית השייך אליהם.

החברים
ברוקלין, נוא. יארק
אברהם הרבה

מכון מורשת אשכנז (ע"ר)

רח' הרב סורוצקין 3, בני ברק 5154439 – ת.ד. 87, בני ברק 5110002
טל. 03-5700783 פקס: 03-6161059 / דוא"ל: benis4@neto.net.il

שיל"ת, ראש חדש אב תשע"ה

ישאו הרים ברכה ושלו
למעייך ידידי הדגול מוהר"ר משה יהודה רוזנווסר שליט"א
איש אשר רוח בו, ובין מעשיו הברוכים בולט מפעל החיים שלו להחייאת הפיוטים הקדושים!

עומדים אנו עתה תחת רושם האביזה הגדולה של כלל ישראל עם הסתלקותו של מרן פוסק הדור, הגאון הגדול רבי שמואל הלוי ואזנר זצוק"ל בעל 'שבט הלוי'. הוא הימלאך' שהיכה בנו, בני אשכנז, ואמר: "גדל! עליכם לחזור למסורת אבותיכם". הוא הגבר שעודד בכל לבו את החזרת עטרת אמירת הפיוטים ליושנה. רגיל היה לומר: "לאנגע פיוטים, לאנגע אריכות ימים" [=פיוטים ארוכים, אריכות ימים מרובה!]. גם בתוך ציבור מתפללי ספרד שבבית מדרשו, היה אומר לעצמו פיוטים בברכות קריאת שמע של שחרית, ולעת זקנותו התבטא כמה פעמים: "במה הארכת ימים? בזכות הידועה מן הראשונים שאמירת הפיוטים היא סגולה לאריכות ימים".
זמן לא רב לאחר שהקמנו בעידודו הנלהב את המנין הראשון כמנהג אשכנז הישן, כולל אמירת הפיוטים של כל מועדי השנה ושבתותיה, הנהיג הוא עצמו לציבור בבית מדרשו לומר 'מעברות' בלילי מועדים, באמרו: "איך אפשר ליכנס ליום טוב בלי 'מעברות'!". עבור האישיכנזים שגדלו על המסורת העתיקה של אמירת פיוטים, אי אמירתן היא כמו דילוג על 'ונתנה תוקף' בראש השנה או ביטול אמירת 'קנינות' בתשעה באב.

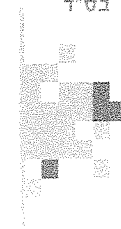
הוא סיפר (בספר הזכרון 'רבי מאיר שפירא במשנה באומר ובמעש, ח"ב, בני ברק תשכ"ז, עמ' 279) על רבו מהר"ם שפירא: "הקפיד לומר את הפיוטים שהותקנו לאמרם בשעת התפלה, אפילו היוצרות' לשבתות שבין פסח וחג השבועות, גם אלה שבברכת קריאת שמע לפני גאל ישראל לא דילג עליהם, באמרו: איך אפשר לפסוח על פיוטי 'ברח דודי' המלאים בכל חרוזיהם השתפכות נפשית באהבת כנסת ישראל אל דודה הקב"ה?! גם ביום כיפור היום הקדוש נהג לאמור את כל הפיוטים הנכללים במחזור, גם את אלה שלפני שמונה עשרה. נהירנא פעם אחת בשבת שבין פסח לעצרת ראיתיו שהוציא מבית עקד ספריו את כל הסידורים ממהדורות ודפוסים שונים, כדי לזכות אותנו, תלמידיו, באמירת פיוטי 'האהבה' שאינם שכיחים בכל הסידורים".

באחת מדרשותיו אמר 'שבט הלוי': "פייט... איני יודע מדוע יש כאלו שמזלזלים באמירתו, ומי לנו גדול מבעל 'ההפלאה' זי"ע, ודרכו בקודש היה שבשבת שאמרו פייט, למד עם כל בני ישיבתו את פירושו ומשמעותו של הפייט. הרי לנו כמה היו קדמונינו זהירים בזה. ובתשובות בית הלל מהגאון הקדוש רבי הלל קאלאמייער זצ"ל מביא בשם 'ספר חסידים', סימן קי"ד, שאסור לשנות מנהגי אמירת הפיוטים המקובלים מקדמת דנא. וידוע עוד שאמירת הפיוט מסוגל לאריכות ימים" (דרשות ושיחות שבט הלוי, שנאמרו בשנת תשנ"ט, בני ברק תשס"א, עמ' רכד).

כיום אין אנו זוכים לשמוע שיעורים בפיוט מפי ראשי ישיבות ורבני קהילות, ודאי לא מענקי רוח כמרן 'ההפלאה'. את החלל הריק הזה ממלא החיבור הנפלא שלפנינו, 'השיר והשבח', המפרש את הפיוט בצורה מעולה ביותר, הן מצד הבנת פשוטם של פיוטים והן מצד לימודם בעומק לאור מקורותיהם הנגלים והנסתרים. עבודה גדולה מאוד עשה ידידי מוהר"ר משה יהודה רוזנווסר שליט"א, במפעל הפיוטים שלו, שמוסיף והולך, מחיל אל חיל.

ברכה זו של אורך ימים ושנים תחול על ראש ידידי הדגול אשר מחיה את הפיוטים במאמרו. בימי בין המצרים אלה, אנו מלאי תקוה שאמירת הפיוטים תקרב את התגשמות בקשתנו: "והשב כהנים לעבודתם וליום לשינם ולזמרים". אכ"ר.

בנימין אליהו מילר

המלצה לספר "השיר והשבח"

כידוע, שאלו חז"ל (סנהדרין צ-צב) 'מניין לתחיית המתים מן התורה?' נתנו בזה תשובות שונות על יסוד פסוקים שונים. אולם שמעתי מפי בן דודי הרב יצחק ברנשטיין זצ"ל, כי הוא קורא את המאמר בדרך אחרת: - 'מניין לתחיית המתים?' [כלומר, היכן אפשר לראות בימינו אנו דוגמה של תחיית המתים? ובאה התשובה-] 'מן התורה!' כלומר, דוקא בדורנו אנו [מאז סוף מלחמת העולם] אנו עדים לתהליך של הפצת תורה והרבצת תורה שלא היתה כמותה זה דורות רבים.

ואם כך בתורה בכלל (ישיבות, כוללים, סמינרים ועוד) לפנינו דוגמה מיוחדת וייחודית של "תחיית המתים" בתחום מיוחד של תורה, הלא היא ספרות הפיוטים. ספרות זאת היתה מונחת בקרן זוית של לימוד תורה, בעיקר עקב הקושי 'לפענח' את דברי המשוררים. והנה לקח על עצמו חתני היקר הרב משה יהודה רוזנווסר שליט"א את המשימה 'להגיש' את הספרות היקרה הזאת בצורה כזאת, שמעתה כל בן תורה יוכל להתבשם מיופים הספרות של הפיוטים, תוך כדי הבנתם העמוקה כחלק מהספרות התורנית של עם ישראל במשך הדורות.

נציין בקצרה חלק מן המעלות הייחודיות של מפעל ספרותי – תורני זה:

1. הפיוטים נבדקו היטב לפי כל כתבי היד, כדי לקבוע את הנוסח הנכון.
2. פירושי הראשונים על הפיוטים שולבו בפירוש החדש הזה.
3. הפירוש העמוק הזה, מלווה בכל המקורות ומאיר את תוכן דברי הפיוטים בדברי הסבר המאפשרים גישה נוחה והבנה ברורה לכל פיוט.
4. יש לציין במיוחד את המפתח לכל הכינויים בפיוטים.
5. המחבר גם טרח להגיש לנו את תולדות הפייטנים.

יישר כוחו של הרב רוזנווסר על חידוש נדבך ייחודי זה בספרות התורנית

בברכה ובהוקרה -

הרב ד"ר יהודה קופרמן

הקדמה

בעמדי על משמרת, מדי יום ביומו, להבין ולהשכיל, ללמוד על מנת ללמד, את דברי רבותינו הראשונים כמלאכים, תמהתי מה לי כי הרהבתי לגשת הלום אל הקודש לחקור ולאזן, לקבוע מסמרים, ולתקוע יתד, לאמר הנה פרוש דבריהם ז"ל ולכך התכוונו כשיסדו את פיוטיהם. מי אני, בזוי עם, נבער מדעת, שאדע לפענח רזא וסתומות מיליהם? מה לי כי אלך בדרך לא עבר אדם שם? ושמא דוקא כבוד אלקים הסתר דבר ואין ראוי לגלות מסתורין שלא רצו חכמים לגלות? שמא מוטב שישארו הדברים סתומים וחתומים?

והתנחמתי בנחמות כפולות. ראשית שרבים מהראשונים אשר מפייהם אנו חיים, ובכללם רש"י, ור"ת, ראב"ן ור' אפרים מבונא, ר' יוסף קרא ואחרון חביב, ר' עזריאל ב"ר יהודה בספרו ערוגת הבשם, כולם טרחו ועמלו לפרש את דברי הפייטנים. ובזמנם היה פרוש הפיוט מקצוע חשוב בלימוד התורה, עד כדי כך שבמכתביהם היו שואלים זה לזה איך הבנת את דברי הפייטן, והיו מתפלפלים בדבריו. אכן התוספות והראשונים מרבים להביא מדברי הפיוטים ראיות להלכה, סימן לכך שלא רק שהכירו את דברי הפייטנים אלא גם סמכו עליהם באיסור והיתר, והמפורסמות אינם צריכים ראיה. ואם דברי תורה הם, לא חל עליהם הכלל של כבוד אלקים הסתר דבר, אלא להיפך, עליהם נאמר כבוד מלכים חקור דבר (וד"ת נמשלו למלכים כמ"ש בי מלכים ימלוכו) כדאיתא במדרש (ב"ר ט, א). לכן נערת חצני והוזלתי זהב מכיס למצוא ולפענח את פרושי הראשונים על הפיוט – כי רובם ככולם נמצאים רק בכתב יד - ולברר וללבן את הדברים. וכ"כ למה? כדי שאדמה לננס ע"ג ענק, וכממשיך דרכם של מפרשי הפיוט הקדמונים, באשר רוב הפרושים והמקורות שבספר זה כבר נמצאים בפרושי הראשונים על הפיוטים, והחידושים שהוספתי הם בגדר שכר מן השמים שהניחו לי הראשונים מקום להתגדר בו. בנוסף לכך, מדפיסי המחזורים הראשונים (וגם כמה סופרים שסדרו מחזורים בכת"י) לקטו מפרושי הראשונים האלו ושבצום כפרושים על הפיוטים. החרו החזיקו אחריהם לפני כמאתיים שנה ר' וואלף היידנהיים ז"ל ור' זליגמאן בער ז"ל, שכללו פרושים קצרים לפיוטים, זה במחזור וזה בסידור, והרבנים החשובים שבזמנם הללו ושבחום והסכימו למעשיהם.

ושנית שמטרת היתה לשם שמים לזכות את הרבים, וזאת בשלושה אופנים. ראשית, לזכות את בני קהילות אשכנז המבוססים, הפזורים בכל העולם וגם בא"י

המחזיקים במנהגי אבותיהם ואומרים את הפיוטים אך הם מצטערים על שאינם יורדים לסוף דעתו של הפייטן. להם ולכבודם אני מגיש את המחזור הזה שיסייע להם לא רק להתכוון בחלק זה של התפילה, אלא גם ליהנות מאמירתה (ובנוסף מלובן ומלוטש). ישתבח שמו יתברך, שאחרי הוצאת ספרי הראשון, להודות ולהלל, באו אלי יהודים רבים ואמרו לי "עם ספרך, אמירת הפיוטים איננה עוד סבל ועינוי, אלא חלק מהתפילה המשלב עבודה שבלב עם הנאת לימוד תורה". שנית, יש רבים מבני אשכנז הנמנעים מלבוא לביהכ"ץ בשבתות שבהם אומרים פיוטים, ומעדיפים ללכת לבכ"ץ המדלגים פיוטים, ואם הם כבר באים לביהכ"ץ הם מדלגים על הפיוטים כי אינם מבינים אותם ומעדיפים לנצל את הזמן להתעסק בדברי תורה שהם מסוגלים להבין. ואליכם אישים אקרא: הזהרו במנהג אבותיכם! חזרו אל צור חוצבתם! בואו לאחד מבתי הכנסת הרבים, הותיקים או אלה שיסד ידדי היקר מוהר"ר בנימן שלמה המבורגר שליט"א בא"י, קחו את הספר והווכחו עד כמה הדברים מאירים. טעמו וראו כי כבר אין צורך להתאמץ כדי להבין את דברי הראשונים, והרי הם לפניכם כשלחן ערוך מלא כל טוב. תקצר היריעה מלפרט את כל הראשונים והאחרונים מאז ר"י טוב עלם ורבנו אליהו הזקן ועד לרב אלעזר פלעקלש בעל שו"ת תשובה מאהבה (שהאריך מאוד בזה) שהדגישו את חשיבות אמירת הפיוטים ואת התועלת הגדולה הגלומה בהם. ב"ה שיש עוד ועוד מניינים המצפצפים ועולים שמקפידים על אמירת הפיוטים, וב"ה שזכיתי, ממש בזעיר אנפין, לעזור להתחדשות הזאת. ושלישית, יש שלמים וכן רבים מאחינו שאינם מכירים כלל את ההוד, היופי, יראת השמים, המוסר, הקדושה, והכמיהה לגאולה, בנוסף ללימוד התורה על כל מקצועותיה - הלכה, אגדה, קבלה, דקדוק, מחשבה - אשר חברו יחדיו בפיוטים אלו שכתבו הראשונים כמלאכים. אם אין מקום לפיוטים באהלי יעקב (כי מנהגכם לא לומר פיוטים באמצע התפילה), עדיין אין ספק שיש להם מקום באהלי שם, ושיש כאן הזדמנות פז להחזיר עטרה ליושנה כדי שהפיוטים ילכו וישובו אל מקומם בכותל המזרח של לימוד התורה כפי שהיה בימי רבנו גרשם, רש"י, ר"ת, הראב"י, ר"מ מרוטנבורג, ר"י החסיד, הרוקח ושאר עמודי ההוראה של יהדות אשכנז.

במהדורה זו של פיוטי השנה נקטתי בדרך שהתווה ידידי היקר מוהר"ר אהרן לוי שליט"א, והוא לפלח את הפרוש על פי תוכן הפרוש ומטרתו. ראשית, לפני כל פיוט נמצאת שורה או שתיים המסכמות את הרעיון המרכזי של הפיוט ולפני כל קטע שורה המציגה את הרעיון של הקטע. שנית, ליד הפיוט עצמו נמצא פרוש הענין, והוא פרוש רצוף לכל שורה בפיוט המבאר את כוונת הפייטן בלשון ברורה וקצרה. שלישית, יש יהודים אשר מבינים את הפיוט אך מתקשים במלים מוזרות או מחודשות. לכן צירפתי מתחת לפיוט פרוש המלים שיסייע בהבנת מלים אלו.

רביעית, מתחת לפיוט נמצאים המקורות והמדרשים אשר הפייטן רמז להם או הזכיר אותם. כידוע, אחד ממטרות הפיוט הוא ללמד בני יהודה מדרשים ורעיונות הנוגעים לקריאת התורה או למאורע וכן גם להדגיש את הייחודיות של היום. לשם כך שילבו הפייטנים מדרשים רבים בפיוטיהם, כדי שבני הקהילה יזדהו עם המאורע או עם היום המיוחד וידעו מה משמעותו, ועי"ז יזכרוהו ויוסיפו אומץ בירתת ה'. חמישית, בסוף הספר יש ארבעה נספחים. (א) מקור הפיוט הוא רשימה של כל הפסוקים אשר שילב הפייטן בפיוט. גם הראשונים בפירושיהם לפיוט טרחו להצביע על אלה הפסוקים (אך לא על כולם). (ב) מקור המלים הוא אטימולוגיה של מלים קשות או מיוחדות שיסד הפייטן. בנספח זה נמצאים צירופי מלים, מלים קשות או מוזרות, ומלים בארמית שנהפכו ללש"ק, יחד עם מקורותיהם בתנ"ך במשנה ובתלמודים. (ג) מפתח הכינויים הוא רשימת כל הכינויים המופיעים בספר, מסודרים לפי הכינוי וגם לפי הנושא. (ד) תולדות הפייטנים כולל קטע ביוגרפי קצר על כל אחד מהפייטנים המופיעים בספר, ולאחריו טבלת סיכום של הזמן בו הם חיו.

כאשר ניגשתי לראשונה לפרש את הפיוטים הצבתי לעצמי שתי מטרות עיקריות. לברר מה הפייטן אמר, ולברר למה הוא התכוון. כדי להשיג את המטרה הראשונה – מה הוא אמר, ראיתי לנכון לברר נוסח מדויק עד כמה שידי מגעת, כולל ניפוי הפיוטים מסילופי הצנזורה (גם צנזורה של הנוצרים, וגם של יהודים ששינו משום איבה). לשם כך, עיינתי בכ"י 40 כת"י, בעיקר מתקופת הראשונים, אך גם בקטעי גניזה (בשביל הקרובה לפורים) ובדפוסים ישנים. רשימה ביבליוגרפית מדויקת של כתה"י שבהם השתמשתי נמצא בסוף הספר. בתקופה האחרונה היו חוקרים (הברמן, פליישר, גולדשמידט, ירדן, ומייזליש) שהוציאו לאור מהדורות מדעיות שכללו כמה מהפיוטים האלו, ובהם ציינו את הגירסאות השונות שמצאו בכתה"י. השתמשתי במחקרים אלו (גם הם נמצאים ברשימה בסוף הספר) לאחר שביררתי שהחוקרים היו שומרי תו"מ. ערכתי השוואה של הגרסאות וברוב דרובא של המקרים בחרתי כדעת הרוב. במקרים נדירים בחרתי בגירסה השניה, ורק במקום אחד או שניים בחרתי בגירסה פחות נפוצה. הרוצה לקבל את רשימותי יוכל לפנות אלי, ובשמחה אשלחם. נמנעתי מלהציג מהדורה מדעית של הפיוטים כי ספר זה הוא בראש וראשונה סידור תפילה, וריבוי הגירסאות והסימנים מפריע לריכוז של המתפלל.

להשיג את המטרה השניה – למה הוא התכוון, נזקקתי לתפילות ולרחמי שמים מרובים. אמנם השתמשתי בכ"י 20 כת"י, ובעיקרם כת"י פארמה 655, כת"י המבורג 153-152, וכת"י פרנקפורט 227, אך הרבה מכתה"י הם משובשים, וחלקם לא

פירשו רבים מהמקומות שבהם התקשיתי. גם השתמשתי בדפוסים ישנים של הסידורים הדרת קדש ומעגלי צדק, ובסידור עבודת ישראל של בער. בסייעתא דשמיא מרובה אני יכול לומר שאולי נשארו לי מקום אחד או שנים שאינני שבע רצון מהפרוש שפירשתי. גם רשימה זו של כתי"י ומחזורים עתיקים שכללו פרושים נמצא ברשימה הביבליוגרפית אשר בסוף הספר.

בספר זה הצלחתי ב"ה להבליט את החריזה של הפיוטים בכך שכל שורה מסתיימת בחריזה ואין היא נכנסת לתוך של חברתה. ג"כ בפיוטים השקולים הדגשתי את השקילה גם בהקדמה לפיוט וגם בפיוט עצמו. הבלטתי את האכרוסטיכון (סדר א"ב של השורות בפיוט) ומעל לאותיות של שם המחבר יש סגול.

ואסיים את תיאור הספר בגישתי לענייני הקבלה. השתמשתי הרבה בספר הזוהר הקדוש וגם בספר הבהיר, אך בעיקר באשר הם משמשים כספרי מדרשים. יש בספרים אלו מדרשים שנעלמו מאתנו ואינם נמצאים במקום אחר (לדוגמא "ונקבו אליים" בעמוד רלח). אע"פ שידוע לי שספרים אלו התגלו זמן רב אחרי כתיבת הפיוטים, אין לי ספק שהפייטנים ידעו את המדרשים האלו ולכן שבצום ביצירותיהם. בנוסף לכך יש מקומות בודדים שהתקשיתי בהבנת כוונת הפייטן ולא מצאתי מנוס מלפרש את הפיוט אלא ע"ד הקבלה (לדוגמא "חץ המריק" בעמוד צז) וכן עשיתי. יש רק מקום אחד בספר שבו הפיוט מתפרש יפה על פי הפשט והמדרשים, והוסיף משה מדעתו פרוש ע"ד הסוד. עשיתי זאת כדי להראות שהפיוטים נכתבו בידי ת"ח עצומים שאין לנו היום מושג כלל מגדלותם. ידיעותיהם בתורה לא הסתייגו בהלכה או באגדה או בדרש, אלא כל התורה כולה היתה מונחת להם כעל כף היד. הם היו מסוגלים לכתוב שיר לפורים שעל פניו נראה כפיוט רגיל, עם החריזה, השקילה והאכרוסטיכון האופייניים לפיוטים של התקופה הזאת, וגם עם רמזים רבים למדרשים כדרך הפייטנים האשכנזים, ואילו מתחת לפני השטח מתגלה עולם שלם מלא רעיונות חדשים שלא שזפתם עין. ידידי, ר' אלכסנדר זושא פריעדמאן, שליט"א הראה לי פיוטים וקיינות רבים שפירש ע"ד הסוד. למשל, לקינה של ר"א הקליר "אהלי אשר תאבת" שבמבט ראשון נראית כמובנת וברורה, יש רובד שלם של תובנות ע"ד הסוד המסתתרת מתחת לפני ההבנה הראשונה. כדי להדגיש ולהדגים שפיוטים אלו אינם סתם שירים ח"ו, בחרתי להציג את פרוש החרוז הראשון של המאורה לפורים ע"ד הסוד.

אודה לשי"ת אשר חנן אותי בכל טוב, בשכל טוב ובזכרון, ושזימן לי פירושים נאותים לדברי הפייטנים, גם מאשר מצאתי בכתה"י וגם אלה אשר חידשתי. השי"ת גם חנן אותי באומנות נקיה וקלה כדי שאוכל להקדיש את הזמן הרב

שנדרש למלאכה הזאת עם הפרעות וטרדות מועטות. השי"ת זיכני להוולד למשפחה המחשיבה תורה כערך עליון, והמונהגת ע"י אב, זצ"ל שהגה בכל מקצועות התורה ממש יומם ולילה ועם זאת היה בקי במדעים, בשפות ובהרבה משאר החכמות, ואם, עמו"ש, נינה לבעל הקיצור ש"ע, נעימת הליכות, מקדימה שלום ודואגת לכל אדם, ומכניסה אורחים בעין יפה, שהיתה שותפה מלאה לכל המאמצים שהקדיש אבי זצ"ל לא רק על מנת ללמוד וללמד לשמור ולעשות אלא גם לקיים. (זכורני שהיה נוהג להאריך ולהתכוון במיוחד במלת "ולקיים" בתפילת אהבה רבה, והבנתי שזה ע"פ דברי ר"ע (מו"ק ב, ע"ב) שהמקיים בכלאים לוקה, ופרושו שהוא דואג ועושה פעולות כדי שיתקיימו לזמן מרובה.) השי"ת זיכני ללמוד תורה בישיבה ע"ש רש"י הירש זצוק"ל, שבה ספגתי את הגישה לחיים של תורה עם דרך ארץ שהוא ז"ל התווה, ולראות ת"ח מופלגים ובעלי בתים יראי שמים באמת ובתמים ההולכים בדרך זו בלי בושה ובלי אמתלאות, וכן להיות חלק מהקהילה שהוא יסד, קהל עדת ישורון עם רבניה הדגולים - אלה שבעולם האמת ואלה שיבדלו לחיים טובים וארוכים ולרפוי"ש. כן זיכני השי"ת ללמוד תורה מפי מו"ר הרה"ג יוסף דוב הלוי סלוביציץ זצוק"ל, ולאחר מכן להקדיש מספר שנים ללימוד התורה בישיבת איתרי עם ראשי הישיבה והרמ"ים גדולי התורה, ולאחר מכן בכולל לדיינות בהנהלת הרה"ג שילה רפאל זצ"ל. הקב"ה זיכני לישא את אשתי דבורה, עמו"ש, שהיא אשת אשכולות בזכות עצמה, בעלת תואר ד"ר, יראת ה' ומשכלת, מנהלת ביד רמה את המכללה ירושלים לבנות בירושלים, מכניסה אורחים, ודואגת לעניים ונצרכים. היא מגדלת ומטפחת את בנינו, מוה"ר אברהם אהרן שליט"א ואשתו יעל עמו"ש עם בניהם ובתם נ"י, מוה"ר אוריאל שליט"א ואשתו מרים עליזה עמו"ש עם בניהם ובנותיהם נ"י, האשה תהילה לאה עמו"ש עם בעלה הרב יחיאל מיכל שליט"א ובניהם ובנותיהם, האשה חיה רבקה עמו"ש ובעלה הרב יצחק לייב הלוי, שליט"א ובניהם ובתם, החבר ר' מאיר שמחה, שליט"א עם אשתו שירה עמו"ש ובנם, ובתנו שרה זהבה עמו"ש. זיכני השי"ת שגם אשתי גדלה כבת ת"ח למוהר"ר יהודה קופרמן שליט"א אשר חבר פירושים למשך חכמה, ולספורנו, וגם ספרים על פשוטו של מקרא, שזכו להתקבל בתשוקה ע"י צבור לומדי התורה, ולאמה, מרת צפורה, ע"ה, שהיתה הרוח החיה במפרשי חותני שליט"א משך כל השנים. שניהם עודדו אותי מאוד כאשר התאמצתי לחבר את הספר הזה וגם את קודמו "להודות ולהלל" על ד' פרשיות, הפסקות ושה"ג.

ברצוני להודות למוהר"ר בנימין שלמה המבורגר שליט"א ולמכון מורשת אשכנז על הוצאתם לאור את הספר הזה, ועל העידוד וההוקרה שזכיתי מהם לאורך העשור וחצי האחרונים. תודה לרב פנחס אנגל, שליט"א אשר השקיע עמל ויגיעה רבה משך שנים רבות ועזר לי בהשגת ופיענוח כתבי היד. גם

הרב אברהם ויזל שליט"א עזר בפיענוח כתיי. תודה גם לד"ר עזרא שבט, שליט"א, מנהל המכון לכתבי יד שבספריה הלאומית בירושלים, שעוזר ומייעץ לי ולכל דורש בסבר פנים יפות, בכבוד, ובסבלנות, ולר' בנימין ריצ'לר שליט"א, מנהלה הקודם, שהאציל לי מתבונתו ומידיעותיו. תודה גם לד"ר אליזבט הולנדר אשר כל חוקר פיוטים מסתייע במפתח הכולל המצוין שהיא חברה. מנהלי הספריות, אשר ברשותם כתי"י המוזכרות בביבליוגרפיה, הרשו לי לצלם את כתי"י, ותודה להם על שהם פותחים באדיבות את גנזכי החומר היקר והנדיר הזה לכל דורש. פרופ' אפרים חזן, שליט"א עבר על כתב היד של הספר, העיר הערות מחכימות ומאלפות, ויעץ לי כיד ה' הטובה עליו. יברכהו הקב"ה בכל מילי דמיטב. תודה ג"כ לצוות מכון ספרטוס אשר בשיקאגו ולעומדים בראשה פרופ' דב לוי הכהן שרווין (אשר נפטר לעולמו ממש בימים אלו, תנצב"ה) וד"ר דוד פסח בל על שהחכימוני ועודדוני. ר' אברהם פרנקל, ר' שמואל ארלנגר ור' אליהו לוין עברו על חלקים שונים של הספר ושפרוהו לעין ערוך. יישר כח לר' שרגא ברנשטיין, שליט"א, שעמל על סידור הספר ועימודו, והקדיש תשומת לב מרובה שגם הקנקן יהיה משובח. ואחרון חביב, משתתפי השעור בפיוטים בביהכ"ן קהל עדת ישורון דמאנסי אשר הם בבחינת תלמידים המחכימים את רבם.

ספר זה מסתיים בעת ספירת העומר, שהיתה תקופה הרת צרות לקהילות אשכנז בימי הביניים, כמפורט במדור "פיוטי הגזירה". אסור גם לשכוח שרוב יהדות הונגריה (אשר אנכי ומשפחתי מבניה) נכחדה ממש בזמן הזה בשנת תש"ד. יה"ר שיזכור הקב"ה את הצדיקים האלו שמסרו נפשם על קידוש שמו הגדול, ובזכותם יגאלנו בקרוב גאולת הנפש וגאולת הגוף.

מבוא

פיוטים הם שירי קודש שנכתבו ע"י משוררים שהיו תלמידי חכמים מופלגים ובקיאים בכל מכמני התורה, הם נועדו להכלל בתפילה כדי למלאות שלושה תפקידים עיקריים.

♦ לתת ייחודיות לתפילה החגיגית שלכבודה נכתב הפיוט ובכך לגוון את התפילה שתהיה מעניינת ומגוונת. באופן כזה, התפילות של חג אחד שונות מאלה של חג שני. תפילת כל חג היא מיוחדת ומשקפת את מהות החג מבחינה רעיונית, הלכתית, והסטורית. אולי אפשר לומר שהפיוטים שומרים שלא תהא תפילתנו קבע, כדברי ר' שמעון (אבות ב, יח)

♦ לפאר את התפילה: רוב הפיוטים לא נכתבו כדי שיאמרו בשקט אלא הם כוללים יצירות הדורשות את השתתפות הקהל בעניות. יש סימנים שהרבה פיוטים נכתבו עבור מקהלה או שירה בצבור, והקהל שר אותם (או שורות מסויימות מהם) יחד עם החזן. כך נוצרת מעורבות גדולה יותר של הצבור בתפילה.

♦ הפיוטים כוללים רמזים וקישורים למכביר לקריאת התורה או למאורע (חג, ראש חודש וכו') או למעמד (ברית מילה, נישואין) המיוחד שלכבודו נכתבו. על ידי כן הפיוטים העמיקו והרחיבו את ידיעות המתפללים בעניינים הקשורים בפרשת השבוע.

הפיוטים הראשונים נכתבו כבר בימי הגאונים הראשונים ואולי אפילו לפני כן, תכף לאחר חתימת התלמוד. חלקם כבר שובצו בתפילה כחלק אינטגרלי מהנוסח המקובל, כגון א-ל אדון בברכת יוצר אור בשבת, אשמנו מכל עם - לעינינו עשקו עמלנו, בסליחות, או אנשי אמונה אבדו שהוא חלק מנוסח הסליחות וגם חלק מהתחנון בימי ב' וה' לפי מנהג הספרדים. פיוטים אחרים נועדו להשתלב בתפילה בנקודות מסויימות (להלן "תחנות"), ועוד אחרים נועדו להאמר במעמדים מיוחדים כגון חתונות, או בשמחת תורה. הפייטנים שחברו את הפיוטים הקדומים האלו נשארו (חוץ מאחד) עלומי שם, וגם לא חרזו את פיוטיהם. אחרון הפייטנים מהתקופה הזאת, שהחוקרים קוראים אותה התקופה הקדם-קלאסית, הוא היחיד הנודע לנו בשמו, יוסי בן יוסי. רס"ג בספר האגרון מונה אותו ראשונה בין חמשת הפייטנים החשובים והמוערכים שקדמו לו, ובין הפיוטים הבולטים שנתרו לנו מפרי עטו הם מלכויות זכרונות ושופרות ליום ב' דר"ה (המתחילים אנסיכה מלכי, אפחד במעשי, אנוסה לעזרה) וסדר אתה כוננת – עבודת יום הכפורים.

במאה החמישית והששית תחת השלטון הביזנטי, היו גזירות נוראות בא"י שמטרתן היה להפסיק את שמירת המצוות ולימוד התורה. הרומאים גזרו (בין היתר) שלא יקראו קריאת שמע, וגם שהרב לא ידרוש ברבים. כבכל הדורות נאלצו היהודים לטכס עצה כדי לעקוף את הגזירות. משום כך הקדימו את קריאת שמע לראשית התפילה לפני שקלגסי הרומאים הגיעו לבית הכנסת וגם שבצו את הפסוק שמע ישראל בקדושה, אחרי שהם עזבו. עד היום נשארו לנו שרידים למנהגים אלו, בברכת "מקדש את שמך ברבים" ובקדושה בתפילת מוסף בשבת וחג. כמו"כ החזנים מצאו כר נרחב לכבד את ה' מגרונם ומחונם, והם התחילו לפייט דרשות. באופן זה היו יכולים היהודים לטעון שפיוטים אלה הם חלק מהתפילה ואינם כלולים בגזירה על הדרשות. קטעי הפיוטים נהיו יותר ארוכים, מגוונים ומורכבים, אך הם המשיכו להשתלב באותם תחנות בתפילה כמקדם. החזנים התחילו להשתמש בחריזה, חתמו את שמותיהם ביצירותיהם ומבנה פיוטיהם נהיה יותר משוכלל. אע"פ שלפיוטיהם היה קצב (rhythm), הם לא היו שקולים (meter). התקופה הזאת נקראת תקופת הפיוט הקלאסית, ושני ענפי הפיוט, ר' ינאי ור' אלעזר הקליר, מזוהים עם התקופה הזאת.

רס"ג בספר האגרון מונה חמשה פייטנים חשובים ומוערכים שקדמו לו ושלושת הראשונים הם ר' יוסי בן יוסי (שהזכרנו לעיל), ר' ינאי ור' אלעזר הקליר. שלשתם חיו בא"י והעניקו לנו אוצר גדול של שירת הקודש. ר' ינאי נשכח לגמרי משך מאות שנים ואפילו שיי"ר ושד"ל לא ידעו מי הוא היה. היום ידוע לנו שהוא הוא שכתב את הקרובה לשבת הגדול מנהג אשכנז, כולל הפיוט המפורסם "אז רוב נסים הפלאות" שכל ישראל אומרים בליל הסדר. והנה השתלשלות העניינים של פייטן ענק זה. ר' ינאי כתב קרובות לכל שבת ושבת לפי חלוקת הפרשיות התלת שנתית של א"י, וגם למועדים. אלה נתגלו בגניזה. כבר בתקופה קדומה לקחו קהילות מסוימות באיטליה או אולי אפילו בארץ ישראל את הקרובה לסדר "ויהי בחצי הלילה" והתאימוהו כקרובה לשבת הגדול. קהילות מנהג אשכנז המשיכו במסורת זו. (קהילות מנהג פולין בחרו בקרובה אחרת, מאוחרת יותר, מאת ר' יוסף טוב עלם.) ר' אפרים מבונא כתב שבהרבה קהילות אין אומרים את הקרובה של ר' ינאי בשבת הגדול כי הוא "נתקנא ברי' אלעזר [הקליר] תלמידו והטיל לו עקרב במנעלו והרגו. יסלח ה' לכל האומרים עליו אם לא כן היה". (ראה עוד בספרי להודות ולהלל עמ' שעה-שעט לגבי ר' ינאי.) מסתבר שכאשר הפסיקו לקרוא בתורה לפי החלוקה התלת שנתית כמנהג א"י, גם כן הפסיקו לומר את שאר פיוטי ר' ינאי שהיו מיועדים למסגרת זאת.

רוב הפיוטים הנאמרים במנהג אשכנז ובמנהג פולין עד היום הם פרי עטו של ר' אלעזר הקליר, ולכן הוא נחשב כראש וראשון לפייטנים "האשכנזים". פיוטי

נועדו כתחליף לדרשות, ומסבה זאת הוא שיבץ מדרשים רבים בפיוטיו כפי שעשו קודמיו, ר' יוסי בן יוסי ור' ינאי. פיוטיו לא נפלו על אוזניים חרשות. אין ספק שהרמה הרוחנית של הציבור באותם ימים היתה נשגבת, ושמרבית השומעים הבינו את רמזיו הרבים ואף נהנו מהם.

כאשר גלו בני א"י בעקבות הגזירות המתמשכות הביאו אתם לגולה את הפיוטים האלו שהיו אהובים עליהם מאוד והמשיכו לשבץ אותם בתפילותיהם, וכך, מהמאה הששית עד המאה העשירית, נפוצו הפיוטים של התקופה הקלאסית, שמקורם בא"י, על פני כל ארצות הגולה ובפרט באיטליה ובארצות הבלקן, ואח"כ באשכנז ובצרפת.

ר' יוסי בן יוסי, ר' ינאי ור' אלעזר הקליר השאירו את חותמם על הפיוטים לנצח, לא רק באשר יצירותיהם נאמרים עד היום הזה בבתי הכנסת, אלא גם באשר המבנה והסגנון של פיוטיהם נתקבע והפך לדוגמא ליצירותיהם של פייטנים באיטליה, באשכנז ובצרפת מאות שנים אחרי שהם נפטרו. אלה הקפידו לשמר את המבנה של היוצרות, הקדושתאות וההושענות וגם את סגנון השירה שהם קבעו.

הפיוטים החדשים האלו של התקופה הקלאסית שובצו לא רק בתפילות אלא גם במעמדים חשובים אחרים כגון ברכת המזון (בפרט בברית מילה, סעודת שבע ברכות - הראשונים מזכירים ברכת המזון לחתונה ראה עמוד תמא - וסעודת אבלים) קריאת התורה לחתנים (וכן לחתנים בשמחת תורה) הקדמות לתרגום (כגון אקדמות מלין בחג השבועות) והושענות. כאמור הפיוטים שולבו בתחנות בתפילה אשר כבר זוהו בתקופה הקדם-קלאסית. כל הפיוטים שנכתבו כדי להשתבץ ולהשתלב בתחנה מסויימת בתפילה נקראו בשם מיוחד, ולעתים אפילו זכו למבנה מיוחד במרוצת השנים. והנה התחנות שעדיין נהוגות היום, והשמות שנקראו לפיוטים שהשתלבו באותם תחנות:

- ◆ **מערכות:** שם כולל לכל הפיוטים שמוסיפים בערבית.
- ◆ **יוצר:** מיד אחר ברכת יוצר אור. (נהוג להקדים לכל יוצר את המשפט "אור עולם באוצר חיים וכו'")
- ◆ **אופן:** אחרי הפסוק הראשון (קדוש קדוש וכו') בקדושת יוצר אור. על פי רוב, אחרי האופן נוהגים לומר את הנוסח "והחיות ישוררו וכו'".
- ◆ **מאורה:** לפני החתימה של יוצר המאורות
- ◆ **אהבה:** לפני החתימה של ברכת אהבה רבה
- ◆ **זולת:** אחרי אין אלקים זולתך. נוהגים לשנות קטעים הקודמים לזולת ראה עמ' כ-כא

- ◆ **מי כמוך:** לפני הפסוק מי כמכה באלים ה' בברכת גאל ישראל. (הפייטנים הספרדים הרבו לפייט מי כמוך, והמפורסם שבהם פיוט מי כמוך ואין כמוך של ריה"ל לפרשת זכור. השי"ע אסר לומר פיוטים במקום שאסור להפסיק, ולכן העתיקוהו הקהילות למקום אחר בתפילה.) אך למנהג פולין יאמרו פיוט "יום ליבשה" במתכונתו המקורית כפיוט מי כמכה (ולא כגאולה) במקרה נדיר כאשר יש ברית מילה בשביעי של פסח שחל בשבת. ראה עמ"נ.
 - ◆ **גאולה:** לפני החתימה גאל ישראל (ואחרי הגאולה נהגו להוסיף "בגלל אבות תושיע בנים וכו'")
 - ◆ **קרובות:** שם כולל לכל הפיוטים שהשתלבו בתפילת העמידה. אך יש פיוטים שונים הכלולים בקרובות
 - ◆ **קדושתא:** קרובה המפייטת רק את הברכות הראשונות של העמידה (בדרך כלל עד הקדושה). רוב הקרובות הם מסוג זה.
 - ◆ **סילוק:** פיוט המחבר בין הקדושתא לקדושה ולפניו ההקדמה "ובכן ולך תעלה קדושה וכו'")
 - ◆ **שבעתא:** קרובה המפייטת את כל שבע ברכות העמידה. היום אומרים שבעתא רק במוסף של פרשות שקלים והחודש.
 - ◆ **סדר:** בדרך כלל פיוט המפתח בצורה נרחבת אספקט של המאורע או החג. לפעמים הסדר בעל תוכן הלכתי כגון בשבת הגדול או לעבודת יום הכפורים, ולפעמים הוא מתמקד באגדות, כגון תפילות טל וגשם, או הסדרים לשביעי ואחרון של פסח ולשבועות המפייטים סדרת פסוקים.
 - ◆ **קרובת י"ח:** קרובה המפייטת את כל שמונה עשר הברכות שבעמידה של חול (או רובן)
 - ◆ **סליחות:** פיוטים לימי הצום המשולבים בברכת "סלח לנו"
 - ◆ **קינות:** פיוטים לתשעה באב המקוננים על חורבן הבית שנועדו להשתלב בברכת ולירושלים-את צמח.
 - ◆ ברכת המזון: פיוטים המשתלבים בברכת המזון
- (החוקרים בני זמננו הצמידו את השם "מערכת יוצר" למכלול הפיוטים שנשתלבו בברכות קריאת שמע החל מהיוצר ועד הגאולה. כדי להבדיל בין מערכת היוצר לפיוט היוצר, כינו את היוצר "גוף היוצר". בנוסף לכך המון העם השתמשו בכנוי "יוצרות" כשם כללי לכל פיוט שמוסיפים בתפילה, בין בברכות ק"ש ובין בתפילות העמידה.)

ובכן, השתרשה מערכת פיוטים עניפה ופוריה בא"י ששלחה פארותיה לכל הקהילות באירופה. לכן אנו מוצאים שפיוטי ר' אלעזר הקליר היו מוכרים וחביבים באיטליה, ברומניא (ארצות הבלקן) ואח"כ בצרפת ובאשכנז.

עקב הרדיפות והגזירות בא"י במאה החמישית והששית כאמור, ואח"כ בעקבות מסעי הצלב, נדלדל היישוב בא"י מאוד ורוב בניה גלו. עיקר היצירה הפייטנית נעה לבבל, ומהפייטנים המפורסמים בתקופה זו היו רס"ג, במאה התשיעית, ור' האי גאון, במאה העשירית. ר' שמואל השלישי (ע"ש מעלתו בבית הדין, ונקרא לפני כן שמואל הרביעי), אע"פ שחי במצרים ובא"י כל ימיו, נחשב כחלק מאסכולת הפיוט המזרחי/הבבלי, והוא היה פייטן פורה במיוחד.

באמצע המאה התשיעית התחילו גזירות ורדיפות לפקוד את יהדות בבל, והרבה מבניה הגרו לספרד, אשר התחילה להתפתח בזמן הזה. העובדה שגם בבל וגם ספרד היו תחת שלטון מוסלמי והיו ביניהם קשרי מסחר ענפים, הקלה על ההגירה הזאת. בתחילה, יהודי ספרד הקפידו לשמר את הקשרים שלהם עם שתי הישיבות, סורא ופומבדיתא, ואף ראו בגאוניהם את סמכותם העליונה בענייני היהדות. יהודי ספרד שלחו לבבל תרומות משמעותיות משך מאות שנים, אך לאט ובהדרגה הצליחו יהודי ספרד וצפון אפריקה להקים ישיבות משלהם ותרומותיהם לישיבות הבבליות פחתו.

אע"פ שהישיבות בבבל התקיימו עד אמצע המאה ה-14, הם אבדו בהדרגה מהשפעתם ומחיוניותם אחרי פטירת ר' האי גאון. בד בבד עם ירידת קרנם של הישיבות והקהילות, דעכה היצירתיות הפייטנית בבבל. אך עוד לפני כן, נשבה רוח פייטנית רעננה באירופה, קודם באיטליה (ששאבה את מקורותיה בעיקר מא"י), אח"כ בספרד (ששאבה את מקורותיה בעיקר מבבל), ולבסוף באשכנז (ששאבה את מקורותיה מאיטליה). מהמפורסמים שבפייטני איטליה היו שפטיה (פזמון ישראל נושע בה"י) שהיה בן דורו של רס"ג, אמתו בנו (פזמון ה' ה' – אזכרה אלקים) ור' שלמה "הבבלי" (אור ישע - מערכת יוצר לראשון של פסח, וגם כ-30% מהסליחות הנאמרות עד היום). גדולי פייטני ספרד היו גדולי השירה העברית – דונש בן לברט (דרור יקרא - זמר לשבת) שהיה תלמידו של רס"ג בבבל, ר' שלמה אבן גבירול (כתר מלכות - לליל יו"כ), ר' יהודה הלוי (ציון הלא תשאלני - קינה לת"ב), ור' אברהם אבן עזרא (צמאה נפשי - רשות לנשמת/שהוסב לזמר לליל שבת). באשכנז התפרסמו ר' משלם ב"ר קלונימוס (אמיץ כח - סדר עבודת יו"כ נוסח אשכנז), ר' מאיר ב"ר יצחק ש"ץ (אקדמות לשבועות) ור' מנחם בירבי מכיר (כהושעת אדם - הושענא לשבת מ"פ). כמו שפייטני א"י בתקופה הקלאסית חידשו את החריזה וחתומות שמותיהם בפיוט, פייטני ספרד חידשו את השקילה (meter) בשירה העברית. הפייטן

הראשון שיצר שירים שקולים היה דונש אשר חיקה את האופנה הרווחת בשירה האיטלקית בספרד בתקופתו. תוך שנים מעטות חדשו הפייטנים הספרדים שקילות רבות ומגוונות אשר חלקם באו לכלל שימוש רק בשירת הקודש. כל הפייטנים הספרדים ורבים מפייטני אשכנז אמצו עד מהרה את השקילה. (למשל, רוב שירי רבנו תם הנאמרים היום הם שקולים).

לפי האגדה, הזמין המלך קרל (מלך הקיסרות הי"רומית") את רבנו משלם בירבי קלונימוס להגר מלוקא אשר באיטליה למלכותו, שכללה את כל גרמניה וצרפת. הפרטים של ההגירה הזאת לוטים בערפל, אך ברור שמשפחת קלונימוס, שמוצאה באיטליה, היתה המשפחה היהודית החשובה באשכנז במאה העשירית. משפחה זאת יסדה את מרכזי התורה החשובים הנקראים קהילות שו"ם - שפירא, וורמייזא, מגנצא. הם גם השפיעו על הקמת קהילות בערים אחרות כבונא, רגנסבורג, פרנקפורט, ווירצבורג, הלה, רוטנבורג, ועוד. צאצאי המלך קרל משלו גם בצרפת (עד סוף המאה העשירית) ולכן היתה תנועה ערה של תלמידים מצרפת לשיבות האשכנזיות. גם רש"י, שנולד בצרפת, למד בישיבות באשכנז. גדולי אשכנז היו גם פייטנים חשובים, וביניהם רבנו משלם ברבי קלונימוס רבנו גרשם מאור הגולה, וחברו ר' שמעון הגדול, וכמובן רש"י. התלמידים הצרפתיים הביאו לארצם את הפיוטים ששמעו בישיבה באשכנז, וגם הציגו בישיבות את הפיוטים שהם שמעו מגדוליהם, כמו ר' יוסף טוב עלם. עד תקופת מסעי הצלב (סוף המאה האחת עשרה) לא היו הבדלים גדולים בין מנהג אשכנז למנהג צרפת.

מסעי הצלב פגעו קשות ביהודי אשכנז. הם הרסו את המבנה הקהילתי וגם את הישיבות המפוארות. אע"פ שקהילות אשכנז העמידו רבנים דגולים אפילו אחרי מסעי הצלב, כגון ר' אליעזר ברבי נתן, ר' אפרים מרגנסבורג, ר' אפרים מבונא, הראב"ה, ור' מאיר מרוטנבורג, הישיבות הגדולות שמשכו לפני כן תלמידים רבים מבוהמיה, מאוסטריה, ואפילו מארצות הבלקן ומאיטליה, אך בעיקר מצרפת, חרבו. במקומם קמו ישיבות חדשות בצרפת שהונהגו על ידי בעלי התוספות, ובעיקר חתניו ונכדיו של רש"י, ורבים מבני אשכנז נהרו לשם. ישיבות אלו הושפעו לא רק מתורת אשכנז, אלא גם מרבני ספרד. אע"פ שעיקר נוסח התפילה היתה, כמובן, קבועה בימי הראשונים, היו תפילות משניות וגם מנהגי תפילה וסדרי תפילה שלא נקבעו סופית. החל מהמאה השתים עשרה ועד המאה הארבע עשרה קבעו בעלי התוספות את נוסח צרפת שהושפע גם ממנהגים שזרמו צפונה מפרובינציה ומספרד. בתקופה זאת היו מערבות, וסליחות וכן פיוטים לשבתות מיוחדות שעוד לא נתקבעו. חכמי אשכנז ומנהיגי קהילותיה בחרו בפיוטים מתוצרת חכמי אשכנז, ואילו הצרפתים בחרו בפיוטים שכתבו רבניהם ומנהיגיהם, כגון רבנו תם, אך גם

כאלו שנכתבו ע"י גדולי משוררי ספרד כגון ר' שלמה בן גבירול, ר' אברהם אבן עזרא, ר' יהודה הלוי, ור' יוסף זבארה. כמוכן גם באשכנז המשיכו להשתמש בפיוטים מפרי עטם של גדולי צרפת, ולהיפך, אך משך השנים העדיפו החזנים את הפיוטים מתוצרת מקומית, ולכן ההבדלים בין מנהג צרפת למנהג אשכנז התבטאו בעיקר בפיוטים השונים שבררו להם שתי הקהילות.

סבלות ישראל בגלות לא תמו. בסוף המאה השלוש עשרה גורשו כל יהודי אנגליה (שפעם היתה חלק מצרפת) ובמאה הארבע עשרה גורשו כליל יהודי צרפת. באמצע המאה הארבע עשרה פרצה המגפה השחורה. הגויים העלילו שהיהודים גרמו לה, ויהודי מרכז אירופה סבלו מרדיפות איומות. בדיוק בעתוי הנכון פתח הקב"ה פתח הצלה ליהודי מערב אירופה, כאשר המלך קזימיר הזמין את כל היהודים לבוא ולהתישב בארצו, פולין. רבים מיהודי צרפת חסרי הבית, התפתו לעבור לפולין, ומאז הפכה ארץ זו לבית לכמחצית בניי עד השואה. הגולים מצרפת הביאו אתם את מנהגייהם וסדרי תפילותיהם, ובפרט את פיוטיהם, ובכך התפתח מנהג פולין, הדומה מאוד למנהג אשכנז כשמדובר בסדר ומנהגי התפילה, אך לא זהה לו. לגבי התפילות, ההבדלים מעטים ושוליים יחסית כפי שיש להסיק מהדוגמאות האלו:

- ◆ נוסח א-ל ארך אפים לשני וחמישי
- ◆ קידוש בליל שבת בביהכ"ן אחרי "אמר ר' אלעזר"
- ◆ שלום רב במנחה לשבת ולא שים שלום
- ◆ "שמע קולנו" "השיבנו" ו"אל תשליכנו" בסליחות
- ◆ קטעים נוספים המתחילים "המלאך" "מחיתי", "בית יעקב", "אמר ר' יוחנן" בתפילת "ויתן לך" במוצש"ק
- ◆ הסדר של תפילת "אבינו מלכנו" וגם, במדה מועטת, התוכן.

מאידך, בפיוטים יש הבדלים משמעותיים, כאשר חוץ מהקרובות של החגים ושל ד' פרשיות, וכן היוצר, המאורה, והזולת לשבת חנוכה, אין חפיפה רבה בין הפיוטים כמנהג אשכנז לבין הפיוטים למנהג פולין.

ספר זה מפרש את הפיוטים הנאמרים בשבתות מיוחדות, בפורים, ובברכת המזון לברית מילה לפי מנהג אשכנז. יש מהפיוטים האלה המשותפים למנהג פולין, אך רובם נאמרים רק במנהג אשכנז. יה"ר שיוסיף לי הקב"ה אורך ימים ושנות חיים ושלוש לעשות פרוש דומה גם לפיוטים כמנהג פולין.

חזון **בָּרְבוּ אֶת יְהוָה הַמְּבָרֵךְ:**

קו"ח **בָּרוּךְ יְהוָה הַמְּבָרֵךְ לְעוֹלָם וָעֶד:**

**בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא
חַשְׁךְ. עֹשֶׂה שְׁלוֹם וּבוֹרֵא אֶת הַכֹּל:**

לפני היוצר אומרים אור עולם

**אוֹר עוֹלָם הַאוֹר שֶׁנִּבְרָא בְיוֹם
הָרִאשׁוֹן וְהָאֵיךְ מִסוּף
הָעוֹלָם וְעַד סוּפוֹ, נִגְנָנוּ בְּאוֹצֵר
אָמַר וַיְהִי:**

חיים בגן עדן שהוא עולם שכולו חיים, כדי שהרשעים לא ישתמשו בו. אורות מאפל אמר ויהי והמאורות שנבראו באמירתו של הקב"ה ויהי עדיין עומד בקיומו להאיר לנו את החושך:

**הַכֹּל יוֹדוּךָ. וְהַכֹּל יִשְׁבַּחוּךָ. וְהַכֹּל יֹאמְרוּ אֵין קְדוֹשׁ
בִּיהוָה: הַכֹּל יְרוֹמְמוּךָ סֶלָה יוֹצֵר הַכֹּל: הָאֵל
הַפּוֹתֵחַ בְּכֹל יוֹם דְּלִתּוֹת שַׁעֲרֵי מִזְרַח. וּבוֹקֵעַ חֲלוֹנֵי
רְקִיעַ. מוֹצִיא חֶמֶה מִמְּקוֹמָהּ. וּלְבָנָה מִמְּכוֹן שְׁבֻתָּהּ.
וּמְאִיר לְעוֹלָם כָּלוֹ וּלְיוֹשְׁבָיו. שֶׁבְרָא בְּמִדַּת רַחֲמִים:
הַמְאִיר לְאָרֶץ וּלְדָרִים עָלֶיהָ בְּרַחֲמִים. וּבְטוּבוֹ מְחַדֵּשׁ
בְּכֹל יוֹם תְּמִיד מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית: הַמְלַךְ הַמְּרוֹמֵם
לְבִדּוֹ מְאֹד. הַמְּשַׁבֵּחַ וְהַמְּפָאֵר וְהַמְּתַנַּשֵּׂא מִימּוֹת עוֹלָם:
אֱלֹהֵי עוֹלָם. בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים רַחֵם עָלֵינוּ. אֲדוֹן עֲזָנוּ.
צוֹר מִשְׁגָּבֵנוּ. מְגַן יִשְׁעָנוּ. מִשְׁגָּב בַּעֲדָנוּ: אֵין כְּעַרְפֶּךָ
וְאֵין זוּלָתֶךָ. אָפֶס בִּלְתֶּךָ וּמִי הוֹמָה לָּךְ. אֵין כְּעַרְפֶּךָ
יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּעוֹלָם הַזֶּה. וְאֵין זוּלָתֶךָ מִלְּפָנֵינוּ לְחַיִּי**

לפורים

**הַמְאִיר לְאָרֶץ וּלְדָרִים עָלֶיהָ בְּרַחֲמִים. וּבְטוּבוֹ מְחַדֵּשׁ
בְּכֹל יוֹם תְּמִיד מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית: מָה רַבּוֹ מַעֲשֵׂיךָ
יְהוָה. כָּלֵם בְּחֶכְמָה עֲשִׂיתָ. מְלֹאָה הָאָרֶץ קִנְיָנֶךָ:
הַמְּלַךְ הַמְּרוֹמֵם לְבִדּוֹ מְאֹד. הַמְּשַׁבֵּחַ וְהַמְּפָאֵר וְהַמְּתַנַּשֵּׂא**

למנהג אשכנז כשאומרים זולת אומרים את הנוסח המיוחד לאמת ויציב וגם לעל הראשונים: למנהג אשכנז בקהילות מסוימות אומרים את הנוסח הרגיל לאמת ויציב וגם לעל הראשונים בשבתות הגזירה: למנהג פולין כשאומרים זולת אומרים את הנוסח הרגיל לאמת ויציב ואת הנוסח המיוחד לעל הראשונים:

נוסח רגיל

נוסח מיוחד

אָמֵת וַיְצִיב וַנְּכַוֵּן וַקְּיָם וַיִּשְׁרַח וַנֶּאֱמָן וְאֵהוּב וְחָכִיב וְנִחְמָד וְנִעִים וְנִרְאָ וְאֵדִיר וּמִתְקַן וּמְקַבֵּל וְטוֹב וַיִּפְּהַּ הַדְּבָר הַזֶּה עָלֵינוּ וְעַל דְּרוֹתֵינוּ וְעַל כָּל הַדְּרוֹת עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: אָמֵת. אֱלֹהֵי עוֹלָם מְלַכְנוּ. צוּר יַעֲקֹב מְגֻן יִשְׁעֵנוּ. לְדֶרֶךְ נֶדֶר הוּא קָיָם וְשָׁמוֹ קָיָם. וְכִסְאוֹ גְבוּרָה. וּמְלַכּוֹתוֹ וְאִמּוֹנּוֹתוֹ לְעֵד קָיָמָה: וְדַבְּרֵנוּ הַיּוֹם וְקָיָמִים. נֶאֱמָנִים וְנִחְמָדִים לְעֵד וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים. עַל אֲבוֹתֵינוּ וְעַלֵינוּ. עַל כָּנִינּוּ וְעַל דְּרוֹתֵינוּ. וְעַל כָּל הַדְּרוֹת זָרַע יִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ:

נוסח רגיל

נוסח מיוחד

עַל הָרֵאשׁוֹנִים וְעַל הָאֲחֵרֹנִים. דְּבָר טוֹב וְקָיָם לְעוֹלָם וָעֶד. וְרָא יַעֲבֹר: אָמֵת. שְׁאֵתָהּ הוּא יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד: אֵתָהּ הוּא מְלַכְנוּ מְלַךְ אֲבוֹתֵינוּ אֵתָהּ. לְמַעַן שְׂמֵךְ מִהֵרָ לְגַאֲלָנוּ בְּאִשְׁרֵי גְאֻלָּתְךָ אֵת אֲבוֹתֵינוּ: אָמֵת מְעוֹלָם שְׂמֵךְ הַגְּדוֹל עָלֵינוּ נִקְרָא בְּאֵהָבָה, אֵין אֱלֹהִים זוּלָתְךָ:

עֲזַרְתָּ אֲבוֹתֵינוּ אֵתָהּ הוּא מְעוֹלָם. מְגֻן וּמוֹשִׁיעַ לְבִנְיָהֶם אֲחֵרֵיהֶם בְּכָל דּוֹר וָדוֹר: בְּרוּם עוֹלָם מוֹשְׁבֶךָ. וּמִשְׁפָּטֶיךָ וְצִדְקָתְךָ עַד אֶפְסֵי אָרֶץ: אֲשֶׁרִי אִישׁ שִׁישְׁמַע לְמִצְוֹתֶיךָ וְתוֹרָתְךָ וְדַבְּרֶךָ יִשִּׁים עַל לְבוֹ: אָמֵת. אֵתָהּ הוּא אֲדוֹן לְעַמְּךָ. וּמְלַךְ גְּבוּרָה לְרִיב רִיבָם: אָמֵת. אֵתָהּ הוּא רֵאשׁוֹן וְאֵתָהּ הוּא אֲחֵרוֹן. וּמְבַלְעֶדֶיךָ אֵין לָנוּ מְלַךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ: מְמַצְרִים גְּאֻלָּתָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. וּמְבִית עֲבָדִים פְּדִיתָנוּ. כָּל בְּכוֹרֵיהֶם הִרְגָתָ. וּבְכוֹרֶךָ גְּאֻלָּתְךָ. וַיִּם סוּף בְּקַעֲתָ. וַיִּזְדִּים טַבְּעָתָ. וַיִּדְרִים הָעֵבֶרֶתָ. וַיִּכְסּוּ מֵיִם צָרִיהֶם.

יוצר לשבת ברית מילה מנהג אשכנז

**בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא
חֲשֵׁךְ. עֹשֶׂה שְׁלוֹם וּבוֹרֵא אֶת הַכֶּלֶךְ:**

**אוֹר עוֹלָם בְּאוֹצֵר חַיִּים אוֹרוֹת מֵאֶפֶל אוֹר עוֹלָם האור שנברא ביום
הראשון והאיר מסוף
העולם ועד סופו, נגנו באוצר**

אָמַר וַיְהִי:

חיים בגן עדן שהוא עולם שכולו חיים, כדי שהרשעים לא ישתמשו בו. אוֹרוֹת מֵאֶפֶל אָמַר וַיְהִי
והמאורות שנבראו באמירתו של הקב"ה וידי עדיין עומד בקיומו להאיר לנו את החושך:

היוצר, האופן, והזולת יסוד ר' אליעזר ב"ר נתן, בעל ספר אבן העזר זקנו של זקנו של
הרא"ש וזקנו של הראב"ה. ואין אומרים אותו בחול. הפיוט מיוסד עפ"י א"כ בראש כל
חרוז ובסופו אליעזר ברבי נתן. וגם רשם שמו בסוף החלק הראשון.

תחית המתים, קיום העולם, הגאולה השלמה, ההצלה מהגיהנום, וחי
העולם לעתיד לבא כולם בזכות המילה

אֶפְוִי אִימִיו בְּטֵל חַיִּים לְטַלְלָהּ. שׁוֹמְרֵי אִמְרָתוֹ עוֹלָם לְהַגְבִּילָהּ.

אֶפְוִי אִימִיו בְּטֵל חַיִּים לְטַלְלָהּ

בני ישראל הנימולים, וע"י כן

יראת ה' נקבעת בלבבותיהם, יחיו

בתחיית המתים לעתיד לבא.

שומרי אמרתו עוֹלָם לְהַגְבִּילָהּ

מקורות ומדרשים

ביאור המילים

אֶפְוִי — קבועים, מסודרים ומיושבים. **אִמְרָתוֹ** **אֶפְוִי אִימִיו יסוד ראב"ן עפ"י הירושלמי** (שביעית
— כינוי למילה. לְהַגְבִּילָהּ — לקבוע גבול. פ"ד ה"ח) מאימתי קטני ישראל חיינ (בתחיית
המתים)? וכו' תמן אמרי משימולו [כדכתיב]

(תהלים פח, טז) [עני אני וגוע מנער] נשאתי אִמִּיךָ אֶפְוִנָה. ובבבלי (סנהדרין קי, ע"ב) נדרש הפסוק שקטני
ישראל באים לעולם הבא משימולו. ופרש"י אף על פי שאני עני (מן המצוות) גויעתי חשובה גויעה,
וראוי לומר עלי ויגוע ויאסף. כלומר שזוכה אני לעתיד לבא כצדיקים שנאמר בהן גויעה. ומאימתי?
משעה שאני נושא אִמִּיךָ ופחדך אֶפְוִנָה, מתגלגלת ושכונה עלי. והיינו מילה שבבשרנו שאנו משמרים
מאימתו של הקב"ה. אֶפְוִנָה — לשון אופן המתגלגל.

בְּטֵל חַיִּים לְטַלְלָהּ וכן איתא בירושלמי (תענית פ"א ה"א) ומניין שאין המתים חיים אלא בטללים
שנאמר (ישעיהו כו, יט) יחיו מתוך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורת טלך. ובכתי"י
מינכן (393) מדרש נפלא: לעתיד לבא הקב"ה מניע ראשו ורסיסי טל נופלין מראשו על שוכני עפר
והם חיים. כדכתיב (ישעיהו כו, יט) יחיו מתוך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורת טלך
וארץ רפאים תפיל. וביקשתיהו ולא מצאתיהו. אך נ"ל דמקורו בזהר (במדבר קכח, ע"ב) ומהאי גולגלתא
(ומאותו גולגולת דהוא הכתר) נטיף טלא לההוא דלבר (נוסף טל לזה שמבחוץ והוא הזעיר אנפין)
ומלייא לרישיה בכל יומא (וממלאין את ראש הזעיר אנפין בכל יום) דכתיב (שה"ש ה, ב) שראשי נמלא
טל. ומההוא טלא דאנער מרישיה לההוא דאיהו לבר (ומאותו טל שננער מראש [הכתר] לאותו שמבחוץ
והוא הזעיר אנפין) יתערון מתייא לעלמא דאתי (יקומו המתים לעולם הבא) דכתיב (שם) שראשי נמלא
טל, מלאתי טל לא כתיב אלא נמלא (כי הראש בועיר אנפין אכן נמלא, ואי בקב"ה מיירי היה לו
לכתוב מלאתי טל) דכתיב (ישעיהו כו, יט) כי טל אורות טלך.

שׁוֹמְרֵי אִמְרָתוֹ עוֹלָם לְהַגְבִּילָהּ איתא במשנה (נדרים לא, ע"ב) דבר אחר גדולה מילה שאלמלא היא
לא ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו שנאמר (ירמיה לג, כה) כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה

**בְּאֵמֶר אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמֵם וְלַיְלָה:
בְּאוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ חֲתוּמִים בְּקֶרֶן.
מִשְׁתַּתִּים יְסוּדֵי תֵבֵל בְּלִי פֶרֶן.
חֲקוֹת שָׁמַיִם וְאָרֶץ:**

גַּם בְּדָם בְּרִית מִשְׁלָחִים מְלַהֲנָתוֹ.

תבֵּל בְּלִי פֶרֶן עליהם מיוסד ומבוסס העולם שיהיה קיים ולא יחרב. והם חקוֹת שָׁמַיִם וְאָרֶץ:
גַּם בְּדָם בְּרִית מִשְׁלָחִים מְלַהֲנָתוֹ ועוד שבזכות הברית הקב"ה יגאל את בני ישראל ולא יניחם בגלות.

והם שומרים על מצות מילה שבזכותה העולם נתחם באופן קיים וקבוע. באומר כמו שכתוב **אם לא בריתי יומם וליילה חקות שמים וארץ לא שמתי:**

באות ברית קודש חתומים בקרן בני ישראל החתומים בחותם הברית שהם עושים ע"י חיתוך הערלה. משותתים יסודי

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

בקרן — חיתוך כינוי למלה. משלחים — כינוי לבני בגלות. מלהנתן — שלא יעזבו ולא ינטשו.

חקות שמים וארץ לא שמתי. ואע"פ שמדרשה זו נראה דכל מעשה שמים וארץ תלויים במצוות מילה, נראה דיסד עולם להגבילה לרמוז במיוחד

על מעשי היום השלישי שנאמר בו יקוו המים, כדאיתא בשמו"ר (כא, ו) ואתה הרם את מטך (שמות יד, טז) אמר משה לפני הקב"ה אתה אומר לי שאקרע את הים ואעשה את הים יבשה והכתיב (ירמיה ה, כב) אשר שמתי חול גבול לים, והרי נשבעת שאין אתה קורעו לעולם. וכו' אמר לו הקב"ה לא קראת מתחלת התורה מה כתיב (בראשית א, ט) ויאמר אלהים יקוו המים? אני הוא שהתניתי עמו, כך התניתי מתחלה שאני קורעו שנאמר (שמות יד, כז) וישב הים לפניו בוקר לאיתנו לתנאו שהתניתי עמו מתחלה. ובמכילתא (בשלה ג) איתא ר' שמעון התימני אומר בזכות המילה אני אקרע את הים שנאמר (ירמיה לג, כה) אם לא בריתי יומם וליילה חקות שמים וארץ לא שמתי. אמרת אי זו היא ברית שהיא נוהגת ביום ובלילה? הוי אומר זו מילה. וא"כ ראוי שבזכות המילה יעשה הקב"ה ים ליבשה שאלמלא המילה לא היה הקב"ה מפריד את הים מהיבשה.

אמרתו יסד אמרתו על המילה כדאיתא בגמרא (מגילה טז, ע"ב) ליהודים היתה אורה ושמחה וששון וייקר (אסתר ח, טז) אמר רב יהודה וכו' ששון זו מילה וכן הוא אומר (תהלים קיט, קסב) שש אנכי על אמרתך ופרש"י אמרתך זו מילה, שניתנה במאמר ולא בדיבור, ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמור (בראשית יז, ט). ובספר ברית אברהם (עמ' 79) הביא מספר הריקאנטי (סימן תקצה): כתב רב שרירא גאון וכן השיב רבנו יצחק ב"ר יהודה, קטן שחל שמיני שלו בט' באב אין מלין אותו עד המנחה משום שאומרי קינות ותניא שש אנכי על אמרתך זו ברית המילה כדאמרין (דברים לג, ט) כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו, מה להלן ברית אף כאן ברית.

חתומים והמלה נקראת חותם כדאיתא בילקוט שמעוני (שה"ש תקצג) שימני כחותם זה אברהם שקיים המילה כחותם.

משותתים יסודי תבל בלי פרץ (תד"א זוטא כג) א"ל הקב"ה למדת הדין אל תהרהר אחרי ואחר כנסת ישראל שכל מעשה בראשית לא נבראו אלא בזכות ישראל שנאמר (ירמיה לג, כה) אם לא בריתי יומם וליילה חקות שמים וארץ לא שמתי ואין ברית אלא המילה שישראל עוסקין בה שנאמר (בראשית יז, ג) המול ימול לילך ביתך ומקנת כספך והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם.
משותתים יסודי נ"ל דיסד כן על המילה שהיא כנגד היסוד שהיא המדה הששית, ומשותתים משורש שית שהוא שש בארמית.

גם בדם ברית וכו' אסיריהם מליתן. רבו הגירסאות של שורות אלו, ובחרתי בדעת הרוב. גם הפרושים רבים בכתבי היד, בעיקר משום שנראה שבשורה הראשונה חסר המושא העקיף (מלהנתן, איפה?) וגם מלת משולחים קשה כי גם כאן חסר המושא העקיף (משולחים מאין או לאן?) אך כפי

בבור אין בו מים אסיריהם מלתן.
מליתן וגם בניי המהולים לא
ילכו לגיהנום אלא אברהם אבינו
ע"ה יצילם משם (עיין מקורות).
בזאת אות הברית אשר אני
נותן בגלל ברית המילה:

בְּבוֹר אֵין בּוֹ מַיִם אֲסִירֵיהֶם מִלְתָּן.
בְּזֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲנִי נוֹתֵן:
אֵל יִסְפֹּר בְּכֶתוֹב עַמִּים מִחְבְּלוֹ.
עַם זֶה רְשׁוּם בְּרִית לְעָלוֹ.
כָּל הַכְּתוֹב לְחַיִּים יֹאמֶר לוֹ קְדוֹשׁ:

אל יספור בכתב עמים מחבלו
כאשר הקב"ה יכתוב את העמים
לדראון עולם יספור את ישראל

שהם ביניהם שיבחרם לנחלתו, עם זו רשום ברית לעלו כי רק בניי חשוכים ומעולים שמקיימים מצות מילה בשלימות, עם הפריעה. כל הכתוב לחיים יאמר לו קדוש ולכן כל מי שניצל, ונכתב לחיים, לעתיד לבוא יאמר לו (ויודע) שהוא קדוש כי הוא קיים את המילה ושומר עליה:

ביאור המילים

בבור אין בו מים — כינוי לגיהנם. מחבלו — פירושו שלא יעזבו לעולם נחא. השורה השניה לגורלו, לחלקו. עם זו — כינוי לבניי. לעלו — לנשאו ולרוממו.

מקורות ומדרשים

שפירשתי שמשולחים הם מגורשים ומלהנתן פירושו שלא יעזבו לעולם נחא. השורה השניה מחוברת עם השורה השלישית ופרושה שבזכות זאת אות הברית, ינצלו מגיהנם (ולכן הקדים אות ב' לפסוק זאת אות הברית בשורה השלישית, ושינה לשון הכתוב, כי שאר השורות השלישיות כמעט כולם כלשון הכתוב בדיוק). גם נחא שיסד ראב"ן לשונות מלהנתן על הגלות ומליתן על הגיהנם כי מלהנתן פירושו מלהיות במצב של עזיבה לעולם (כי אנו אכן בגלות, אך הקב"ה לא ישאיר אותנו בגלות לנצח) ומליתן פירושו שלא ינתנו בגיהנם כלל. וכן הוא בב"ר (מח, ה) א"ר לוי לעתיד לבא אברהם יושב על פתח גיהנם ואינו מניח אדם מהול מישראל לירד לתוכה ואתן שחטאו יותר מדאי מה עושה להם מעביר את הערלה מעל גבי תינוקות שמתו עד שלא מלו ונותנה עליהם ומורידן לגיהנם הה"ד (תהלים נה, כא) שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו.

גם בדם ברית משולחים מלהנתן איתא במדרש (בראשית רבתי סוף פרשה לך לך) יעקב בחר בברית מילה ומל את בניו ואת בני בניו. ומנין שהיו בני יעקב נמולים שנאמר (בראשית לז, טו) אך בזאת נאות לכם אם תהיו כמנו להמל לכם כל זכר. ובני יעקב מלו את בנייהם ואת בני בנייהם עד שעמד פרעה וגזר עליהם גזרות קשות ומנעו מהם ברית מילה ובצאתם ממצרים נמולו שנאמר (יהושע ה, ה) כי מולים היו כל העם היצאים. והיו לוקחים [כשנמולו במצרים] את הדם ונותנים על המשקוף וכשעבר הקב"ה לנגוף את מצרים ראה דם פסח ודם ברית ונתמלא עליהם רחמים שנאמר (יחזקאל טז, ו) ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואמר לך בדמיך חיי. ובדם מילה עתידין ליגאל שנאמר (מכה ז, טו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, וכתוב [בגאולת מצרים] (זכריה ט, יא) גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו.

בבור אין בו מים אסיריהם מליתן איתא במדרש אליהו זוטא (ריש פרשה כה) כיון שנולד אברהם ועסק במילה נשבע לו הקב"ה שבזכות מילה מציל את ישראל מדינה של גיהנם, שנאמר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור (זכריה ט, יא) אין בור אלא גיהנם, שנאמר (ישעיה יד, יט) יורדי אל אבני בור. אל יספור וכו' יאמר לו קדוש וכן איתא בווהר (ח"ב, נו, ע"ב) אמר רבי שמעון, זכאין אינון דישתארוך בעלמא בההוא זמנא, (אשריהם שישארו בעולם בזמן ההוא) ומאן אינון (ומי הם)? תא חזי לא ישתאר מבני עלמא בר אינון גזירין (בא וראה לא ישאר בעולם חוץ מאלו הנמולים), דקבילו את קיימא קדישא ועאלו בקיימא קדישא (שקבלו אות ברית הקודש ובאו בברית הקודש) באינון תרין חולקין כמה דאוקימנא (באלו שני החלקים (מילה ופריעה) כמו שהעמדנו), והוא נטיר ליה

אופן לשבת ברית מילה מנהג אשכנז

פיוט זה מתאר את שירת המלאכים שהיא מרוממת ונוראה, מול שירת עם ישראל שהקב"ה רוצה בה כי אנו חתומים בברית המילה. הפיוט מבוסס בעיקרו על פרקי היכלות רבתי ככל חרוז שש שורות. בארבע השורות הראשונות חתום שם הפייטן, אליעזר (ברבי נתן, הראב"ן), ארבע פעמים, והם מתארים את שירת המלאכים. שתי השורות האחרונות שבכל חרוז מתארות את שירת עם ישראל. השורה החמישית מתחילה במילה "ועמו" או "ואום" ולאחריה כינוי לבנ"י, והשורה הששית מסתיימת במלים "לזכר הברית" בכינוי לקב"ה.

אֲזוּרֵי אֵימָה בְּרוּאֵי יְרָאָה.
אֲמִיצֵי כַח כְּבוֹדוֹ לְנִשְׂאָה.
אֵימִים רוּעֵדִים וְעוֹבְדִים בְּיְרָאָה.
אוֹמְרִים לְמַלְכָם תְּהִלָּה נְאֻה:
וְעַמּוֹ כּוֹרְתֵי בְרִית. מְהִלִּים לְזוֹכֵר הַבְּרִית:
לְמֶלֶךְ הַמְּהוּלָל מִי לֹא יִהְיֶה דָר.

אזורי אימה ברואי יראה
 המלאכים המלאים
 אימת הקב"ה (ראה מקור המלים)
 והם נבראו לירא אותו. **אמיצי**
כח כבודו לנשאה המלאכים
 גיבורים ונושאים את כסא הכבוד.
אימים רועדים ועובדים ביראה
 המלאכים שאימתם מוטלת על כל
 העולם רועדים מפני הקב"ה
 ועובדים אותו ביראה ופחד.

אומרים למלכם תהלה נאה ואומרים שבח והלל לקב"ה:

ועמו כורת ברית מהללים לזוכר הברית ובנ"י שאנו נמולים וחותכים את הערלה גם אנו אומרים שיר והלל לקב"ה.

למלך המהולל מי לא יהדר איזה בריה לא תהלל את הקב"ה שהוא מהולל. למלך המשובח מי

ביאור המילים

אזורי — חגורי. אזורי וכו' כח — כינויים למלאכים. אימים — כינוי למלאכים.

מקורות ומדרשים

אמיצי כח כסאו לנשאה והוא מפרקי היכלות רבתי (יב, ב) כמה גבורים הם מנטלים כסא הכבוד של מלך גבור טעונים ועומדים

יום ולילה ערב ובקר וצהרים בחרדה גדולה באימה ברתת בזיעה וביראה.

אימים רועדים וכו' תהלה נאה סדר רבה דבראשית (מו) מיד עומדין באימה ופחד וביראה וענוה ומכסין פניהם עם כנפיהם לבל יסתכלו בדמות אלהים השוכן במרכבה, ועומדים כתות כתות של אלפי אלפים ורבי רבבות וצבאי צבאות בלא מספר לפני כסא הכבוד ובאותה שעה יושב הקב"ה על כסא הכבוד מלא כל העולם שנאמר (ישעיה ו, ג) מלא כל הארץ כבודו, אף חיות הקדש מתכוונות ומתקדשות וכל אחת ואחת אלף אלפים כתרים של מיני אור בראשיהם ומלובשים לבושי אש ומתעטפים פניהם בבזק והקב"ה פוריע פניו מפני חיות הקודש ואופני הדר וכרובי הוד. וחיות הקודש מתקדשים ומטהרים ומתלבשים ומתעטפים יותר מפני שהמרכבה על פניהם, וכסא הכבוד על רום ראשם, ושכינה למעלה מהם, ונהרי אש עוברים ביניהם. לפיכך הם מתכוונים ומזדהרים ומזקקים באור שבעתים וכולם עומדים בטהרה ובקדושה ואומרים שירה והלל וזמרה ושבח וקלוס וצהלה בקול אחד בדיבור אחד בדעת אחת ובנעימה אחת.

אימים יסד הפייטן אימים כדאיתא בילקוט שמעוני (בראשית רמז מז) הנפילים היו בארץ (בראשית ו, ד). שבעה שמות נקראו להם אימים רפאים גבורים זמזומים ענקים עוים נפילים. **אימים שכל מי שרואה אותם אימתן נופלת עליו.**

למלך המהולל וכו' לעלה ולהדר מקורו בפרקי היכלות רבתי (יא, ג) מי לא יהדר למלך מהודר

לא יאדר איזה בריה לא תפאר את הקב"ה אשר לו נאים כל התשבחות. למען הקדוש כי לקב"ה שהוא המלך הנישא והנעלה יאה לעלה ולהדר לסלם ולפאר שבחו לסדר לנשאו ולפארו ולערוך כראוי את שבחיו:

ועמו ערבית ושחרית מיוחדים לזוכר הברית ובני קוראים קריאת שמע ערב ובוקר ומיוחדים את שם ה' הזוכר את בריתו עמנו.

יתגבהו יתגבהו משרתי עליון המלאכים שהם משרתים את הקב"ה יתנשאו מאוד. יתנשאו יתנשאו בעלי זהיון המלאכים שהם מתגאים על כל הברואים (ראה מקורות) יגביהו את עצמם לעלות לכסא הכבוד כדי לשבח לקב"ה. יתגברו יתגברו להללו בציביון ויתאמצו להלל לקב"ה ברצון ובנחת רוח. ישאו כנור עלי הגיון המלאכים ינגנו בכנורות בנוסף לשירתם בפה:

ביאור המילים

לסלם — לנשא. משרתי עליון, בעלי זהיון — כינויים למלאכים זהיון — גאווה. בצביון — ומתרגשות לפניו משונות זו מזו.

מקורות ומדרשים

שבחו לסדר וכן הוא בגמרא (ברכות לב, ע"א) דרש רבי שמלאי לעולם יסדר אדם שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך יתפלל, מנלן? ממש דכתיב (דברים ג, כג) ואתחנן אל ה' בעת ההיא וכתוב (שם כד) ה' אלהים אתה החללות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך וכתוב בתריה (שם כה) אעברה נא ואראה את הארץ הטובה.

ועמו ערבית ושחרית מיוחדים כדאיתא בפר"א (ד) ושני שרפים עומדים אחד מימינו ואחד משמאלו שש כנפים שש כנפים לכל אחד ואחד וכו' ומקלסין ומעריצין ומקדישין וכו' קדוש קדוש קדוש ה' צבאות והחיות עומדות אצל כסא כבודו ואינן יודעות מקום כבודו ועונות ואומרות בכל מקום שכבודו שם ברוך כבוד ה' ממקומו וישראל שהם גוי אחד בארץ מיוחדים שמו הגדול (ובאי"ר ג, ז מוסיף פעמיים) בכל יום ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד והוא משיב לעמו ואומר אני ה' אלהיכם המציל אתכם מכל צרה.

יתגבהו יתגבהו וכו' יתגברו יתגברו בכמה כתי"י (וכן בעבודת ישראל ובהדרת קודש) החליפו את הגירסה כדי שלא יהיה כפל מלים. אך ברוב כתי"י הלשונות כפולות כי כן הוא במקור, בפרקי היכלות (יא, ד) ושם הלשונות כפולות: התגבהו התגבהו בעלי רוממה התגברו בעלי גבורה התגאו התגאו בעלי גאווה התנשאו התנשאו בעלי זהיון כי למלכו של עולם בלבד ולכל משרתיו רוממה גבורה וגאווה וזהיון כי למשרתי גאווה נאה להתגאות ולמנטלי כסאו ראוי להתגבר:

זהיון ובספר המעריך מר' מנחם די לונגו (נדפס עם הערוך) ערך "זה" פירש מלשון שתזוח דעתו עליו.

להללו בצביון וכן אנו אומרים בתפילתנו להקדיש ליוצרים בנחת רוח. ואיתא באבות דר"ן (יב, ו) [והמלאכים] יראים זה את זה ומכבדין זה את זה וענותנין מבני אדם שבשעה שפותחין את פיהם ואומרים שיר, זה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני וזה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול

וְשָׂאוּ כְנֹר עָלַי הַגִּיזוֹן:
וְעָמְוּ כְּטַל שְׂאֵרִית. מְפָאָרִים לְזוֹכֵר הַבְּרִית:
עִירֵי גְבוּרָה מְפַעְמֵי שְׂכִינָה.
עוֹטְרִים כְּתָרִים לְאֵלֵהֵי מְעוֹנָה.
עֲלִיזוֹן מְרַנְנִים גִּילָה וְרָנָה.
עוֹשִׂים מְלֹאכְתָּם אֲמֵן אֲמוֹנָה:
וְאִם בַּת עֲבָרִית. מְהַדְרֶת לְזוֹכֵר הַבְּרִית:

ועמו כטל שארית מפארים
 לזוכר הברית ובניי הנאמנים
 לקב"ה ושאריתם נמשלו לטל
 כמ"ש (מיכה ה, ו) והיה שארית
 יעקב כטל מאת ה', אומרים
 קדושה לקב"ה. הזוכר את בריתו
 עמנו.

עירי גבורה מפעמי שכינה
 המלאכים שתפקידם לעורר את
 גבורת הקב"ה ואת שפע שכינתו.
 עוטרם כתרם לאלקי מעונה
 עושים כתרם מתפילות בניי

וקושרים אותם לקב"ה שהוא מקומו של עולם. עליון מרננים גילה ורינה הם שרים לפני הקב"ה
 בשמחה רבה. עושים מלאכתם אמן אמונה והם נאמנים ומתמידים בעבודתם. ואם בת עברית
 מהדרת לזוכר הברית וישראל, האומה העברית, מקלסת את ה' שהוא זוכר את בריתו אתנו:

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

ממני. לא כדרך שבני אדם עושין שזה אומר
 לחבירו אני גדול ממך וזה אומר לחבירו אני גדול
 ממך. וכו' שנאמר (ישעיה ו, ג) וקרא זה אל זה
 ואמר וכו'.
 הגיזון — לשון הגה, דיבור בפה. עירי — כמו
 מעוררי (ועיין מקור המלים). מפעמי — מעוררי.
 מעונה — שכל מקום הוא מקומו.

ישאו כנור התיאור במדרשים של שירת המלאכים אינה כוללת כלי שיר, אך בפרקי היכלות (י. ג)
 איתא נהרי ששון נהרי שמחה נהרי גילה נהרי אהבה נהרי דעות נהרי רצון משתפכין ויוצאין לפניו
 מלפני כסא הכבוד ומתגברין והולכין בשער נתיבות ערבות רקיע מקול נגינות כנורות חיותיו מקול
 רנה מפי אופניו מקול זמירות צלצול כרוביו ומתגבר קול ויוצאין ברעש בשעה שישראל אומרים לפניו
 קדוש קדוש קדוש וגו'.

כטל שארית פסוק זה משבח את ישראל שאפילו כשהם מעטים כמו שארית, הקב"ה אוהב אותם
 ורוצה בהם כמו הטל. וכן איתא בבראשית רבתי (תולדות כז, כח) והיה שארית יעקב (מיכה ה, ו), זה היה
 השארית שאמר הקב"ה לאליהו, והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים וגו' (מ"א יט, יח). ואלו
 הן (וגם היו שארית) שהפריש בימי גדעון שנאמר (שופטים ז, ה) כל אשר ילק בלשונו וגו' [וכתוב (שם
 ו) ויהי מספר המלקקים שלש מאות איש. שלש מאות אלו שלא כרעו לבעל, וכל יתר העם כרעו על
 ברכיהם לשתות מים [מכיון] שהיו משתחווים לע"ז. ומאלו שלש מאות שלא כרעו [ולא] השתחוו לע"ז
 עמדו אלה ז' אלפים [בימי אליהו], ועליהם הוא אומר והיה שארית יעקב כטל מאת ה'.

עירי גבורה מפעמי שכינה מקורו בהיכלות רבתי (ט, ג) עירי גבורה ומפעמי שכינה ולהלן (שם,
ד) עטורי פאר מכתירי כתרם מרנני עליון בשיר גילה וכולם כינויים למלאכים.

עוטרם כתרם במדרש (שמו"ר כא, ד) על הפסוק (תהלים סה, ג) שמע תפלה עדיך כל בשר יבאו
 איתא מהו שומע תפלה? א"ר פנחס בשם ר"מ ור' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא בשעה שישראל
 מתפללין אין אתה מוצא שכולן מתפללין כאחד אלא כל כנסיה וכנסיה מתפללת בפני עצמה. הכנסת
 הזו תחלה, ואח"כ הכנסת האחרת. ומאחר שכל הכנסיות גומרות כל התפלות המלאך הממונה על
 התפלות נוטל כל התפלות שהתפללו בכל הכנסיות כולן ועושה אותן עטרות ונותנן בראשו
 של הקב"ה שנאמר עדיך כל בשר יבאו. ואין עדיך אלא עטרה שנאמר (ישעיה מט, יח) כי כלם כעדי
 תלבשי וכה"א (שם, ג) ישראל אשר בך אתפאר שהקב"ה מתעטר בתפלתן של ישראל שנאמר (יחזקאל
 טז, יב) ועטרת תפארת בראשך.

זולת לשבת ברית מילה מנהג אשכנז

כשאומרים זולתות נהגו הקהילות לשנות את נוסח אמת ויציב וכו' וכן את נוסח על הראשונים עיין עמ' כא לגבי חילוקי המנהגים וטעמיהם הפיזט מיוסד על פי א"ב בראש כל שורה. ונ"ל שהוא יסוד ראב"ן וחתם אב"ן, ר"ת שמו, בחרו האחרון (במלות א-ל בחסדו ניבו) וכן היה חותם שמו בתשובותיו. וחתם ג"כ שם אליקים לכבוד חותנו וחתנו ששם שניהם היה אליקים (עיין במקור המלים)

ש'לש אותות נתן הקב"ה אחד לעולם כולו ושנים לבני' בלבד
אֹת בְּרִית שְׁלֹשֵׁתִי לְמִרְפָּא עוֹלָם.
בְּעֵינַיִת קֶשֶׁת לְזִכָּר בְּרִית עוֹלָם.
גְּזֵרָה וַיּוֹם נִפְשׁ נְתַתִּי גְבוּלָם.
יְבִינִי וּבִין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹת הַיָּא
לְעוֹלָם:
 אלא הקב"ה שם להם גבול. ביני ובין בני ישראל אֹת היא לְעוֹלָם שנתנו רק לבני ישראל:

<p>מקורות ומדרשים</p> <p>אות ברית שלשתי למרפא עולם הקשת, המילה, והשבת נקראו אות ברית, ושלשתן להצלה. ואיתא במדרש הגדול (בראשית יז, ט) גדולה מילה שהיא אחד משלש בריתות שנתן הקב"ה בינו ובין בריותיו ואלו הן הקשת והמילה והשבת. הקשת שנאמר (בראשית ט, טז) והיתה הקשת בענן וראיתה לזכר ברית עולם בין אלקים ובין כל נפש חיה, המילה מנין שנאמר (שם יז, ט) זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם, השבת מנין שנאמר (שמות לא, יז) ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. רבן שמעון בן גמליאל אומר מה ביני וביניכם האמור בקשת הצלה מן המבול, אף ביני וביניכם האמור במילה ובשבת הצלה מדינה של גיהנם. ועל זה יסד למרפא עולם. ולגבי המילה דאיתא בגמרא (עירובין יט, ע"א) עברי בעמק הבכא (תהלים פד, ז) ההוא דמחייבי ההיא שעתא בגיהנם ואתי אברהם אבינו ומסיק להו ומקבל להו בר מישראל שבא על בת עובד כוכבים דמשכה ערלתו ולא מבשקר ליה. וכן בב"ר (מח, ה) א"ר לוי לעתיד לבא אברהם יושב על פתח גיהנם ואינו מניח אדם מהול מישראל לירד לתוכה ואותן שחטאו יותר מדאי מה עושה להם מעביר את הערלה מעל גבי תינוקות שמתו עד שלא מלו ונותנה עליהם ומורידן לגיהנם הה"ד (תהלים נה, כא) שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו. ולגבי השבת איתא (פדר"א יח) בא יום השבת ונעשה סניגור לאדם הראשון אמר לפניו רבון כל העולמים כל ימי המעשה לא נהרג הרג בעולם ואתה מתחיל ממני? זו היא קדושתו זו היא ברכתו? שנאמר (בראשית ב, א) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו ובזכות יום שבת נצל אדם מדינה של גיהנם וראה אדם כחה של שבת אמר לא חנם ברך הקב"ה וקדש את יום השבת התחיל משורר ומזמר ליום השבת. נתתי גבולם וכו' היא לעולם שאינם שייכים בעכו"ם שבת כדאיתא בגמרא (סנהדרין נה, ע"ב) אמר ריש לקיש עובד כוכבים ששבת חייב מיתה שנאמר (בראשית ח, כב) ויום ולילה לא ישבתו ואמר מר אזהרה שלהן זו היא מיתתן אמר רבינא אפילו שני בשבת. וכן בתפילות, וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים. ומילה, כדאיתא במשנה (נדרים לא, ע"ב) קונם שאני נהנה לערלים מותר בערלי ישראל ואסור במולי עובדי כוכבים שאני נהנה למולים אסור בערלי ישראל ומותר במולי עובדי כוכבים שאין</p>	<p>ביאור המילים</p> <p>גזרה — כינוי למילה.</p>
--	---

**דוּדֵי בָם מְעוֹמְרִים בַּחֹרֵי בַחֹנֵי.
הַמְסֻמָּנִים וּמֵאֲתָתִים לְהַנְצִל
מִרְשָׁפֵי כּוֹיּוֹנֵי.**

**וְכָל רְאִיָּהֶם יִפְירוֹם מִתְמָמִים לְפָנָי.
כִּי הֵם זָרַע בְּרַךְ יְיָ:**

חמש מילות באבן כנגד חמש אבנים שלקח דוד המלך להרוג את גלית

**וַזְבְּדוּ צָרִים חֲמֻשָּׁה לְבְרִית בְּשָׂרִים.
הַצֵּב אֲבוֹת שְׁנַיִם הֵמָּה הַיּוֹצְרִים.**

כמדרשו). **הצב אבות שנים** המה היוצרים אברהם ויצחק שנקראו צורים ועליהם נוסד העולם, ומהם בנ"י חוצבו ונוצרו והיו הם הראשונים שנימולו בצור (ולא הזכיר יעקב שאין מילתו נזכרת בתורה מפני שנולד מהול).

דודי בם מעומרים בחורי בחוני בנ"י האוהבים אותי מקושטים ומפוארים במילה ובשבת, והם זכו לכך כי הם העם שבחרתי. המסומנים ומאתתים להנצל מרשפי כויוני והמילה להם לאות ולסימן ועל ידיה הם ינצלו מהגיהנם הלוהט. **ובל ראייהם** יכירום מתממים לפני וכל אדם יכיר את בני ישראל ע"י המילה ובה הם נעשים שלמים לפני הקב"ה. **כי הם זרע ברך ה':**

זבדו צרים חמשה לברית בשרים חמש מילות מפורשות בתנ"ך ולכולם יש שייכות לצור (כמשמעו – אבן מושחת, או

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

הערלה קרויה אלא לשם עובדי כוכבים שנאמר (ירמיה ט, כה) **כי כל הגוים ערלים וכל בית ישראל ערלי לב ומשם ראייה דאע"פ שמלו הגויים אינו נחשב לכולם.** ומאתתים — שיש עליהם אות. רשפי כויוני — גחלים השורפים כינוי לגיהנם. מתממים — שהם תמימים. זבדו — נטלו חלק.

וכל ראייהם יכירום איתא במדרש (שכל טוב בראשית יז, יא) והיה לאות ברית ביני וביניכם (דמיירי במילה) שיכירו אתכם כל הגוים כי אתם זרע ברך ה' מותממים שע"י המילה נעשים שלמים. והכי איתא במשנה (גדרים פ"ג מ"א) רבי אומר גדולה מילה שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד שמל שנאמר (בראשית יז, א) התהלך לפני והיה תמים ועיין גם במדרש תנחומא (תזריע ה).

הצב אבות שנים כדאיתא במדרש לקח טוב במדבר (כג, ט) כי מראש צורים אראנו, אמר רבי נחמיה אין מראש צורים אלא אבות העולם שנאמר (ישעיה נא, א) הביטו אל צור חוצבתם וכו'. ואומר (שם, ב) הביטו אל אברהם אביכם. וכאן לא כלל יעקב שלא נימול כיון שנולד מהול המה היוצרים הצדיקים מכונים היוצרים כדאיתא במדרש (ב"ר ת, ז) רבי יהושע דסכנין בשם רבי שמואל אמר בנפשותן של צדיקים נמלך [הקב"ה וברא את העולם] הה"ד (ד"ה א ד, כג) המה היוצרים ויושבי נטעים וגדרה עם המלך במלאכתו ישבו שם. המה היוצרים על שם ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה (בראשית ב, ז), יושבי נטעים על שם ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (שם ח), וגדרה על שם אשר שמתני חול גבול לים (ירמיה ה, כב) עם המלך במלאכתו ישבו עם המלך מלך מלכי המלכים הקב"ה ישבו נפשות של צדיקים שבהן נמלך הקדוש ב"ה וברא את העולם וכן יסד ר"א הקליר במוסף א' דר"ה ילדו בו מראש צורים כיושבי נטעים המה היוצרים ובמוסף דיו"כ תמכה בפועל צורים תומת המה היוצרים

טהורה שלשה השלישית היתה צפורה שנקראת טהורה (עין מקורות) כמ"ש (שמות ד, כה) ותקח צפורה צר. ובן נון שתים הרים ויהושע השתמש בשתי צורים, הראשונה ביציאת מצרים והשניה בביאתם לארץ כמ"ש (יהושע ה, ג): ויעש לו יהושע חרבות צורים ומיעוט רבים שנים.

יוסבו צורים לחרבות כמו להמול בגלל שבעתיד ישתמשו בסכינים למול ולא באבן מושחתת. כאשר מלץ בצור שלשום ותמוץ כי עד הזמן ההוא

השתמשו רק באבן מושחתת. לכן סמכם בצוי משרת למוץ לכן כשהקב"ה צוה את יהושע, משרת משה, למול את ישראל, הוא הצמיד את הסכין לאבן המושחתת. כשאמר ליהושע עשה לך חרבות צורים ושוב מול הרי שקרא לאבנים המושחתות בשני השמות חרב וצור:

מטיב לנגן איש הבניים כפלהו כאשר דוד המלך שניגן בכלי שיר בא להרוג את גלית שנקרא (ש"א

ביאור המילים

טהורה — כינוי לצפורה אשת משה. יוסבו — יוחלפו. משרת — כינוי ליהושע. מטיב לנגן — כינוי לדוד המלך. איש הבניים — כינוי לגלית. מקורות ומדרשים טהורה כנה לצפורה טהורה עפ"י המדרש (שמו"ר א, לב) ולמה נקרא שמה צפורה שטיהרה הבית כצפור ובילקוט (רמז קסט) שטהרה כל בית אביה כדם הצפור

ובן נון שתים הרים אחד ביציאת מצרים ואחד בכניסתם לארץ כדאיתא במדרש (במ"ר יא, ג) מי מלן [בצאתם ממצרים]? רבי ברכיה תני לה בשם רשב"י משה מוהל ואהרן פורע ויהושע משקה וי"א יהושע מוהל ואהרן פורע ומשה משקה הה"ד (יהושע ה, ב) ושוב מול את בני ישראל שנית הרי מכאן שמלן בראשונה

מטיב לנגן וכו' האבן במצחו כתב בספר שפתי כהן עה"ת מר' מרדכי הכהן שהיה מתלמידי ר' ישראל די קוריאל שהיה מתלמידי האר"י (על שמות ד, כה) שמעתי: למה [לקחה צפורה] צר [למול את בנה] ולא סכין? כי ודאי היה להם סכין! כי מי שלוקח אשתו ובניו והולכין למלון ודאי שלוקחין כלי תשמישי הבית. אלא לפי שהברזל לא היה לו חלק בקדושה שנאמר לא תניף עליהם ברזל, לזה לא נזכר סכין בתורה שאף בעקידה נאמר (בראשית כב, י) ויקח את המאכלת ודרשו דבר שחותך ואוכל, וכן ביהושע נאמר לו (יהושע ה, ב) עשה לך חרבות צורים (ופרושו אבן ולא סכין) [כד] איתא בילקוט (יהושע ה, רמז טו) א"ר אמי בדי' מקומות נאמר בלשון הזה עשה לך. בג' נתפרש בא' לא נתפרש. עשה לך תבת עצי גופר (בראשית ו, יד) נתפרש אעין דקרדום. עשה לך חרבות צורים (יהושע ה, ב) נתפרש בלבין דטנרי. עשה לך שני חצוצרות כסף (במדבר י, ב) נתפרש. עשה לך שרף (במדבר כא, ח) לא נתפרש. הרי חרבות צורים פרוש טנרא (אבן) וכן מצור החלמיש מטנרא תקיפא. אבל כשבא דוד להרוג לגלית ולקט ה' חלוקי אבנים ונעשו אחת, והיה כובע נחושת על ראשו, אמר לו הקב"ה לברזל תרכך עצמך שתכנס בך האבן, ואעשה לך חלק בקדושה. זו אומיל של מילה וסכין של שחיטה. וזה אחד מהדברים שהשליט הקב"ה הרך בקשה. ובספר צאינה וראינה הביא שהמלאך הממונה על האבן ביקש מהמלאך הממונה על הברזל שישנה את טבעו ויתן לאבן לעבור, והבטיח לו שיתן לו מתנה שמאותו יום ימולו בני

טהורה שלשה ובן נון שתים הרים. ויעש לו יהושע חרבות צורים: יוסבו צורים לחרבות כמו להמול. כפלהו מלו בצר שלשום ותמוץ. לכן סמכם בצוי משרת למול. עשה לך חרבות צורים ושוב מול: מטיב לנגן איש הבניים כפלהו.

אֵל יְקִים בְּחֶסְדּוֹ נִיבּוֹ לְמַלְאֵת
הַקִּבְ"ה בְּרַחֲמֵי יְקִים אֶת
הַבְּטַחְתּוֹ. יְחִישׁ לְרַחֲמֵנוּ לְמַלְטָנוּ
שְׁנֵית מַתְלָאוֹת וְהוּא יִמְהַר
לְגַאֲלָנוּ וְשׁוֹב יִצְיֵלֵנוּ מִיְסוּרִים.
כִּימֵי קֶדֶם יִשׁוּב יִרְאֵנוּ נַפְלְאוֹת
הַקִּבְ"ה יִרְאֶה לָנוּ נְסִים בְּגֵאוּלָּה
הַבָּאָה כְּמוֹ שֶׁהִרְאֵנוּ בִּיצִיַּאת
מִצְרַיִם. כִּי גֵאֲלָנוּ, שְׁמוֹ ה'
צְבָאוֹת:

בִּימֵי קֶדֶם יִשׁוּב יִרְאֵנוּ נַפְלְאוֹת.
נֵאֲלָנוּ שְׁמוֹ יי צְבָאוֹת: עוֹרֵת אֲבוֹתֵינוּ וְכוּ'

צְבָאוֹת:

ביאור המילים

ניבו — דברו, כינוי לנבואה.

יום ליבשה

גאולה לשבת ברית מילה, לשבת פרשת בשלח, ולשביעי של פסח

מנהג פולין

פיוט זה נוסד מעיקרו כפיוט "מי כמוך" הנאמר לפני הפסוק מי כמוך באלים ה' אשר לפני העמידה, אלא ששיבוצו בתפילה עבר כמה גלגולים. לפי נוסח פולין אמרוהו כגאולה בשבת בשלח, בשביעי של פסח ובשבת ברית מילה, וככל הגאולות אשר למנהג פולין, היא נאמרת אחרי המלים "גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל", ומוסיפים את המילים "בגלל אבות תושיע בנים ותביא גאולה לבני בניהם" לפני חתימת הברכה. פיוט זה היה נאמר בכל שבת ברית מילה אפילו בר"ה ויו"כ כשחל בשבת. והכי איתא במשנה ברורה (תקפד, יב) "כשחל מילה בר"ה בשבת אומרים יום ליבשה קודם סיום ברכת הגאולה שהוא שבח על המילה אבל כשחל ר"ה בחול א"א יום ליבשה". ולהלן (תרכא, ה) "ואם חל [יום הכפורים] בשבת אומרים יום ליבשה". ובמגן אברהם (תקפד) הסביר, "ובחול א"א יום ליבשה וה"ה בכל י"ט. ונ"ל הטעם דבשבת אין לחוש כ"כ לסמיכת גאולה לתפילה כמ"ש סי' קי"א ועיין בלבוש". אם יש מילה בשביעי של פסח שחל בשבת, כתב במשנה ברורה (תצ, יג) "אומרים [יום ליבשה] קודם שירה חדשה משום שאז נוהגין לומר הפיוט של ברח דודי קודם גאל ישראל" וכוונתו לפיוט ברח דודי של שבת חוה"מ מיסוד ר' שמעון הגדול. והטעם, כי אם חל שביעי או אחרון של פסח בשבת קורין שה"ש בצבור באותו שבת, ואומרים הפיוטים (יוצר, אופן, זולת, וברח דודי) משבת חול המועד כי פיוטים אלו מיוסדים על שה"ש. והרי ברח דודי גם הוא גאולה, לכן את גאולת יום ליבשה אומרים קודם שירה חדשה, ואת גאולת ברח דודי אומרים לפני החתימה ברוך אתה ה' גאל ישראל. אחרי שנמנעו רוב אוחזי מנהג פולין מלומר פיוטים בכרכות קריאת שמע, הוסב הפיוט לשיר המושר בסעודת ברית המילה.

יסדו ר' יהודה הלוי על פי המשקל ההברתי וחתם שמו בראשי החרוזים. ארבע צלעיות בחרוז ולכל צלעית חמש הברות (חוץ מהשוואים ומהחטפים). בנוסחאות עתיקות של הפיוט מהגניזה יש בית נוסף, "יום בצר", ולהחזיר עטרה ליושנה כללנהו פה באותיות קמנות.

יום ליבשה נהפכו מצוללים ביום
שבו המים נהפכו ליבשה —
בקריעת ים סוף. שירה חדשה
שבחו גאולים בניי שנגאלו
ממצרים שבחו לה' כאשר שרו
לו שירה חדשה:

יום בצר נכבדת ביום שהיו
ישראל בצרה אז עשית עמהם נס
והיה לך כבוד בכל העולם או ביום
שנכבדת ע"י שעשית שפטים בצר
הצורר את בניי. ואלי נחמדת
ואל בניי היית אהוב ולך עוז
יסדת מפי עוללים וכוחך הגדול
נקבע והתפרסם כאשר אפילו
התינוקות שרו לכבודך על הים:

הטבעת בתרמית רגלי בת ענמית זרקת את מצרים לים סוף והטבעת את רגליהם בטיט. ופעמי
שולמית יפו בנעלים ואילו רגלי בניי היו מהודרים כשעברו את הים בנעליהם.

יום, ליבשה נהפכו מצוללים,

שירה חדשה שבחו גאולים

יום, בצר נכבדת ואלי נחמדת

ולך עז יסדת מפי עוללים.

שירה חדשה שבחו גאולים:

הטבעת בתרמית רגלי בת ענמית

ופעמי שולמית יפו בנעלים.

שירה חדשה שבחו גאולים:

מקורות ומדרשים

בצר בזמן קריעת ים סוף היו בני ישראל
בצרה גדולה כדאיתא במכילתא (בשלה ויהי פ"ב)
למה היו ישראל דומים באותה שעה ליונה
שברחה מפני הנץ ונכנסה לנזיק הסלע והיה נחש

נושף בה. אם תכנס לפני הרי הנחש, ואם תצא לחוץ הרי הנץ. כך היו ישראל דומים באותה שעה,
הים סוגר ושונא רודף. מיד נתנו עיניהם בתפלה.

בצר נכבדת וכו' יסדת ע"י קריעת ים סוף התגדל הקב"ה והשתבח כדאיתא במכילתא (השירה
פ"ח) מי כמוכה באלים (שמות טו, יא). כיון שראו ישראל שאבד פרעה וחילו בים סוף ובטלה
מלכות של מצרים ונעשו שפטים בע"ז פתחו פיהם ואמרו כולם מי כמוך באלים. ולא ישראל
בלבד אמרו שירה אלא אף האומות כששמעו שאבד פרעה ומצרים בים ובטלה מלכותם ונעשו
שפטים בעבודה זרה שלהן כפרו כלן בעבודה זרה שלהן ופתחו פיהם כולן והודו למרום
ואמרו מי כמוך באלים. וכן בספרי (דברים שו) על הפסוק (דברים לב, א) כי שם ה' אקרא הבו גדל
לאלהינו. מנין שלא עשה המקום נסים וגבורות על הים ובירדן ובנחלי ארנון אלא בשביל
לקדש את שמו בעולם שנאמר (יהושע ה, א) ויהי כשמוע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן
ימה וכל מלכי וגו' וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע (שם ב, י) כי שמענו את אשר הוביש ה' את
מי ים סוף מפניכם תלמוד לומר כי שם ה' אקרא.

ולך עוז וכו' עוללים איתא במכילתא (בשלה השירה פ"א) ר' יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר
(תהלים ח, ג) מפי עוללים ויונקים יסדת עוז מפי עוללים אלו עוברים שבמעו אמן שנאמר (איוב
ג, טו) או כנפל טמון לא אהיה כעוללים לא ראו אור. ויונקים אלו שיונקים משדי אמן שנאמר
(יואל ב, טז) אספו עוללים ויונקי שדים. אלו ואלו פתחו פיהם ואמרו שירה לפני המקום
הטבעת בתרמית רגלי בת ענמית המצרים טבעו בכוח ולכן יסד הטבעת רגלי כדאיתא

ביאור המילים

בתרמית — בזריקה (ועיין מקור המלים). בת
ענמית — כינוי לעם המצרים. ופעמי — ופסיעות.
שולמית — כינוי לבניי.

אלוקיכם לשבת ברית מילה מנהג אשכנז

אומרים קדושה עד אני ה' אלקיכם

בקהילות בני אשכנז אומרים אלוֹקִיכֶם בכל שבת שאומרים אופן בשחרית

אלֹקִיכֶם אֲנִי זֹכֵר הַבְּרִית אֲנִי
הוא אלוֹקִיכֶם ואני זֹכֵר את
הברית שכתתי עם בניי. הנה
אֲנִי שׁוֹלַח לְשֹׁאֲרֵי אֶת נִסְתֵּר
בְּנַחֲלֵי כְרִית ואני מקיים את
הברית בכך שאני שולח לכם את
אליהו הנביא שהתחבא מפני
אחאב בנחל כרית, כמ"ש (מ"א
יז, ד) ונסתרת בנחל כרית. ופנה
לפניו גוים יכרית ופנה את
הדרך לפני הקב"ה, כדי לבשר
את הגאולה ולהשמיד את הגוים
הרשעים, כמ"ש (מלאכי ג, א) הנני

שלח מלאכי ופנה דרך לפני וכו' ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא, והוא אליהו הנביא.
מבשר טוב ושלום באחרית ובאחרית הימים יבשר לנו שבאה טובה ושלום לעולם (עיין מקורות)
כמ"ש (ישעיה נב, ז) מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אמר
לציון מלך אלהיך. ידעו זאת כל כורתי ברית אומר לציון מלך אלוֹקִיךָ זְהוּרִית וכל בניי שהם
מהולים ידעו שיבא הקב"ה לגאול את ציון ואז ה' ימלוך עלינו ויהיה לנו לאור גדול:

מקורות ומדרשים

לְשֹׁאֲרֵי כִינּוּי בְּנַחֲלֵי כְרִית כִּינּוּי
לְשֹׁאֲרֵי כִינּוּי כִּינּוּי (מִכָּה ה, ז) וְהִיא שֹׁאֲרֵי
יַעֲקֹב בְּקֶרֶב עַמִּים רַבִּים כְּטַל מֵאֵת ה' (וְעֵינַי לְעִיל
אֹפֶן אֲזוּרֵי אֵימָה ד"ה וְעַמּוֹ כְּטַל שֹׁאֲרֵי).

וְפָנָה לְפָנָיו עַפ"י הַכְּתוּב הַנְּנִי שֶׁלַח מְלָאכִי וְפָנָה דֶרֶךְ לְפָנָיו וְסִיפִיָּה דְקָרָא (מְלָאכִי ג, א) וּמְלָאךְ הַבְּרִית
אֲשֶׁר אֲתֶם חֹפְצִים הֵנָּה בֵּא וְדַרְשׁוּהוּ חֲז"ל עַל אֵלֵיהוּ כְּדֵאִיתָא בְּמִדְרַשׁ אַגְדָּה (בְּמִדְבָר כה ד"ה וְהִתָּה לו)
מִפְרָקֵי ר' אֲלִיעֶזֶר בֶּן הוֹרְקָנוֹס [כְּתִיב עַל אֵלֵיהוּ] (מ"א יט, יד) וַיֹּאמֶר קָנָא קְנָאֵתִי לְה', אִמְרֵי הַקְּב"ה
לְאֵלֵיהוּ אֲתָה קְנָאֵתָה עַל ע"ז בְּשִׁטִּים, שְׁנֵאֲמַר (בְּמִדְבָר כה, יא) פִּינַחֲס בֶּן אֲלֶעֶזֶר וְגו' [בְּקִנְאוֹ אֶת קְנָאֵתִי],
וְכֵאֵן אֲתָה קְנָאֵתִי (כִּי אֲתָה אֹמֵר שִׁישְׂרָאֵל עֲזֹבוּ אֶת בְּרִית הַמִּילָה), חֵיִךְ שְׁאִין עוֹשִׂין יִשְׂרָאֵל
בְּרִית מִילָה עַד שֶׁתְּהֵא רֹאֵה בְּעֵינֶיךָ, מְכֵאֵן תְּקִנּוּ חֲכָמִים לְהִיּוֹת עוֹשִׂין מוֹשֵׁב כְּבוֹד לְאֵלֵיהוּ שֶׁהוּא מְלָאךְ
הַבְּרִית, שְׁנֵאֲמַר וּמְלָאךְ הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲתֶם חֹפְצִים הֵנָּה בֵּא.

וְפָנָה לְפָנָיו גוֹיִם יִכְרִית עַל הַפְּסוּק (מְלָאכִי ג, א) וְפָנָה דֶרֶךְ פְּרִש"י מִן הַרְשָׁעִים.

מְבַשֵּׂר טוֹב וְשִׁלּוּם אֵיתָא בְּפִסְקֵתָא רַבְתִּי (סוֹף פל"ו) בְּשַׁעָה שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא גוֹאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל
קוֹדֵם שְׁלֹשָׁה יָמִים שִׁיבָא מְשִׁיחַ בֵּא אֵלֵיהוּ וְעוֹמֵד עַל הָרִי יִשְׂרָאֵל וְכוּכָה וּמִסְפִּיד עֲלֵיהֶם וְאֹמֵר הָרִי
אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַד מָתִי אֲתֶם עוֹמְדִים בְּחֹרֵב צִיָּה וְשִׁמְמָה? וְקוֹלוֹ נִשְׁמַע מִסוֹף הָעוֹלָם וְעַד סוֹפוֹ. וְאַחַר
כֵּךְ אֹמֵר לָהֶם בֵּא שְׁלּוּם לְעוֹלָם שְׁנֵאֲמַר (נְחוֹם ב, א) הֵנָּה עַל הַהַרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׂר מִשְׁמִיעַ שְׁלּוּם כִּיּוֹן
שִׁמְעוּ רַשָּׁעִים הֵם שִׁמְחִים כּוֹלֵם וְאֹמְרִים זֶה לְזֶה בֵּא שְׁלּוּם לָנוּ. בְּיוֹם הַשְּׁנִי בֵּא וְעוֹמֵד עַל הָרִי יִשְׂרָאֵל
וְאֹמֵר טוֹבָה בְּאֵתָה לְעוֹלָם, שְׁנֵאֲמַר (ישעיה נב, ז) מְבַשֵּׂר טוֹב בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי בֵּא וְאֹמֵר בְּאֵתָה יִשׁוּעָה

אֱלֹהֵיכֶם אֲנִי זֹכֵר הַבְּרִית.

הֵנָּה אֲנִי שׁוֹלַח לְשֹׁאֲרֵי.

אֶת נִסְתֵּר בְּנַחֲלֵי כְרִית.

וְפָנָה לְפָנָיו גוֹיִם יִכְרִית.

מְבַשֵּׂר טוֹב וְשִׁלּוּם בְּאַחֲרֵי.

יָדְעוּ זֹאת כָּל כּוֹרְתֵי בְרִית.

אֹמֵר לְצִיּוֹן מְלָךְ אֱלֹהֶיךָ זְהוּרִית:

וּבְדַבְרֵי קִדְשׁ כְּתוּב לֵאמֹר

זכור ברית

פזמון ברית מילה מנהג אשכנז ומנהג פולין

בראש השנה המנהג לומר הפזמון זכור ברית הוא עתיק מאד. בספר זכרון ברית לראשונים לר' יעקב הגוזר (אשר בנו, ר' גרשם הגוזר, היה תלמיד הראב"ה וראה לעיל בפיוט אפוני אימיו ד"ה לרפואתו שלשה) הביא, "פעם אחת קיים רבנו גרשום זצ"ל המוהל מצות מילה ביו"ט של ר"ה וחזן שהתפלל אותו היום אמר חרוז אחד קודם שגמר הברכה של זכרונות (גם) כשאמר להיות לכם לאלהים אני ה' התחיל ואמר זכור ברית חרוז אחד [ו]אחרי כן גמר הברכה כי זוכר כל הנשכחות עד זוכר הברית. ושכחוהו כל הקהל כי היה טעמו כצפיחת בדבש שכיון דעתו שיעלה זכרונו לטובה בזכות דם ברית המילה עם זכות עקדת יצחק ועם זכות דם ברית אבותינו היום ביום המשפט." וכן מנהג אשכנז עד היום הזה כשיש מילה בר"ה לומר חרוז אחד של זכור ברית לפני חתימת ברכת זכרונות, כי זוכר כל הנשכחות וכו'. אך במנהג פולין אין אומרים אותו. וכן הובא בשער הציון (או"ח תקפד, יג) "ומה שלא העתקתי מה שכתב דבשבת אין אומרים הפזמון בשביל המילה זכור ברית [שמנהגם היה לאמרו בזכרונות קודם סיום הברכה] ובחול אומרים, משום דבאליה רבה כתב שהיום אין נוהגין לאמרו [בר"ה] כלל."

בהושענא רבה כתוב ברמ"א (או"ח תרסד, א) "ויש לומר פזמון זכור ברית כשיש מילה בהו"ר ואומרים אותו קודם אנא אזון חיש", אך בכה"ט ציין "ויש לומר קודם חרוז הכט לברית" וכ"כ במשנה ברורה. וכן המנהג עד היום למנהג אשכנז ולמנהג פולין.

בתענית צבור (חוץ מת"ב) אומרים אותו בסליחות קודם זכור לנו ברית אבות כאשר אמרת. אך היום במנהג פולין אין אומרים אותו בתענית צבור.

בימי הסליחות ובעשיית זכרון אומרים אותו בסליחות קודם זכור לנו ברית אבות כאשר אמרת. וכן המנהג עד היום למנהג אשכנז ולמנהג פולין. וביום כפור אומרים זכור ברית אפילו בשבת (כי בלאו הכי אומרים סליחות ביו"כ אפילו בשבת) וכ"כ במשנה ברורה (או"ח תרכא, ה) "ואומרים זכור ברית ואם חל בשבת אומרים יום ליבשה." (ועיין בהקדמה לפיוט יום ליבשה). ועיין ש"ך (יו"ד רסח, כד) שהביא מנהג זה וגם כתב שיש שנוהגים לאמרו בכל תענית צבור.

למנהג אשכנז אומרים רק החרוז הראשון (וכן ציין יוסף אומץ) אך למנהג פיורדא אומרים שני החרוזים הראשונים ושני האחרונים (אמנם היו קהילות שאמרו את כל הפזמון, כפי שמוכח בספר המנהגים בידיש, ויניציאה ש"ן). למנהג פולין אומרים את כל הפזמון. אך בערוך השולחן (או"ח תרסד, יב) כתב "אמנם אצלנו לא נהגו כלל בפזמון הזה גם בכל השנה". כנראה שכך היה מנהג ליטא. ולפי מנהג אשכנז פותחין הארון לפני זכור ברית (אלא שבר"ה הארון ממילא פתוח לפי מנהג כמה קהילות הנוהגים מנהג אשכנז).

הבית הראשון, הפזמון ושוב ברחמים וכו', וכן החרוז האחרון דורש דמים וכו' הם מיסוד רבנו גרשם בן יהודה (מאור הגולה). שלושת החרוזים הבאים (אות ברית, רחמיך, טפי אהוביך) הם מיסוד ר' אלעזר בירבי יהודה בירבי קלונימוס (הרוקח). וחתם שמו בראשי השורות וגם בפסוקים אשר חותמים כל חרוז, שני החרוזים הנוספים הם מיסוד פייטן אלמוני.

פזמון לברית מילה למנהג אשכנז ולמנהג פולין

זָכוֹר בְּרִית אַבְרָהָם וְעַקְדַת יִצְחָק.
וְהָשֵׁב שָׁבוֹת אֱהִי יַעֲקֹב וְהוֹשִׁיעֵנו
לְמַעַן שְׁמֹךְ:

ע"כ למנהג אשכנז ולמנהג פולין ממשיכים

אוֹת בְּרִית בִּינִי וּבִינְךָ אָבִינוּ.
לְמִי הַחֹתֶמֶת הַפְּרָנָא כִּי אִם
בְּבִשְׂרֵנוּ.

אשר בחר בנו לְמִי הַחֹתֶמֶת הַכֹּר נָא כִּי אִם כִּבְשָׂרְנוּ לְמִי עוֹד יֵשׁ אֶת הַחֹתֶם הַמִּיּוּחָד שֶׁל הַמִּלָּה
בְּבִשְׂרוֹ אֵלָּא לְבִנֵּי.

זָכוֹר בְּרִית אַבְרָהָם זָכוֹר לְנו
אֶת הַבְּרִית שִׁכְרַת עִם
אַבְרָהָם אֲבִינוּ. וְעַקְדַת יִצְחָק וְגַם
אֶת זְכוֹת הָעֵקֶדָה שֶׁנֶּעֱקַד יִצְחָק
בְּנוֹ עַל גְּבִי הַמִּזְבֵּחַ. וְהָשֵׁב שָׁבוֹת
אֱהִי יַעֲקֹב וְהָשֵׁב לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
אֶת אֱהִי יַעֲקֹב שֶׁהָלַכְנוּ בְּשִׁבִי.
וְהוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שְׁמֹךְ שֶׁלֹּא
יִתְחַלֵּל שְׁמֹךְ בֵּין הַגּוֹיִם שִׁיאֲמָרוּ
שֶׁאֵין כַּכֶּחָךְ לְגַאֲלָנוּ:

אוֹת בְּרִית בִּינִי וּבִינְךָ אָבִינוּ
הַבְּרִית הַיָּדוּשָׁה אֶת בֵּין בְּנֵי לְבִין
הַקַּב"ה וְהוּא קוֹבַע כִּי אֲנַחְנוּ עִמּוֹ

ביאור המילים

ברית אברהם — ברית המילה. שבות —
שבית. אהלי יעקב — כינוי למושב בני ישראל
בארץ ישראל.

מקורות ומדרשים

זָכוֹר בְּרִית אַבְרָהָם בְּסֵפֶר הַבְּהִיר (כב, ומביאו
רמב"ן בראשית כד, א) אֵיתָא מֵאִי בְּרוּגִי
רַחֵם תּוֹכוֹר (חֲבִקוּק ג, ב) ? אָמַר [הַנְּבִיא] בַּעַת
שִׁחְטָאוֹ לָךְ בְּנִיךָ וְתַכְעַס עֲלֵיהֶם רַחֵם תּוֹכוֹר,

ומאי רחם תזכור, וכו' זָכוֹר אֲבִיהֶם אַבְרָהָם דְּכָתִיב (ישעיה מא, ח) זָרַע אַבְרָהָם אוֹהֲבֵי.

וְהָשֵׁב שָׁבוֹת אֱהִי יַעֲקֹב בְּתַנְחוּמָא (תולדות ב) אֵיתָא: וְיַעֲקֹב אִישׁ תָּם יוֹשֵׁב אֱהִלִּים (בראשית
כה, כז) אָמַר לוֹ הַקַּב"ה [לִיעֲקֹב אֲבִינוֹ] אַתָּה הַתְּחַלַּת לִישׁב בְּאֱהִלִּים (ללמוד תורה) חֵיִךְ כְּשֶׁאֲשׁוּב
אֶל יְרוּשָׁלַיִם בְּזִכְרוֹתָךְ אֲנִי חוֹזֵר, שְׁנֵאמַר (ירמיה ל, יח) כֹּה אָמַר ה' הֲנִנִּי שָׁב שָׁבוֹת אֱהִי יַעֲקֹב,
אֱהִי אַבְרָהָם לֹא נֵאמַר, אֵלָּא שָׁבוֹת [אֱהִלִּי] יַעֲקֹב.

וְהוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שְׁמֹךְ וְכֵן אֵיתָא בְּמִדְרַשׁ (קה"ד ד, ג) דְּאֵע"פ שְׁמֹזְכִירִין זְכוֹת אֲבוֹת הַקַּב"ה
מוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שְׁמוֹ. [מִשֶּׁה רַבְנוֹן] נִתְּלָה בְּמַעֲשֵׂה אֲבוֹת מִיַּד הַזְּכִיר וְאָמַר (שְׁמוֹת לב, יג) זָכוֹר לְאַבְרָהָם
לִיצְחָק וְלִישְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ, אָמַר לוֹ הַקַּב"ה מִשֶּׁה: אֲבוֹת הָעוֹלָם מָה יֵשׁ לָהֶם עָלֵי (איזה טענה יֵשׁ
לָהֶם עָלֵי)? אִם בְּאֵתֵי לְדַקְדָּק אַחֲרֵיהֶם אֲנִי יֵשׁ לִי עֲלֵיהֶם! אַבְרָהָם יֵשׁ לִי עָלָיו שְׁאֲמַר (בראשית
טו, ח) בְּמָה אֲדַע כִּי אִירְשֶׁנָּה, יִצְחָק יֵשׁ לִי עָלָיו שְׁנֵאמַר (שְׁם כה, כח) וַיֵּאָהֵב יִצְחָק אֶת עֶשׂוֹ וְאֲנִי
שְׁנֵאֲתִיו שְׁנֵאמַר (מְלָאכִי א, ג) וְאֵת עֶשׂוֹ שְׁנֵאֲתִי, יַעֲקֹב יֵשׁ לִי עָלָיו שְׁאֲמַר (ישעיה מ, כז) נִסְתַּרְהוּ דְרַכֵּי
מַה'. כִּיּוֹן שְׁאֲמַר (שְׁמוֹת לב, יג) אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם כִּךְ לְמַעַן שְׁמֹךְ, בְּאוֹתָהּ שְׁעָה נִתְּמַלֵּא הַקַּב"ה
רַחֲמִים שְׁנֵאמַר (שְׁם יד) וַיִּנְחַם ה' וְגו'.

אוֹת בְּרִית בִּינִי וּבִינְךָ אָבִינוּ יִסֵּד לְשׁוֹן בִּינֵי וּבִינְךָ לְהוֹרוֹת כִּי בְּלִשׁוֹן הַזֶּה הַקַּב"ה מְבַטְיַחְנוּ
שְׁנֵצֵל מִצְרָה. וְהַכִּי אֵיתָא בְּמִדְרַשׁ הַגְּדוֹל (בראשית יז, י) רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמַר מָה בִּינֵי
וּבִינֵיכֶם הָאֲמוֹר בְּקִשְׁתָּ הַצֵּלָה מִן הַמְּבֹל, אִף בִּינֵי וּבִינֵיכֶם הָאֲמוֹר בְּמִלְהָה וּבִשְׁבַת הַצֵּלָה מִדִּינָהּ
שֶׁל גִּיהֵנִם.

לְמִי הַחֹתֶמֶת וְכו' כִּבְשָׂרְנוּ דְאֵע"פ שְׁמֵלוֹ הַגּוֹיִים אֵינוֹ נִחְשָׁב לְכֹלֹם כְּדֵאֵיתָא בְּמִשְׁנָה (נדרים
לא, ע"ב) קוֹנֵם שְׁאֵנִי נִהְנָה לְעֵרְלִים מוֹתֵר בְּעֵרְלֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲסוּר בְּמוֹלֵי עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים. שְׁאֵנִי נִהְנָה

עם אבינו שנקרא אוהבך, כרת ברית שתהיה עם זרעו בצרתם, וזה תוחלתנו ותקותנו. לכן זכור אל תפר בריתך אתנו זכור את השבועה שנשבעת לאבות ואל תפר אותה:

ושוב ברחמים על שארית ישראל ושוב למלוך ברחמיך הרבים על הפליטה הנשאת מעמך ישראל. והושיענו למען שמך ואם אין בנו זכויות גאל אותנו בעבורך ולטובתך כדי שימנע חילול ה':

רחמיך זכור להלבין בשלג אודם בזכות המילה זכור לרחם עלינו ואפילו אם עברנו עבירות

שהם אדומים כדם נקה אותנו מהם ונהיה נקיים כשלג. הבט לברית ראה את ברית המילה ואת השבועה שנשבעת לאברהם אבינו בניך נא תפדם ופדה את בניך מהגלות. קול יעקב איש תם הקדם עזור לנו כדי שברכת יעקב — הקל קול יעקב — תקדם ותגבר על ברכת עשו — והידיים ידי עשו. (נ"א איש תם הקודם — קול יעקב, שהוא נוצר לפני עשו, בא לפניך). זכר עדתך קנית קדם ותזכור את בניי שלקחת אותנו לעם לפני שנים רבות:

מקורות ומדרשים

למולים אסור בערלי ישראל ומותר במולי עובדי כוכבים. שאין הערלה קרויה אלא לשם עובדי כוכבים שנאמר (ירמיה ט, כה) כי כל הגוים ערלים וכל בית ישראל ערלי לב.

עם אוהבך כינוי לאברהם אבינו כדאיתא באבות דרבי נתן (נוסח ב' מג) אלו נקראו אהובים: אברהם נקרא אהוב שנאמר זרע אברהם אוהבי (ישעיה מא, ח).

זכור אל תפר בריתך אתנו איתא בגמרא (מנחות נג, ע"ב) א"ר יצחק בשעה שחרב בית המקדש מצאו הקב"ה לאברהם שהיה עומד בבית המקדש. אמר לו מה לידידי בביתי? אמר לו על עיסקי בני באתי. אמר לו בניך חטאו וגלו. וכו' [אמר לו] היה לך לזכור ברית מילה אמר לו (ירמיה יא, טו) ובשר קודש יעברו מעליך (שפסקו מלימול). משמע שאם לא היו מפרים את ברית המילה היה הקב"ה זוכר את הברית ולא היה מחריב את בית המקדש ולא היו בניי גולים.

רחמיך זכור וכו' כשלג אודם וכן איתא בווהר (ח"ב כ, ע"א) הרועה בשושנים, מה שושן זה הוא אדום ומימיו לבנים, כך הקדוש ברוך הוא מנהיג עולמו ממדת הדין למדת הרחמים, וכתוב (שם א יח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו.

הבט לברית וכו' תפדם שבזכות ברית המילה תבוא הגאולה כדאיתא באגדת בראשית (יז) על הפסוק (תהלים עד כ) הבט לברית כי מלאו מחשכי ארץ נאות חמס. הבט לברית אעפ"י שאין לישראל מעשים טובים הקדוש ברוך הוא גואלן בזכות המילה.

קול יעקב וכו' הקדם דתפילת בניי מרוצה יותר כי אנו נמולים והכי איתא בילקו"ש (סוף תהעד) ישראל שהן נמולים תפלתן נכנסה לפני הקב"ה כריח ניחוח שנאמר (תהלים קטו, יח) ואנחנו נברך י-ה מעתה ועד עולם הללו-ה.

עם אוהבך כרת ברית תוחלתנו.
זכור אל תפר בריתך אתנו.
ושוב ברחמים על שארית ישראל והושיענו
למען שמך:

רחמיך זכור להלבין בשלג אדם.
הבט לברית בניך נא תפדם.
קול יעקב איש תם הקדם.
(נ"א הקודם)

זכר עדתך קנית קדם. והשב:

ביאור המילים

תוחלתנו — הקיווי של בניי. הקדם — קבל קודם. קדם — לפני זמן רב. טפי — טפות דם הברית. ידידיך — כינוי לבניי.

יוצר לשבת ראש חודש

ברוך אתה ה' וכו', יוצר אור וכו' אור עולם וכו' עיין בעמ' טו כמרבית היוצרות, פיוט זה מבוסס על מעשי ששת ימי בראשית, אך הקטע של יום רביעי, המתאר את בריאת המאורות, מורחב לכבוד שבת (הקבוע לפי החמה) וראש חודש (הנקבע לפי הלבנה). ע"פ א"ב ובסוף חתום בנימן (לפי רו"ה והסכמת החוקרים בירבי זרח).

הקדמה ותאור העולם לפני הבריאה

אַלְקִינוּ אֱלֹהִים אִמַּת הַקְּבִ"ה,
שהוא אלוקינו הוא
אלוה יחיד והוא כולו אמת, ואין
בו שום שקר ח"ו. ותורתו
אמונת אמת והתורה היא כלי
אומנותו, וגם היא אמת, ואין בה שקר. **אִמַּנְם רֵאשׁ דְּבָרוּ אִמַּת בְּאִמַּת,** כבר בתחילת התורה ניכר
שהיא אמת.

אַלְהֵינוּ אֱלֹהִים אִמַּת.
וְתוֹרָתוֹ אִמּוֹנַת אִמַּת.
אִמַּנְם רֵאשׁ דְּבָרוּ אִמַּת.

מקורות ומדרשים

העולם והתורה אמרה בראשית ברא אלהים ואין ראשית אלא תורה היאך מה דאת אמר (משלי ח, כב) ה' קנני ראשית דרכו (וכאילו היה כתוב בתורה ברא אלקים את השמים ואת הארץ). **ראש דברו אמת** וסופו מוכיח על האמת נראה שיסד כן על פי המדרש (ב"ר א' ז') ר' יצחק פתח (תהלים קיט, קס) ראש דברך אמת, א"ר יצחק מתחילת ברייתו של עולם ראש דברך אמת, בראשית ברא אלקים - (ירמיה י' י) וה' אלקים אמת. ופירש בעל הטורים בראשית ברא אלקים סופי תיבות אמת, ונראה שר' בנימין יסד כן על ו' פעמים סופי תבות "אמת" בפרשה הראשונה של התורה: [בראשית] ברא אלקים את (א, א), וירא אלקים את [האור] (א, ד), ויברא אלקים את [התנינים] (א, כא), ויברא אלקים את [האדם] (א, כז), וירא אלקים את [כל אשר עשה] (א, לא), ברא אלקים לעשות (ב, ג). וזה ראש דברו וגם סוף דברו כי הוא בפרשה הראשונה בתורה אך מסופי התיבות. וקבע הקב"ה מלת אמת במילים הראשונות של מעשי בראשית - ברא אלקים את, וכן במלים האחרונות - ברא אלקים לעשות. ובדומה לו יסד ר' יואל ב"ר יצחק (אבי הראב"ה) בסליחה אמת אתה הוא (ע"ה מנהג ליטא) אמת גמרת ששה פעמים אלקים חיים, מבראשית ועד לעשות חתומים תוים, וכולם סופי תבות המה הגוים.

אלקינו אלקים אמת במדרש (ויק"ר כו, א) מפרש: ר' תנחום בר' חנילאי פתח (תהלים יב, ז) אמרות ה' אמרות טהורות. אמרות ה' אמרות טהורות, אמרות בשר ודם אינן אמרות טהורות? בנוהג שבעולם מלך בשר ודם נכנס למדינה כל בני המדינה מקלסין אותו וערב לו קילוסין. אמר להם למחר אני בונה לכם דימוסיות ומרחצאות, למחר אני מכניס לכם אמה של מים. ישן לו ולא עמד. היכן הוא, והיכן אמרותיו? אבל הקב"ה אינו כן, אלא (ירמיה י' י) וה' אלהים אמת. למה הוא אמת? א"ר אבין שהוא אלהים חיים ומלך עולם. ובפסיקתא רבתי (יד) מוסיף: הוי אמרות ה' אמרות. (פירוש כי מלה של הקב"ה היא אכן מלת אמת, כי הוא קיים לעולם ויכול לקיים את דבריו). ובגמרא (שבת נה, ע"א) איתא א"ר חנינא חותמו של הקב"ה אמת. ותורתו אמונת אמת במדרש (ב"ר א, א) מפרש: על הפסוק (משלי ח, ל) ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום. אמון (ואפשר גם לקרוא) אומן התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דיפתרות ופינקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה חדרים היאך הוא עושה פשפושין. כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את

אופן לשבת ראש חודש

באופן זה שלוש שורות בכל חרוז, הראשון מתחיל "לך" ואחריו שלוש מלים (לפי סדר א"ב) שהם כינויים למלאכים, ואחריו "אומרים קדוש". השני מתחיל גם הוא "לך" ואחריו עוד שלוש מלים לפי סדר א"ב שהם כינויים למלאכים ואחריו "אומרים ברוך", והשורה השלישית חוזרת בסוף כל חרוז "לך קהילות בשבתות ובחדשים אומרים קדוש וברוך". ונראה שאופן זה יסד ר' בנימין ברבי זרח (שיסד ג"כ את היוצר) אשר כל אופניו בני עשר שורות בלבד, עד אות י', ונהגו הקהילות לנגנו.

לך אלים אלפי אלפים
לכבודך אלפי אלפים
מלאכים חזקים. אומרים קדוש
מקדשים אותך בפסוק קדוש
קדוש קדוש ה' צבקות (ישעיהו
ו, ג). לך ברקים ברואי בקרים
לכבודך מלאכים אחרים
הנבראים חדשים בכל בוקר.
אומרים ברוך הם אומרים
קדושה במלים ברוך כבוד ה'
ממקומו (יחזקאל ג, יב). לך

קהילות בשבתות ובחדשים אומרים קדוש וברוך ואנחנו קהילות ישראל אומרים בשבת ור"ח גם קדוש וגם ברוך:

ביאור המילים

אלים — חזקים כנוי למלאכים.

מקורות ומדרשים

לך אלים אלפי אלפים אומרים קדוש
במדרש (תד"א רבא ו) יש לי ארבע מאות

ותשעים וששה אלפים רבבות של מלאכי השרת שהם עומדים ומקדישין שמי הגדול בכל יום המיד מיציאת החמה עד שקיעת החמה ואומרים לפני קדוש קדוש קדוש ה' צבאות וגו' ומשקיעת החמה ועד יציאת החמה אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. ומספר תצ"ו הוא בגימטריא מלכות כי ענין זה מבאר את מלכות השי"ת בעולמות העליונים. ובדומה לו במדרש שוחר טוב (יט, ז) כשהמלאכים מקלסין להקב"ה בקדוש היה (משה רבנו) יודע שהוא יום וכשמקלסין אותו בברוך היה יודע שהוא לילה.

ברואי בקרים בגמרא (חגיגה יד ע"א) אמר ליה שמואל לחייל בר רב בר אריא תא אימא לך מילתא מהני מילי מעליותא דהוה אמר אבוך: כל יומא ויומא נבראין מלאכי השרת מנהר דינור (נהר של אש) ואמרי שירה ובטלי שנאמר (איכה ג, כג) חדשים לבקרים רבה אמונתך.

לך קהילות וכו' קדוש וברוך מהמדרשים שהבאנו לעיל (תד"א רבא, ושחר טוב) משמע שהמלאכים אינם אומרים קדוש וברוך באותו זמן, אלא קדוש ביום וברוך בלילה. וכן משמע מהגמרא (חולין צא ע"ב, צב ע"א) שהמלאכים אומרים קדוש והאופנים אומרים ברוך. א"כ זה שאומר קדוש איננו אומר ברוך, וזה שאומר ברוך אינו אומר קדוש, וכלל ישראל משובחים מהמלאכים שאומרים קדוש וברוך ביחד. כן פירש בערוגות הבושם.

זולת לשבת ראש חודש

כשאומרים זולתות נהגו הקהילות לשנות את נוסח אמת וציב וכו' וכן את נוסח על הראשונים עיין עמ' כא לגבי חילוקי המנהגים וטעמיהם הפיוט מבוסס על מדרשים המתארים את מצב בני וא"י לאחר הגאולה. ע"פ א"ב ובסוף חתום מאיר ברבי יצחק חזק בתורה ובמעשים טובים.

הקב"ה נאמן לקיים את הבטחת הגאולה

אָמוֹנְתְךָ אֲמַתִּי רַבָּה בְּסוּד קְדוּשִׁים
לְהַתְקַדֵּשׁ.

אתה הקב"ה, שהנך אמיתי

ואינך מכזב, אמונתך רבה

לגאול את בני ישראל

ולהתקדש ביניהם. בהציבך

ציון ישע בעמוד השחר

המתחדש כאשר אתה שם אות

וסימן לגאולה, בעמוד השחר

המתחדש בכל יום. גאולים

יאמירוך מדי שבת וחדש אז

בנ"י כשתגאלם ויעלו לרגל בכל שבת ובכל ראש חודש (ראה מקורות) ויפארוך ויאמרו

בְּהִצִּיבְךָ צִיּוֹן יֵשַׁע בְּעִמּוּד הַשַּׁחַר
הַמֵּתְחַדֵּשׁ.

הקב"ה הוא האור של ישראל

גְּאוּלָּיִם יֵאֱמִירוּךָ מְדֵי שֶׁבֶת וְחֹדֶשׁ.

בנ"י כשתגאלם ויעלו לרגל בכל שבת ובכל ראש חודש (ראה מקורות) ויפארוך ויאמרו

מקורות ומדרשים

ביאור המילים

ציון ישע — רמז לגאולה. יאמירוך — יפארוך והכי איתא במדרש (בי"ר אלבק עה וייחדוך.

כז) על הפסוק (איכה ג, כג) חדשים לבקרים

רבה אמונתך: אמר ר' שמעון בר אבא עד שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעין שאמונתך רבה לגאלנו.

אמתי איתא בגמרא (יומא טז, ע"ב) שהקב"ה הוא אמתי: אמר רבי אלעזר מתוך שיודעין בהקדוש

ברוך הוא שאמתי הוא לפיכך לא כיובו בו (לא רצו לומר דבר שאינו אמת בתפילה).

בסוד קדושים להתקדש נ"ל דיסד כן בזולת דשבת ר"ח עפ"י המדרש (פדר"א נא) רבן

גמליאל אומר כמו ראשי חדשים מתחדשים ומתקדשים בעולם הזה כך יהיו ישראל

מתחדשים ומתקדשים לעולם הבא שנאמר (ויקרא יט, ב) דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת

אליהם קדושים תהיו כי קדוש אני ה'. ופירש מהרז"ו כשם שאתם מקדשים אותי והיינו על

ידי קידוש החודש, כך תהיו אתם קדושים, וכו' כמו שכתוב בברכת הלבנה שהם עתידים

להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים. ונ"ל דזהו שסיים כי קדוש אני.

בהציבך ציון ישע בעמוד השחר המתחדש והכי איתא בירושלמי (יומא פ"ג ה"ב) ר'

חייא רובה (הגדול) ור"ש בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתא (היו הולכים

בבקעת ארבל בעלות השחר) ראו אילת השחר שבקע אורה א"ר חייא רובה לר"ש בן חלפתא

בר רבי כך היא גאולתן של ישראל בתחילה קימעא קימעא כל שהיא הולכת היא

הולכת ומאירה ופרושו, שסימן הגאולה המופיע בכל בוקר בשחר מחזק את אמונתנו שהקב"ה

יאמת את דברו ויגאלנו גאולה שלמה.

גאולים יאמירוך וכו' נאווה קדש מקורו בפסיקתא רבתי (א) אמר להם [הקב"ה] בני

בעולם הזה כמה פעמים הייתם עולים? לא שלשה פעמים בשנה? כשיגיע הקץ אני בונה

וְבִמְעַן שִׁיר מְטִיבִים כָּאז בִּים
 גִּזְרָתִי וְאז נִשִּׁיר וְנִזְמַר כְּהוֹגֵן
 וְכִרְאוֹי כְּמוֹ שִׁירֵנו כְּשִׁקְרַעַת
 לְנו אֵת הַיָּם. הַחֲזֹק מִגֵּן וְנִצָּה
 וְקוֹמָה בְּעִזְרָתִי וְאֲנוּ מִבְּקִשִׁים מִהֶקֶב"ה שִׁלְחָם בְּאוֹיְבֵינוּ כְּמוֹ שְׁנִלְחָם נֹגֵד הַמְצַרִּים בִּים:

ביאור המילים

ובמען — בזמר (כמו עלי באר ענו לה). מטיבים —
 — מנעימים. גזרתי — קריעה בעבורי. מגן —
 (א) ה' איש מלחמה ה' שמו: ר' יהודה אומר
 וצנה — סוגי מגינים.

הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה מגיד
 שנגלה עליהם הקב"ה בכל כלי זיין. נגלה עליהם כגבור חגור חרב שנאמר חגור חרבך על
 ירך גבור (תהלים מה, ד), נגלה עליהם כפרש שנאמר וירכב על כרוב ויעף וגו' (שם יח, יא),
 נגלה עליהם בשריין וכובע כגבור וכו', נגלה עליהם בחנית וכו', נגלה עליהם בקשת ובחצים
 וכו', נגלה עליהם בצנה ומגן שנאמר וכו' החזק מגן וצנה (שם לה, ב). שומע אני שהוא
 צריך לאחת מכל המדות האלו? ת"ל ה' איש מלחמה ה' שמו. בשמו הוא נלחם ואינו צריך
 לאחת מכל המדות הללו. אם כן למה הוצרך הכתוב לפרט כל אחד בפני עצמו? אלא שאם
 נצרכו לישראל הקב"ה עושה להם מלחמות, ואוי לאומות מה הם שומעין באזניהם שהרי
 מי שאמר והיה העולם עתיד להלחם בם.

אלוקיכם לשבת ראש חודש

בקהילות בני אשכנז אומרים אלוקיכם בכל שבת שאומרים אופן בשחרית
 אומרים קדושה עד אני ה' אלוקיכם
 התום בו יהודה חזק ונראה שהוא ר' יהודה החסיד

אלוקיכם יזריח שמשו
 שבעתיים בגבורתו לעולם
 הבא הקב"ה יזריח את השמש
 עד שתהא חזקה שבעתיים.
 הירח בהתחדשו כשמש
 זריחתו והלבנה אשר תתחדש
 תהיה לעולם הבא כגודל
 השמש וגם חזקה כמו השמש.

אַלֹהֵיכֶם יִזְרִיחַ שֶׁמֶשׁוֹ.
 שִׁבְעָתַיִם בְּגִבּוֹרָתוֹ.
 הַיָּרֵחַ בְּהִתְחַדְּשׁוֹ.
 כְּשֶׁמֶשׁ זְרִיחָתוֹ.
 וְהַחֲדָשׁ בְּהִתְקַדְּשׁוֹ.

ביאור המילים

שבעתיים — פי שבע.
 אלוקיכם יזריח שמשו וכו' כשמש זריחתו
 כמאמר הנביא (ישעיהו ל, כו) והיה

אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים. ובפסיקתא (דר"כ
 קמח ע"ב) אמר רבן שמעון בן גמליאל כל מי שנתאבל על ירושלים בחורבנה עתידין לשמוח
 עמה בבניינה וכו' חמה ולבנה נתאבלו שנאמר חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו
 (ישעיהו יג, י) ועתידין לשמוח עמה שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה
 יהיה שבעתיים כאור שבעת הימים (ישעיהו לו, כו).

יוצר לשבת בראשית

ברוך אתה ה' וכו', יוצר אור וכו', אור עולם וכו' עיין בעמ' טו
כמרבית היוצרות, פיוט זה מבוסס על מעשי ששת ימי בראשית.
ע"פ א"ב מרובע, וחתום בו שלמה הקטן והוא ר' שלמה הבבלי.

הקדמה ונטילת רשות

אל נשא לקב"ה שהוא
מרומם. ארנן

בהתעלסה אשיר בשמחה.
אומין עשה הגבורות שעשה
בבריאת העולם. אנגיד בכנסה
אספר אותם בקהל עם:

בסוד ברה במועצת בניי
שנקראו (שה"ש ו, ט) ברה
כחמה. ביושר אתחברה
אצטרף להורות את האמת.

בראשית ברא באר ולדברה
לדבר במעשה בראשית
ולבארם. שיתו-לב לעבוד מלך
הכבוד קדוש ותכלית סיפור

מעשה בראשית הוא כדי
שישראל ישימו לב לעבוד
לקב"ה שנקרא (תהלים כד, ז)
מלך הכבוד כשברא את עולמו:

גדל פלל גדול העצה
והמחשבה. גבורותיו נמלל נדבר ונכריז על גבורותיו כשברא את העולם. גיה וליל גדלו נמלל
ביום ובלילה נשבח את גודל מעשיו:

דרוש כיצר כאשר אדרוש בבריאת העולם שיצר הקב"ה. די מעצר אעצור ואחסום את דברי.
דל ינצר הקב"ה ישמר על שפתי שנקראו דל מלומר דבר שאינו הגון. דיע מהתקצר כי דעתי
קצרה מלהסביר את עומק מעשה בראשית: או דרוש כיוצר אם אצטער כשאדרוש במעשה
בראשית. די מעצר אשתדל בכל כוחי לשבח לקב"ה. דל ינצר הקב"ה ישמור עלי שאני דל
בדעת. דיע מהתקצר ולא תהיה דעתי קצרה מלדרוש כהגון:

מקורות ומדרשים

מלך הכבוד בגמרא (ר"ה לא, ע"א) איתא
תניא רבי יהודה אומר משום רבי
עקיבא בראשון מה היו אומרים (תהלים כד,
א) לה' הארץ ומלואה על שם שקנה (שמים

וארץ): והקנה (תבל ליושבי בה) ושליט בעולמו. ובאותו פרק בתהילים נקרא מלך הכבוד.
דרוש כיצר וכו' דעה מהתקצר במשנה (חגיגה פ"ב מ"א) איתא: אמר רבי אמי אין מוסרין
סתרי תורה (כגון מעשה המרכבה וספר יצירה ומעשה בראשית והיא ברייתא) אלא למי שיש

אל נשא. ארנן בהתעלסה.
אמין עשה. אנגיד בכנסה:

בסוד ברה. בישר אתחברה.
בראשית ברא. באר ולדברה:
שיתו-לב לעבוד. מלך הכבוד.
קדוש:

גדל פלל. גבורותיו נמלל.
גיה וליל. גדלו נמלל:

דרוש כיצר. די מעצר.
דל ינצר. דיע מהתקצר:

ביאור המילים

בהתעלסה — בשמחה. פלל — עצה וסברא.
גיה — יום. מעצר — א' הפסק ב' כח. ינצר
— ישמור. דל — א' כינוי לשפתיים ב' עני.

אופן לשבת בראשית

כל חרוזה בפיוט בעלת שמונה טורים. הראשון מתחיל באות ל' ולאחריו אות משם המחבר, בנימן (לפי רו"ה בירכי זרח) שני הטורים הראשונים מדברים בקב"ה, ארבע הטורים הבאים במלאכים האומרים קדושה, הטור השביעי מתחיל במלה "ואני" ולאחריו פסוק משיר השירים המדבר בישראל, והטור האחרון מדבר בקדושה שישראל אומרים.

בכת"י קאופמן (מס' 399) כתוב: כתב רבנו אפרים בר' יעקב זצ"ל מבונא איני יודע למה החזנים נהגו לומר פיוט זה אצל שבת בראשית ותימה הוא לי מה ענינו. אכן כמנהג פולין הוא אופן דאחרון ש"פ ודשבת ג' אחר פסח.

לְבַעַל הַתְּפִאֲרָתְךָ.
מִתְקַן רוּם בְּזֶרֶתְךָ.
מַעֲצִימִים אֲדָרְתְּךָ.
מְלֹאכֵי הַשָּׁרֵתְךָ.
נוֹחִים לוֹ לְתִשְׁחַרְתְּךָ.
בְּהִלְכָה וּמְסַרְתְּךָ.
וְאֲנִי שְׁחַרְחַרְתְּךָ.
תְּהִלָּה בְּפִי סוֹדְרָתְךָ:

לְבַעַל התפארת לקב"ה
הוא אדון
התפארת כמ"ש (דה"א כט, יא)
לך ה' הגדלה והגבורה
והתפארת. מתקן רוּם בזרת
ושיסד שמים באצבעו הקטנה
שהיא הזרת כמ"ש (ישעיה מ,
יב) ושמים בזרת תכן.
מעצימים אדרת מלאכי
השרת לו נותנים המלאכים
שבח ויקר והלל, בחיל רב
ובכוח גדול. נוחים לו
לְתִשְׁחַרְתְּךָ שחוררת בנחת רוח עובדים
למלכו של עולם (עי' מקור

המלים). **בְּהִלְכָה** ומסורת בדיוק לפי המדה והשיעור הראוי, כי אינם מאריכים ואינם מקצרים. **וְאֲנִי שְׁחַרְחַרְתְּךָ** ואנו בני"י, אע"פ שאנו מלוכלכים מעבירות. **תְּהִלָּה בְּפִי** סודרת גם אנו מסדרים את שבחי הקב"ה ואומרים אותם בפינו כפי שסדרו חז"ל:

ביאור המילים

רוּם — כינוי לשמים. **אֲדָרְתְּךָ** — שבח והלל. **לְתִשְׁחַרְתְּךָ** — לקב"ה שהוא המלך. **שְׁחַרְחַרְתְּךָ** — כינוי לבני ישראל מפני חטאתיהם.

מקורות ומדרשים

טעם למה אומרים פיוט זה בשבת בראשית כי תפארת היא הארץ כמ"ש הרמב"ן (בריש פ' נח ובריש פ' בהר) ו"רום בזרת" הם השמים, וראוי הוא לפרשת בראשית.

מַעֲצִימִים אֲדָרְתְּךָ פירש ר' עזריאל בערוגת הבשם שהמלאכים אומרים תדיר שיר האדרת והאמונה (מ"א שחרית יו"כ).

תְּהִלָּה בְּפִי סוֹדְרָתְךָ איתא בירושלמי (תענית פ"ג ה"ו) רבי יוחנן אמר אם סדרתה תפילה לא יהא לך צרי עין מלמעלה אלא הכל יהו מאמציין (מחזקין) כחך שנאמר (איוב לו, יט) וכל מאמצי כח. ורבי שמעון בן לקיש אמר אם סדרתה תפילה לא תהא מיצר (סוגר) פיך אלא (תהלים פא, יא) הרחב פיך ואמלאהו. ויסד הפייטן שהמלאכים מהללים לקב"ה בצורה

מתנַטְלִים מאימתו ומתרוממים
מפחדו להגביה את כסא הכבוד
ולומר שירה. ומגידים אֱלֹהוֹתוֹ
ואומרים קדוש קדוש קדוש
וכו'. ואני לְדוּדֵי וְעֲלֵי תְשׁוּקָתוֹ
ואנו בני ישראל אע"פ שאנו
בגלות בין בני אדום וישמעאל
אנו מתקבצים בבתי כנסיות
ובבתי מדרשות ומיחדים שמך ואומרים שמע ישראל ואח"כ: ברוך שם כבוד מלכותו.

**מִתְנַטְלִים מְאִימָתוֹ.
וּמְגִידִים אֱלֹהוֹתוֹ.
וְאֲנִי לְדוּדֵי וְעֲלֵי תְשׁוּקָתוֹ.
בְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מְלָכוֹתוֹ:**

והחיות ישוררו וכו' עד סוף קריאת שמע.

מקורות ומדרשים

מתנַטְלִים מאימתו מגידים אלהותו (היכלות
רבתי יב, ד) פנים של רוממה פנים של גבורה
וכו' שמתנשאות מתגדלות ומתגדלות וכו' שלש פעמים בכל יום ויום במרום וכו'
שנאמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות וגו'.

ואני לדודי ועלי תשוקתו כדאיאת בשהש"ר (ז, טז) ועלי תשוקתו פִּשִׁים אנו. אע"פ שאנו
תשים אנו מצפים ומקוים (לשון תשוקתו נוטרקון תש וקוה) לישועתו של הקב"ה בכל יום ויום
ומיחדים שמו שתי פעמים ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (ומסיימים ברוך שם כבוד
מלכותו) כך פירש בכת"י ברלין (177). ובכת"י פארמה (2895) פירש כמו שפירש בזוהר (ח"א רג,
ב) ושכבתי עם אבותי, זכאה חולקהון דאבהתא (זכו האבות) דקב"ה עביד לון רתיכא קדישא לעילא
(שהקב"ה עשאם למרכבה קדושה למעלה), ואתרעי בהו לאתעטרא עמהון (ורצה בהם כדי להתעטר
בהם), הדא הוא דכתיב (דברים י טו) רק באבותיך חשק ה'. ור' בחיי פירשו (שם) וע"ד הקבלה הן לה'
אלהיך השמים ושמי השמים רק באבותיך חשק ה', ירמוז לנפשות האבות שהן נאצלות מהאבות,
ולכך היו מרכבה במותם כאלו הם והם דבר אחד, ומטעם זה הוא החשק והקשור והבחירה בזרעם
(כמ"ש אח"ז ויבחר בזרעם אחריהם וכו'). וא"כ יהיה פרוש הפיוט אע"פ שהמלאכים נאצלים ומנושאים
הקב"ה בחר באבותינו להיות המרכבה, ובנו, בני, להיות עמו המכירים אותו ומשבחים לו.

זולת לשבת בראשית

כשאומרים זולתות נהגו הקהילות לשנות את נוסח אמת ויציב וכו' וכן את נוסח
על הראשונים עיין עמ' כא לגבי חילוקי המנהגים ומעמיהם

הפייטן זועק ומתאונן על היסורין שהם מנת חלקם של בני, ואילו הגויים השלויים והשאננים
לועגים לנו ולאמונתנו. בפיוט זה הרבה מקורות מתהלים עג, שבו מציב אסף את השאלה צדיק
ורע לו, רשע וטוב לו. הפייטן משתמש בגוף ראשון כאילו שהוא מדבר בעד בני ישראל.
ע"פ א"ב ובסוף חתום שלמה הקטן (והוא ר' שלמה הבבלי) יגדל בתורה חזק ואמץ סלה.

מדוע בני מיוסרים בגלות ואין לנו רפואה

אחשבה לדעת עמל ודברים
יגעים אני חושב

אֲחֻשְׁבָה לְדַעַת עֵמֶל וּדְבָרִים יְגַעִים.

מקורות ומדרשים

אחשבה לדעת עמל פסוק זה הוא מתהלים
(עג, טז). ומזמור זה מדבר בענין צדיק ורע
לו, רשע וטוב לו, כמו שמפרש הרמב"ן באריכות בשער הגמול (מהד' מוסד ה"ר קוק עמ' רעד-רעה).
ודברים יגעים איתא בקוה"ר (א, כד) כל הדברים יגעים דברי מינות מיגעין את האדם

ביאור המילים

עמל — טורח ויגיעה.

אלוקיכם לשבת בראשית

בקהילות בני אשכנז אומרים אלוקיכם בכל שבת שאומרים אופן בשחרית
אומרים קדושה עד אני ה' אלקיכם
חתום בו יהודה חזק וכנראה שהוא רבי יהודה החסיד.

אַלֹּקֵיכֶם יִשְׁכִּיל עֲבָדָיו יְכוֹן כֶּסֶאֱו
בְּמִרְאֵשִׁית.
הָעִיר עַל תְּלָהּ יִבְנֶה אַרְמוֹן יִשְׁתִּית.

אלוקיכם ישכיל עבדו הקב"ה
יביא את המשיח והוא יחכם
מאוד. יכון כסאו כמראשית
וכסא המשיח - שהוא ג"כ כסא
ה' - יקום ויתבסס כמקדם:
העיר על תלה יבנה ארמון
ישית והקב"ה יבנה את ירושלים על מקום חרבותיה ויקים את ארמונו - הוא בית המקדש:

ביאור המילים

עבדו קאי אצלך המשיח כדאיתא
במדרש (לקח טוב במדבר, בלק קכט ע"א)
על הפסוק ותנשא מלכותו (במדבר כד, ז) לימות
המשיח שנאמר (ישעיה נב, יג) הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד.

מקורות ומדרשים

ישכיל עבדו קאי אצלך המשיח כדאיתא
במדרש (לקח טוב במדבר, בלק קכט ע"א)
על הפסוק ותנשא מלכותו (במדבר כד, ז) לימות
המשיח שנאמר (ישעיה נב, יג) הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד.

יכון כסאו יסד כסאו דקאי גם על כסא הכבוד וגם על כסא מלכות בית דוד והכי
איתא במדרש (אגדת בראשית נ, א) זה שאמר הכתוב כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם
דרכי (ישעיה נה, ח). אין מידותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מלך בשר ודם אין אחר
משתמש בשרביטו, ולא רוכב בסוסו, ולא נקרא אגוסטוס (נאצל ביותר) כמוהו, אבל הקב"ה
אינו כן, אין עינו רעה על בריותיו, אמר הקב"ה יש לי שרביט אימתי יבוא משה וישתמש
בו, וכו' סוסו סערה, וכו' יבוא אליהו וירכב בו, כסאי, יבוא שלמה וישב עליו, שנאמר
וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כט, כג). ובוזוהר חדש (יתרו, מאמר מרכבת יחזקאל) מבאר:
שלמה מלכא דאיהו אשלים לכורסייא (שלמה המלך השלים את הכסא יחד עם האבות ודוד
המלך) דכתיב וישב שלמה על כסא ה' למלך (שם) ע"כ אתנהיר נהירו בכלא (עד כאן האיר
האור - של הלבנה - בשלמות) מכאן ואילך שארי נהירו לאתכסייא (ומכאן ואילך התחיל
האור להתכסות). והלבנה הוא סמל מלכות בית דוד והוא כסא המלכות (עיי' רבנו בחיי בראשית
לח, ל באריכות) ובוזוהר (ח"א קפא, ע"א) תא חזי כד ברא קב"ה עלמא, עבד לה לסיהרא, ואזער
לה נהורהא, דהא לית לה מגרמה כלום, ובגין דאזעירת גרמה, אתנהרא בגין שמשא, ובתוקפא
דנהורין עלאין. (בא ראה כאשר ברא הקב"ה את העולם עשה את הלבנה ומיעט אורה כי
אין לה אור של עצמה כלל, ומשום שמיעטה את עצמה היא מאירה מן השמש ובכח אורות
עליונים שבו). ובזמנא דהוה בי מקדשא קיים, ישראל הוה משתדלי בקרבנין ועלוון, ופולחנין
דהו עבדין כהני וליואי וישראל, בגין לקשרא קשרין ולאנהרא נהורין. (וכשהיה בית המקדש
קיים היו ישראל משתדלים בקרבנותיהם ועולותיהם ועבודות שהיו עובדים הכהנים הלויים
והישראלים כדי ליחד יחודים ולהאיר האורות) ולבחר דאתחרב בי מקדשא, אתחשך נהורא
(ואחרי שחרב בית המקדש חשך האור של הלבנה) וכו' ובההוא זמנא דמטי זמנא דסיהרא
לאתנהרא, מה כתיב הנה ישכיל עבדי, עליה דסיהרא אתמר (וכאשר יבוא זמנה של
הלבנה להאיר מה כתוב? הנה ישכיל עבדי, ועל הלבנה נאמר). הרי לך שכשיבוא המשיח
יכון כסא ה' שהוא מלכות בית דוד והוא הלבנה כמקדם.

זמר נאה לשבת חנוכה

זמר זה לשבת חנוכה הוא מפורסם ונפוץ מאוד. הוא מופיע בסידורים הראשונים שעלו לדפוס, כולל מחזור מעגלי צדק. (מחזור זה הוכא מספר פעמים במגן אברהם וברבים מספרי האחרונים) וכן במחזורים ובסידורים רבים, שיועדו לעדות שונות. נראה ששרו אותו בכל רחבי אירופה, ואפילו עד לקוצ'ין הגיע. מעדויות שונות נראה שהיה המנהג פשוט באשכנז לומר "אכלו משמנים" בליל שבת חנוכה, וכן המנהג עד היום הזה.

מחברו היה אברהם ובסידורים מאוחרים (כולל סידור ר' יעקב עמדין) יוחס לראב"ע. אך השקילה (לפי המשקל ההברתי) רופסת ולא כן היה דרכו של ראב"ע שהקפיד מאד על השקילה בשיריו. גם הסגנון שונה מזה של ראב"ע. תוכן הזמר אכן מזכיר את שירי היין שהיו נפוצים בספרד בימי הביניים, וכידוע, המשוררים הדגולים כראב"ע, רשב"ג וריה"ל הברו שירי יין רבים.

מהר"י ברונא היה הראשון המזכיר התנגדות לתוכן השיר על רקע הטענה שאין מצוה לעשות סעודה גדולה בחנוכה וק"ו שאין לשתות בו הרבה יין. בעקבותיו הלכו פוסקים רבים. מאידך, נראה שכבר מהמאה ה-14 היה מנהג נפוץ לעשות סעודה גדולה לכבוד החנוכה, והיו מגישים סולת מטוגנת, ובשר ועופות שמנים, ושתיים יין לרוב. מנהג זה מוזכר בספר אבן בוחן לר' קלונימוס בן קלונימוס (שהיה אשכנזי אך חי בין הספרדים והאיטליינים) וגם בשירים אחרים לשבת חנוכה. כומר יש דגש על מאכלי שמן בין בבשר, בין בעופות ובין במיני מאפה (ראה מקורות ד"ה וסולת רבוכה), ואפילו לגבי בית כור מוזכר המושג של משמנים (ב"ב קו, ע"ב).

רוב עדות החסידים מתנגדות לומר, אך יש המקפידים לומר בליל שבת חנוכה. הזמר אינו מופיע כלל ברוב הסידורים וקובצי הזמירות המודפסות כיום, אך כיון שלפי מנהג אשכנז נוהגים לומר, וגם אבי זצ"ל נהג לומר בליל שבת חנוכה, כללתי בספר. ואם טעיתי בשיקול הדעת, ה' הטוב יכפר בעד.

הפיוט חתום בשם המחבר אברהם, לפי הפיוט יש לענג את שבת חנוכה במאכלים מיוחדים, ובעיקר בבשר שמן, בעופות ומשוכחים ובמאכלים מטוגנים. כמו כן יש להרבות בשתיית יין. מתוך הענייה "האי האי בית כור" משמע שיש להתאמן לקיים מנהג זה ולהרבות במסחר ואפילו למכור מנכסיו כדי שיוכל לקנות את צרכי החג.

אֲכָלוּ מִשְׁמָנִים. וְסוּלַת רְבֹכָה. תּוֹרִים וּבְנֵי יוֹנִים. שֶׁבֶת וְחֲנֻפָּה:

האי האי בית כור, תְּחִבּוֹר, תְּחִבּוֹר,

תְּשִׁבּוֹר בֵּית כּוֹר לְצוֹרֶךְ שֶׁבֶת וְחֲנֻפָּה:

אֲכָלוּ מִשְׁמָנִים וְסוּלַת רְבֹכָה
הִתְעַנְּנוּ בְּמַאֲכָלִים שְׂמָנִים
וּבְמַגְדָּנִים הַעֲשׂוּיִים מִסוּלַת
חֲלוּטָה בְּרוֹתֶחֶץ וּמְטוּגָנָה בְּשֶׁמֶן.
תּוֹרִים וּבְנֵי יוֹנִים גַּם בְּעוֹפוֹת
קִטְנִים וּמְשׁוּבְּחִים לְכַבּוֹד שֶׁבֶת
וְחֲנֻכָּה: הַאי הַאי בֵּית כּוֹר

תמכור כדאי אפילו למכור שדה חשוב, תחבור או להשכירו לאחרים, תשבור בית כור או לשכור אותו (כדי לעבדו ולהרוויח מהפירות) לצורך שבת חנוכה כדי לענג את שבת חנוכה כראוי:

ביאור המילים

רְבֹכָה — חלוטה ברותחין ומטוגנת. סולת רבוכה. בתורה (ויקרא ז, יב) נקרא סולת

מרבכת, אך במשנה (מנחות פ"ז מ"ב) נקרא רבוכה.

הכה"ג (וכן כהן הדיוט ביום שנתחנך לעבודה) היה מביא מנחה רבוכה פעמיים ביום וזה היה נקרא חביתי כהן גדול או מנחת חביתין. ודרשו בגמרא (מנחות נא, ע"א) תניא כוותיה דרבא וכו' בשמן (ויקרא ו, יד) אֶהְיֶינָה לָּהּ שֶׁמֶן וְאִינִי יוֹדֵעַ כִּמָּה הִרְיִנִי דֵּן נֹאמֵר כֹּאן שֶׁמֶן וְנֹאמֵר לְהֵלֶן בְּמִנְחַת נִסְכִּים (במדבר טו, ד) שֶׁמֶן מֵה לְהֵלֶן שְׁלֹשֶׁת לֹוּגִין לְעֶשְׂרוֹן אֵף כֹּאן שְׁלֹשֶׁת לֹוּגִין לְעֶשְׂרוֹן. מִנְחָה זוּ הִיא הַקֶּרֶבֶן שֶׁבָּה הֵיחָס בֵּין הַשֶּׁמֶן לְסוּלַת הוּא הַגְּבוּהָ בִּיּוֹתֵר, ג' לֹוּגִין לְעֶשְׂרוֹן. אֶחָד מֵאַרְבַּע סוּגֵי לְחֵמֵי תוֹדָה הִיא רְבֹכָה, בְּגִמְרָא (מנחות פט, ע"א) אֵיתָא: יִכּוֹל יֵהָא חֲצִי לֹוֹג זֶה (שֶׁמְבִיא עִם קֶרֶבֶן הַתּוֹדָה) מִתְחַלֵּק לְשֹׁלֶשֶׁת מִיֵּינֵן [שֶׁל מִצְהָ] (כִּי אֵת לְחֵמֵי הַחֲמֵץ לֶשׁ בְּמִים וְאֵין בּוֹ שֶׁמֶן) לְחֲלוֹת וּלְרִיקִין וּלְרִבִּיכָה [בְּשׁוּהָ] (הֵינּוּ שִׁישִׁית לֹוֹג לְכָל אֶחָד מִמֵּינֵי הַלֶּחֶם) כִּשְׁהוּא אֹמֵר "בְּשֶׁמֶן" בְּרִבִּיכָה שֶׁאֵין ת"ל, רִבִּיכָה שֶׁמֶן לְרִבִּיכָה הָא כִּיֶּצֵד מְבִיא חֲצִי לֹוֹג שֶׁמֶן וְחֻצִיָּהּ. [חֲצִינֵן] לְחֲלוֹת וּלְרִיקִין (שְׁמִינִית לֹוֹג לְכָל אֶחָד) וְחֻצִי (רְבִיעִית הַלֹוֹג) לְרִבִּיכָה. מְבוּאֵר שֶׁהִיא בְּמִנְחָה הַרְבּוּכָה שֶׁמֶן כִּמוֹ שֶׁהִיא בְּכָל שָׂאֵר הַחֲלוֹת (שֶׁהִיוּ מִצְהָ). בְּשִׁבְעַת יְמֵי הַמִּילּוּאִים גַּם הַקֶּרֶבֶן מִנְחָה רְבֹכָה.

בית כור הוא שטח של 75,000 אמות מרובעות, פי 15 כחצר המשכן (במידות של היום,

יוצר לשבת שניה של הנוכה

ברוך אתה ה' וכו', יוצר אור וכו', אור עולם וכו' עיין בעמ' טו
 יוצר זה מתאר את הגזירות הקשות שגזרו היוונים, את הישועה ע"י יהודה המכבי ואחותו
 חנה וגם נסים נוספים המוזכרים בתלמודים ובמגילת תענית.
 ע"פ א"ב כפול ובסוף כל חרוז פסוק. בסופו חתום מנחם ברבי מכיר חיה חזק מנחם.

הקדמה

**אֹדֶךָ כִּי עֲנִיתָנִי חַיִּיתָנִי וְלֹא כִלִּיתָנִי.
 אֹיְבֵי לֹא שִׂמַּחְתָּ לִּי מִשְׂאוֹל
 הַעֲלִיתָנִי.**

אֲרוֹמְמֶךָ יְיָ כִּי דִלִּיתָנִי:

הקב"ה גלה לנביאים את הגלות והגזירות במלכות יון שנים
 רבות לפני שאירעו

**בְּנֶת מְרַחֵק לְחֹק חֹק דְּבַר מְבֹנֵן.
 בְּטָרֶם תְּבוֹאֲנָה חֲדָשׁוֹת הַדְּעָתָה
 אֶמֶת בְּיָוֵן.**

**וְעֹרְרֵתִי בְּנִיךָ צִיּוֹן עַל בְּנִיךָ יְיָ:
 גֵּאֲלֵתָנִי מֵרֹאשׁ מַחְמָר וְלִבְנֵת פִּיבְסָתָה
 וְאֲוֵן.**

אודך כי עניתני אודה לך ה'
 שענית לתפילות בני
 ישראל. חייתני ולא כלייתני ונתת
 לנו חיים ולא כלית אותנו. אויבי
 לא שמחת לי משאול העליתני
 לא נתת לאויבנו לשמוח כשנפלנו,
 ופדית אותנו מצרות. ארוממך ה'
 כי דליתני ולכן נפאר אותך ה'
 כי הצלת אותנו:

בנת מרחוק לחוק חוק דבר
 מבון הסתכלת מראש, זמן רב
 לפני המאורעות של חנוכה
 לסדר ולקבוע דבר אמת, שאכן
 יתהוו הדברים כמו שהתנבא
 הנביא. בטרם תבואנה חדשות
 הודעת אמת כיון לפני שאכן
 התחדשו המאורעות כבר הודעת
 מה שיהיה בדיוק. ועוררתני
 בניך ציון על בניך יון ואמרת
 על ידי זכריה הנביא שבני ישראל
 ימרדו במלכות יון:

גאלתני מראש מחומר ולבנת פיבסת ואון לפני זמן רב כבר גאלת אותנו ממצרים שנקראו פיבסת

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

**אֹדֶךָ כִּי עֲנִיתָנִי וכו' כי דליתני משמע כון — מדוייק. פיבסת ואון — כינויים למצרים
 דמזמור זה מיירי בנס חנוכה וכן (ע"ש ערים חשובות במצרים).**

הוא במדרש תהלים (ל, ו) מזמור שיר חנוכה

ארוממך ה' כי דליתני. מגלות בבל, כמה דאת אמר (שמות ב יט) וגם דלה דלה לנו. ולא
 שמחת אויבי לי: במדי ופרס. ה' אלהי שועתי אליך: בגלות יון. ותרפאני: על ידי חשמונאי
 ובניו. חייתני מירדי בור: שגזרו עלי כמה גזירות כדי להורידני לגיהנם.

ועוררתני בניך ציון על בניך יון איתא בפסיקתא רבתי (ב) ולמה מדליק נרות בחנוכה?
 אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון שנאמר ועוררתני בניך ציון
 על בניך יון (זכריה ט, יג) נכנסו לבית המקדש מצאו שם שמונה שפודין של ברזל וקבעו
 אותם והדליקו בתוכם נרות.

יוצר לשבת שניה של חנוכה גורסא אחרת

מצאתי בחמשה כת"י נוסח אחר ליוצר לשבת ב' דחנוכה ומפני שיש בו הרבה עניינים השייכים לחנוכה ובפרט רמזים לנסים המוזכרים במגילת תענית, פירשתיהו כאן. בנוסח זה חתום בסופו מנחם ברבי מכיר יגדל בתורה וחזק במצות ואמץ במעשים טובים ויחי אמן אמן סלה.

במקום אות נ' "נלחמו באנטוכיא וכו'" בעמוד קעח מצאתי כן:

נְגִידַת דְּרִיכַת קֶשֶׁת וּמְלֹוּי כְּחֶזֶן נְגִידַת דְּרִיכַת קֶשֶׁת וּמְלֹוּי
הַמְּאוֹשֵׁר כַּחזוֹן הַמְּאוֹשֵׁר

נְטִיית יָד בְּעוֹרֶף אָזִי הוֹקֵם בְּמִבְשָׁר הַחֲשֻמוֹנָאִים מִשְׁכוּ וּדְרָכוּ אֶת קֶשֶׁתוֹתֵיהֶם וּנְצַחוּ אֶת הַיּוֹנִים וּבְכֶךְ הֵם קִיִּמוּ וּמְלָאוּ אֶת הַנְּבוּאָה וְהַבְּשׂוּרָה שִׁיהוּדָה יִשְׁתַּמֵּשׁ בַּחֶץ וּקֶשֶׁת לַהֲנִיס אֶת אוֹיְבֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. הִנֵּה כְּתוּבָה בְּמִבְשָׁר.

הִנֵּה כְּתוּבָה עַל סֵפֶר הַיִּשָּׁר:

על ספר הישר כמו שכתוב בתורה (בראשית מט, ח) על יהודה, ידך בעורף אויבך (ראה מקורות):

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

נגידת — משיכת. המאושר — המקויים — נגידת דריכת וכו' ספר הישר חרוז זה יש והמאומת. במבשר — בנבואה.

לפרשו ע"פ הגמרא (ע"ז כה, ע"א) כתיב

(ש"ב א, יח) ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה

כתובה על ספר הישר. מאי ספר הישר? אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים דכתיב בהו (במדבר כג, י) תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו והיכא רמיזא (שיהודה ילמד את מלאכת הקשת)? יהודה אתה ידוך אחיך ידך בעורף אויבך (בראשית מט, ח) ואיזו היא מלחמה שצריכה יד כנגד עורף הוי אומר זו קשת (כי הדורך בקשת שם יד ימינו כנגד ערפו). רבי אלעזר אומר [ספר הישר] זה ספר משנה תורה. ואמאי קרו ליה ספר הישר דכתיב (דברים ו, יח) ועשית הישר והטוב בעיני ה'. והיכא רמיזא (שיהודה ילמד את מלאכת הקשת)? [דכתיב בברכת יהודה] (דברים לג, ז) ידי רב לו. ואיזו היא מלחמה שצריכה שתי ידיים? הוי אומר זו קשת! (כי ביד ימין דורך בקשת ובשמאלו מכוון את החץ). ואע"פ שאלו הדרשות כולן על שבט יהודה נאמרו והחשמונאים היו כהנים, מנהיג המרד היה שמו יהודה המכבי, וכן מצינו במגילת אנטיוכוס שאמר מתתיהו לבניו "יהודה בני אודה ממך כיהודה בן יעקב אשר היה נמשל כאריה." ובספר המקבים (א, ג, ד) איתא על יהודה המכבי "וידמה לאריה במעשיו וככפיר שואג לטרף." והוא דומה לברכת יהודה (בראשית מט, ט) גור אריה יהודה מטרף בני עליית וכו'.

החל ממלת מחמשים יצאו וכו' בעמוד קפא עד סוף הפיוט מצאתי כן:

החשמונאים נצחו את הגויים יושבי בית שאן וסביבותיה

מְתֵי בֵּית שְׂאָן וְאַנְשֵׁי בְּקַעְתָּהּ מְתֵי בֵּית שְׂאָן וְאַנְשֵׁי בְּקַעְתָּהּ
וְחִילָהּ צָבָא הַגּוֹיִים שִׁישְׁבוּ וְחִילָהּ צָבָא הַגּוֹיִים שִׁישְׁבוּ
בְּבֵית שְׂאָן וּבְבַקְעַת הַיַּרְדֵּן. וְחִילָהּ.

מקורות ומדרשים

מתי בית שאן וכו' ויירשו וישבו תחתם הכי איתא במגילת תענית: בחמיסר ביה ובשתת

סדר ברכת המגילה

שבח והודיה להקב"ה על מפלתו של המן וגדולתן של ישראל ע"פ א"ב.

חברו רבי אשר הלוי מוורמייזא

בשחרית מדלגים על "אשר הניא" ואומרים כאן "שושנת יעקב:

אשר הניא עצת גוים ה' אשר
מנע עצת גוים להרע
לישראל. ויפר מחשבות ערומים
והפר מחשבות הגוים שכאו
בערמה ובתחבולות לכלות את
ישראל:

בקום עלינו כשקם נגדנו אדם
רשע המן הרשע. נצר זדון ענף
רשע שנולד. מזרע עמלק הרשע:

גאה בעשרו התגאה ברכושו
הרב, כדכתיב (אסתר ה, יא) ויספר
להם המן את כבוד עשרו וגו'.
וכרה לו בור וחפר לעצמו בור

שנפל בו. וגדולתו יקשה לו לכד וגדולתו שנתגדל מעל כל השרים הכשילתו להילכד על ידה:

דמה בנפשו חשב במחשבתו. ללכוד את מרדכי ולתלותו. ונלכד ולבסוף נלכד הוא בעצמו שנתלה
על העץ אשר הכין למרדכי. בקש להשמיד חפץ להכרית נער וזקן טף ונשים. ונשמד מהרה ולבסוף

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

אשר הניא — אשר מנע. ערומים — המתחכמים
בערמה. נצר זדון — ענף רשע. וכרה — וחפר.
יקשה — הכשילתו. דמה — חשב.

בקום עלינו אדם רשע. בגמרא (מגילה יא,
א): רב נחמן בר יצחק פתח לה
פתחא להא פרשתא מהכא (כשבא לדרוש
בפרשת המגילה פתח מהפסוק הזה), שיר
המעלות לדוד לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל, לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם
(תהלים קכד, א), אדם ולא מלך, וברש"י: זה המן.

וכרה לו בור. במדרש (אסתר י, ב): ובבוקר אמור למלך לתלות את מרדכי על העץ
אשר הכין לו (אסתר ו, ד), תנא "לו הכין", ועליו נאמר (תהלים ז, יד-טז) ולו הכין כלי מות
חציו לדולקים יפעל, בור כרה ויחפרהו ויפול בשחת יפעל. ובמדרש (שוח"ט ו): בור כרה
ויחפרהו (תהלים ז, טז), כל שהרשעים חופרין לנפשם הן חופרין, ובסוף יפול בשחת יפעל,
ישוב עמלו בראשו זה המן שכל מה שחשב למרדכי נעשה לו.

וגדולתו יקשה לו לכד. בילקוט (אסתר ו, תתנח): ויאמר המן למי יחפוץ המלך לעשות
יקר יותר ממני (אסתר ו, ה) מי גדול ממני, מי מכובד ממני, כל מה שאני שואל, לעצמי אני
שואל. כיון שהזכיר הכתר נשתנו פניו של מלך, אמר זהו שראיתי בחלום שהיה מבקש
להרגני וכי, אמר לו מהר קח את הלבוש ואת הסוס כאשר דברת ועשה כן למרדכי.

דמה בנפשו ללכוד ונלכד. במדרש (אסתר יז, י): כך אמר לו הקב"ה להמן הרשע, אי

מאורה לפורים

יוצר אור ובורא חושך עד לעושה אורים גדולים כי לעולם חסרו. ברוב קהלות מנהג אשכנז אין אומרים מאורה

שם המחבר שמואל ב"ר קלונימוס החסיד, אבי ר' יהודה החסיד, מחבר כמה מפיוטי אלוקיכם (שאומרים באשכנז בשבתות בקדושה דמוסף) שגם בהם הוא חתם שמו רק שמואל, וכנראה גם שיר היחוד, אופן החריזה ומבנה הפיוט מורכב. לכל בית ששה טורים, לכל טור ארבע צלעות, ולכל צלע ארבע הברות (לפי המשקל ההברתי). שלושת הצלעות הראשונות בכל טור מחורזות, סוף כל טור בכל בית מחורז, כל בית בפיוט, וגם הפזמון מסתיים ב-קה, והצלעות הקודמות לצלע האחרון בכל חרוז וגם בפזמון, מסתיימות ב-קה. הנקודות בין המלים (כזה.) מורות על פיסוק המלים הנכון לפי הפשט, ואילו העיגולים מעל המלים מורות על החריזה, ועל פיסוק הצלעות.

שִׁיר קָל נְעִלָם זֶהוּ שִׁיר שְׁבַח
לְה' שֶׁהוּא מְסַתֵּר מֵאֲתָנּוּ.
לְיוֹם אוֹת עוֹלָם בְּשִׁבִיל יוֹם
הַפּוֹרִים שֶׁנִּקְרָא אוֹת עוֹלָם כִּי

הוא לא יתבטל לעולם. והיה שם למנשא לכך ראש ונס הפורים יפרסם את שמו יתברך שהוא מגדל ומנשא כל אדם שנוטל שררה בעולם הזה:

מקורות ומדרשים

שִׁיר קָל נְעִלָם וְכוּ' לְכָל רֹאשׁ טוֹר זֶה והיה לה' לשם לאות עולם לא יכרת ודרשוהו מבוסס על הפסוק (ישעיה נה, יג) תחת תחת הגמרא (מגלה י, ע"ב) רבי שמואל בר נחמני הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדס [אמר] תחת הנעצוץ תחת המן הרשע שעשה

פירוש הטור הראשון של המאורה לפורים ע"ד הסוד עפ"י ספר ברית כהונת עולם מאמר הסתר אסתור פ"ח

הנה השם הקדוש שראה ר' ישמעאל כהן גדול כשנכנס לבית קה"ק (ברכות ז, ע"א) הוא השם אכתריא-ל. ואע"פ שהשם מורה על הכתר, אינו הכתר עצמו אלא הוא השם המאציל על הכתר דבריאה, דהיינו הספירה שלמעלה הימנה, מלכות דאצילות. ושם אכתריא-ל בנמטריא אסתר, אלא דאסתר חסרה א'. והסיבה לכך הוא דאסתר היא ממש כתר דבריאה (כמ"ש וישם כתר מלכות בראשה, וראה דברי האר"י ז"ל, פרי עין חיים שער הפורים פ"ה). והא' הנוסף בשם אכתריא-ל, הוא מהמדרגה שלמעלה הימנה והוא מלכות דאצילות. והנה שם זה יוצא מהפסוק והיה לה' לשם לאות עולם לא יכרת, והוא אותיות שם אכתריא-ל, אלא דהא' במלת לא יכרת נעלמת. ולכן נקרא אות עוֹלָם, כי האות ההוא (פי' הא') נעלם ומובלע בתוך הא' השניה. וגם נקרא אות עולם כי הבריאה מתחילה באות ב', והוא כתר דבריאה, אך המאציל, שהוא מלכות דאצילות הוא נעלם. ופסוק זה (והיה לה' לשם) הוא סוף הפסוק ותחת הסרפד יעלה הדס, זו אסתר. ועתה יובנו דברי ר' שמואל הפייטן.

שִׁיר א-ף נְעִלָם זֶהוּ שִׁיר לְשֵׁם ה', אַכְתְּרִיא-ל, שֶׁהוּא נְעִלָם וְאֵינוּ מֵתְגַלֶּה בְּעוֹלָם אַע"פ
שִׁמְמוֹ נֹאצֵּל כָּל הַבְּרִיאָה.

לְיוֹם אוֹת עוֹלָם כִּי הַפּוֹרִים שָׁבוּ בְנֵי חוּגְגִים אֶת הָאוֹת הַנְּעִלְמָת ע"י אַסְתֵּר, בְּכֹתֵר
דְּבִרְיָאָה.

והיה שם למנשא לכך ראש ועל ידי הוספת הא' יהיה לנו שם שלם למאציל שהוא מעל העליונים מעל הכתר דבריאה (והוא מלכות דאצילות), ושהוא אכן מנשא לכל ראש כי מכח השם הזה נאצל הראש של העוה"ז והוא כתר דבריאה.

וה' הטוב יראנו נפלאות מתורתו, אכ"ר.

זה לִי כְּמָה. לְבָבִי הוֹמָה. זמן: לְבָבִי הוֹמָה אֲשֶׁר לִבְנוֹ נִכְסֵף וְאֲנִי מִקּוּיִם לְגֹאֲלָה שְׁנֵי מִגּוּרֵי מַעֲבֹדֶת פֶּרֶךְ וְשֵׁנִים רְבוֹת אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ בְּגִלּוֹת וְעוֹבְדִים לְגוֹיִים עֲבוֹדַת פֶּרֶךְ:

זֶרַע לְהַחְיֹת תָּן חַיִּים טוֹבִים לִזְרַע יִשְׂרָאֵל. אֲבוֹדוֹת שְׁוֹת שֶׁהֵם כְּמוֹ צֶאֱן אֹבְדוֹת וְתוֹעוֹת בְּגִלּוֹת בֵּין הָעַמִּים אֲבָקֵשׁ לְהִיּוֹת בְּמוֹת דּוֹרֶךְ אֲנַחְנוּ רוֹצִים לְנַצַּח אֶת אוֹיְבֵינוּ וְלִדְכֹּא אוֹתָם וּבְאֹרֶךְ אֹרֶךְ נִרְאֶה בְּאֹרֶךְ וְכִשְׂאֵתָה תֵּאִיר לָנוּ יִהְיֶה לָנוּ אֹרֶךְ גָּדוֹל וְכִנָּם פְּזוּרָה הַנִּדְחָה וְאִזּוֹ תִּכְנַס אֶת בְּנֵי שֶׁהֵם נְפֹזִים בֵּין הַגּוֹיִים וְשֶׁהִתְרַחֲקוּ מֵאַרְצָם:

זֶה לִי כְּמָה. לְבָבִי הוֹמָה.
שְׁנֵי מִגּוּרֵי. מַעֲבֹדֶת פֶּרֶךְ:
זֶרַע לְהַחְיֹת. אֲבוֹדוֹת שְׁוֹת.
אֲבָקֵשׁ לְהִיּוֹת. בְּמוֹת דּוֹרֶךְ.
וּבְאֹרֶךְ אֹרֶךְ. נִרְאֶה בְּאֹרֶךְ.
וְכִנָּם פְּזוּרָה. הַנִּדְחָה:
יְרוּמְמוּ יְדֵיכֶם. פִּי לְיְהוּדִים. הִיטָה אֹרְהָ. שְׁשׂוֹן וְשִׁמְחָה:
אֹרֶךְ חֲדָשׁ וְכוּ' עַד שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה

ביאור המילים
הומה — נכסף, עורג.

קרובות לפורים

אֲדָנִי, שְׁפֹתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַיְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, אֱלֹהֵי אֲבֹרָהּם,
אֱלֹהֵי יִצְחָק, וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב. הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר
וְהַנּוֹרָא, אֵל עֲלִיּוֹן, גּוֹמֵל חֲסָדִים טוֹבִים, וְקוֹנֵה הַכֹּל,
זוֹכֵר חֲסָדֵי אֲבוֹת, וּמַבִּיא גּוֹאֵל לְבָנֵי בְּנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוֹ
בְּאַהֲבָה: מֶלֶךְ עוֹזֵר וּמוֹשִׁיעַ וּמְגַן:

בקרובה שש שורות לחרוז. בראש השורה הראשונה מלה מהפסוק ויאהב המלך את אסתר וכו' (אסתר ב, יז) ולאחריו אות על סדר הא"ב. והיא מופיעה ג"כ בראש כל אחד מארבע השורות הבאות (סה"כ א"ב מחומש). בראש השורה האחרונה מלה מהפסוק ומרדכי יצא מלפני המלך וכו' (אסתר ח, טו) ובאות שלאחריו חתום שם המחבר אלעזר בירבי קליר חזק.

דוד המלך מנע להרוג את שמעי בן גרא בכדי שיצא ממנו מרדכי הצדיק גואלם של ישראל

וַיֵּאָהֵב אוֹמֵן מִרְדֵּכִי אֲשֶׁר גִּדְּל

את אסתר אהב אותה,

כי היתה יתומת הגן יתומה הגונה

במעשים טובים וראויה למלכות.

אֲמֵנָה מִרְדֵּכִי הַחֲבִיא אֶת אֶסְתֵּר

עד שהיתה בת שבעים וחמש בעדה להגן כדי להגן עליה שלא יקחוה לבית המלך.

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

אוֹמֵן — מגדל כינוי למרדכי. הגן — הגונה
אֲמֵנָה שְׁבַעִים וְחֲמֵשׁ בְּעֵדָה לְהַגֵּן. בְּמִדְרָשׁ
וְרֵאוּיָה. אֲמֵנָה — הַצְּנִיעָה וְהַחֲבִיאָה. (ב"ר לט, יג): וְאִבְרָם בֶּן שְׁבַעִים וְחֲמֵשׁ

אז בימי דוד בעת שרצה אבישי בן צרויה להרוג את שמעי בן גרא על שמרד במלכות, מאז כחו יודע נגן כשראה דוד המלך

(שהיה יודע נגן) ברוח קדשו, שעתיד לצאת משמעי אריה בן זאב מרדכי שאמו היתה משבט יהודה שנמשל לאריה ואביו היה משבט בנימין שנמשל לזאב, לישע הוגן והוא יהיה הוגן להושיע את ישראל,

מקורות ומדרשים

ביאור המילים

שנים [בצאתו מחרן] (בראשית יב, ד), הדא הוא דכתיב (אסתר ב, ז) ויהי אומן את הדסה היא אסתר, רב אמר בת ארבעים (שנה) היתה [אסתר בעת שהוכתרה למלכות לאחשורוש בשנת שבע

למלכותו] ושמאל אמר בת שמונים שנה (היתה אסתר), רבנן אמרי בת שבעים וחמשה (שנה היתה), רבי ברכיה בשם רבנן דתמן (רבתינו שבבבל): (זה שאמר הכתוב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, כך) אמר הקב"ה לאברהם: אתה יצאת מבית אביך (וחדשת כוח נעורך) בן שבעים וחמשה שנים, חייך (מבטיח אני לך) אף הגואל שאני מעמיד ממך (להושיע את ישראל) יהיה בן שבעים וחמשה שנים כמנין הדס"ה (ועוד י"ב חודש שהיתה בחצר בית הנשים הרי שבעים וחמש, והיא אסתר שהביאה את גאולת ישראל בהיותה בת שבעים וחמש שנים).

אז מאז וכו', אין להזכיר אותו מנגן. בתרגום שני (פתשגן הכתב) על הפסוק: איש יהודי היה בשושן הבירה ושמך מרדכי (אסתר ב, ה), ולמה נקרא שמו איש יהודי, עקב שהיה ירא חטא, ועליו נבא דוד המלך (ש"ב יט, כג) ויאמר וגו', היום יומת איש בישראל, ומי הוא האיש הזה, הוא האיש מרדכי בן יאיר בן שמעי וכו', ומה ראה מרדכי אשר נקרא בן שמעי (שהרי הרבה דורות היו בין מרדכי לשמע, אלא) על כי שמעי קלל את דוד מלך ישראל, כדכתיב (שם טז, ז) ויאמר לו צא צא איש הדמים ואיש הבליעל, ויען אבישי בן צרויה ויאמר לדוד אעברה נא ואסירה את ראשו (שם טז, ט), חזה דוד המלך בנבואתו כי מרדכי יצא ממנו, וכראות דוד המלך כן צוה לשלמה בנו ויאמר לו כאשר יעמוד שמעי מלהוליד תהרגהו למען תנוח נפשו ותזכהו לעולם הבא, ועל אשר יצא ממנו בן צדיק אשר על ידיו יעשו נסים ונפלאות לישראל בגלות הרביעי, והוא מרדכי מר דרור בן יאיר בן שמעי בן קיש משבט בנימין, ושמעי היה בן מות ככתוב בתורת משה (שמות כב, כז) אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור והוא קלל את דוד מלך ישראל, וחס עליו דוד ולא המיתו כי ראה כי יצאו ממנו שני צדיקים (דהיינו מרדכי ואסתר) ונושעו בני ישראל על ידיהם.

ובמדרש (פנים אחרים נוסח ב) עה"פ: איש יהודי וגו' איש ימיני (אסתר ב, ה), אמר רבי לוי מה הוא איש יהודי איש ימיני, אלולי דוד שהיה משבטו של יהודה (שמנע מאבישי בן צרויה מלהרוג את שמעי בן גרא), לא היה איש ימיני (מרדכי שבא משבט בנימין).

אריה בן זאב. בגמרא (מגילה יב, ב): איש יהודי היה בשושן הבירה ושמך מרדכי (אסתר ב, ה), קרי ליה יהודי (הכתוב קורא לו למרדכי יהודי) אלמא מיהודה קאתי (שמזרע שבט יהודה בא) וקרי ליה ימיני (וכן הכתוב קורא לו ימיני) אלמא מבנימין קא אתי (שמזרע שבט בנימין בא), אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יהושע בן לוי אביו מבנימין (מצד אביו בא משבט בנימין - משאול המלך) ואמו מיהודה (ומצד אמו בא משבט יהודה - מדוד המלך).

כַּמֶּם דּוּב רִשְׁפֵי לֵהב מְלֵהִיב לְלֵהב,
 בְּרָה שׁוּחַ לְעַד לְחוּמוֹ לְהִבְהַב,
 גְּדוּלָּה קִפִּץ בְּדִין מִשְׁפָּט אָהֵב:
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה, מֶלֶךְ אוֹהֵב צְדָקָה
 וּמִשְׁפָּט:

צוה עליה אשר לא תגיד, ועל כן כמם דוב אחשוורוש שנמשל לדוב טמן בלבו, רשפי להב שלהבת אש פי שכעס עליה עד מאוד, עד שבא מלהיב להיב זה המן שהלהיב והגדיל שנאתו לישראל ואז הגידה אסתר את עמה ומולדתה, והמן ברוב שנאתו ברה שוח חפר בור כדי להשמיד את ישראל, ואותו בור חפר לעצמו לעד לעולמים, לחומו להבהב לשרוף את בשרו בגיהנם הנקרא הב, ושימחה שמו וזרעו מן העולם. גדולה מדת הרחמים המרובה ממדת הדין (שהרי מדה טובה מרובה), קפיץ בדין משפט אהב הקדים הקב"ה האוהב משפט, ושיתפה למדת הדין כדי לזכותם:

וְלַמִּשְׁנִינִים אֵל תְּהִי תִקְוָה, וְכָל הַרְשָׁעָה בְּרָנַע תֵּאבֵד,
 וְכָל אוֹיְבֶיךָ מִהֲרָה יִפְרָתוּ*, וְהַיְדוּדִים מִהֲרָה
 תֵּעַקֵּר וְתִשְׁבֵּר וְתִמְגַּר וְתִכְנִיעַ בְּמִהֲרָה בְיָמֵינוּ:

* למנהג פפר"מ וכל המינים בְּרָנַע יֵאבְדוּ וְכָל מִהֲרָה יִפְרָתוּ.

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

כַּמֶּם — טמן. דוב — מלכות פרס שנמשלה לדוב אורב. רשפי להב — ניצוצי אש. ברה — חפר. שוח — בור. לחומו — בשרו. להבהב — לשון שריפה. גדולה — כינוי למדת החסד. קפיץ הקדים — מלשון דילוג וקפיצה.

במלכות פרס (דניאל ז, ה) וארו חייה אחרי תנינה דמיה לדוב (והנה חיה אחרת שניה דומה לדוב), ותני רב יוסף אלו פרסיים שאוכלין ושותין כדוב ומסורבלין בשר כדוב (מלובשיים בבשר כדוב) ומגדלין שער כדוב ואין להם מנוחה כדוב (אלא הולך ובא כל שעה (רש"י עבודה זרה ב, ב)), "מושל רשע" זה המן "על עם דל" אלו ישראל שהיו דלים מן המצות.

לחומו להבהב. מלה"כ (משלי ל, טו): לעלוקה שתי בנות הב הב וגו', וברלב"ג (שם) עלוקה היא תולעת הנקרא ארטוגיה בלע"ז, הוא מוצץ הדם מן האדם ולא ישבע עד שיתמלא ממנו מלוא נפלא, ואחר יפול ויקיא הדם ואחר כן ישוב תמיד להתמלא, בזה האופן לא ישבע (לעולם) ע"כ, ולכן נמשלה הגיהנום לתולעת "עלוקה", שכן הגיהנום תובעת ואומרת הב הב - תן לי תן לי עוד רשעים, ואינה מתמלאת לעולם ועיין בגמרא (ע"ז יז, א).

גדולה מדת החסד נקראת גדולה במקרא (דה"א כט, יא) לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת וגו'. גדולה קפיץ בדין משפט אהב. במדרש (אסתר"ר ט, ד): לאחר שעשה (המן את) העץ הלך אצל מרדכי ומצא שהיה יושב בבית המדרש והתינוקות יושבים לפניו ושקים במתניהם ועוסקים בתורה וכו', געו כולם בבכיה עד שעלתה שועתם למרום ושמע הקב"ה קול בכייתם כבשתי שעות בלילה, באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ועמד מכסא דין

ברוב הקהילות כן הוא הסדר, אך יש קהילות שאומרים קודם אורח בט חוץ וכו' ואח"כ וישם לילה, כדי שתהיה החתימה ממש מעין הברכה.

וישם לילה ותנומה המניע

הקב"ה שברא את הלילה נידד את שינת אחשוורוש ממנו כדכתיב (אסתר ו, א) בלילה ההוא נדדה שנת המלך, לילה באותו הלילה — ליל פסח אשר תנין וירב הניע שבו הניע והשפיל את פרעה המכונה תנין (יחזקאל כט, ג), ואת סנחריב המכונה מלך ירב (הושע י, ו), והוא

הקב"ה נדד שינה מאחשוורוש והכניע את המן באותו לילה השמור לישועת ישראל

**וישם לילה ותנומה המניע,
ליל אשר תנין וירב הניע,
לדורות אותו הצניע,
להיות לפלאו צנוע,**

הלילה אשר לדורות אותו הצניע שגנוזו הקב"ה לדורות כדכתיב (שמות יב, מב) ליל שמורים וגו', להיות לפלאו צנוע שיהיה גנוז לעשות בו ניסים ונפלאות לישראל, ובלילה הזה,

מקורות ומדרשים

וישב בכסא רחמים וכו', נטל הקב"ה אותן — וישם עשה — ברא. ותנומה — שינה קלה. תנין אגרות שגזר עליהם שהיו חתומות בחותם של טיט וקרעם.

וישם לילה וכו', ליל אשר תנין וירב

הניע. בילקוט (אסתר תרנח) עה"פ: בלילה ההוא (אסתר ו, א), ארבעה פעמים כתיב בלילה ההוא וארבעתם היו בליל פסח, שתיים (ניסים שהיו באותו הלילה היו) ביד בניה של רחל, ושתיים (נסים שהיו באותו הלילה היו) ביד בניה של לאה, היינו דכתיב (בראשית כט, טז) וללבן שתי בנות, שהיו שקולות זו כזו, מכת בכורות ומפלת סנחריב ביד בניה של לאה, ומפלת גדעון והמן ביד בניה של רחל.

ותנומה המניע. בילקוט (אסתר תרנז): בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ו, א), באותה שעה אמר הקב"ה למלאך שממונה על השינה בני בצרה והרשע הזה ישן על מטתו לך ונדוד את שנתו, באותה שעה ירד המלאך ונדד שנתו של אחשוורוש וחבטו בקרקע שס"ה פעמים, והיה המלאך עומד על גבו ואמר (לו לאחשוורוש) כפוי טובה כפוי טובה עמוד ועשה טובה למי שעשה אתך טובה, מיד ויאמר להביא את ספר הזכרונות.

ובתרגום עה"פ: בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ו, א), בו בלילה נכנס זכרון אברהם יצחק ויעקב לפני אביהם שבשמים, שנשלח ממרום מלאך הוא מיכאל שר הצבא של ישראל, וישב בראשו של המלך (אחשוורוש) ונדד השינה ממנו כל הלילה, עד שאמר (אחשוורוש) להכניס לפניו את ספר הזכרונות דברי הימים והיו קוראים בו לפני המלך מעשי דיניהם של המלכים הראשונים שהיו לפניו, וישב [המלאך] מעל לעיני המלך, והיה מביט המלך ורואה כצורה איש עונה ואומר לו למלך: המן מבקש שנהרוג אותך ונמליך אותו תחתך, והנה מקדים בבוקר ומבקש לשאול ממך אדם שהושיעך מן המות ומבקש להמיתו, אלא אמור לו להמן מה לעשות לאיש שהמלך רוצה בכבודו ותראה שלא ישאל ממך אלא מלבושים של המלך וכתר המלכות והסוס שרכב עליו המלך (ועיין לקמן בד"ה לכד זד וכו').

לדורות אותו הצניע, להיות לפלאו צנוע. בגמרא (ר"ה יא, ב): ר' יהושע אומר בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל, מנלן אמר קרא ליל שמורים (שמות יב, מב), ליל המשומר ובא מששת ימי בראשית, (רש"י: לגאולה). ועיין באו"ח (סימן תפ) דנוהגין לפתוח הדלת בלילי פסחים כדי להורות שהלילה הוא ליל שמורים.

ביאור המילים

לְכָד זֶד יְהִיר וּבְאֲשֻׁמוֹרוֹ הַכְּנִיעַ, וְתַכְרִיךְ יְחֹמָיו שֶׁח זְדִים מְכַנְּיעַ:

לְכָד זֶד נלכד המן הרשע, יהיר
שהיה גבה לב, ובאשמוֹרוֹ
הכניע ובאשמורה השלישית של
הלילה הכניעו ה' והשפיל את
גאותו, ע"י אחשורוש ששאל

אותו מה לעשות באיש אשר המלך חפץ ביקרו, ואח"כ צוה להמן לעשות למרדכי אותו היקר,
ותכריך יחומיו ובניו שהיו תלויים בו והולכים אחריו, שח השפילם עד לעפר, זדים מכניע
הקדוש ברוך הוא אשר מכניע את הרשעים:

ביאור המילים

יהיר — גבה לב. באשמוֹרוֹ — חלק אחד של
הלילה. ותכריך — מלשון אגודה וקיבוץ. יחומיו
— כינוי לבניו. שח — כפף והשפיל.
זמן ביאת דבר ה' אל בלעם "בלילה" להורות
על יחודה של ה"לילה" (זש"ה (שמות יב, מב)
ליל שמורים הוא לה' (להוציאם מארץ מצרים) הוא הלילה הזה שמורים לכל בני ישראל
לדורותם, (וכפל הפסוק ליל שמורים, לומר לך) כל הניסים שנעשו לישראל ופרע להם (בנקם)
מן הרשעים בלילה היה.

מקורות ומדרשים

לְכָד זֶד יְהִיר וּבְאֲשֻׁמוֹרוֹ הַכְּנִיעַ. שגאות המן נכנעה במה שאמר לו אחשורוש: קח
את הלבוש ואת הסוס כאשר דברת ועשה כן למרדכי היהודי בשער המלך וגו', ועיין
בתרגום שני (אסתר ו, יא): וכאשר ראה המן שדבריו (אשר דיבר עם המלך למנוע מלעשות
את כל הכבוד למרדכי הצדיק) לא מתקבלים לפני המלך וכל מלותיו לא נשמעים,
נכנס לבית אוצרות המלך כאשר קומתו כפופה ולא זקופה, וכאשר הוא אבל וחפוי
ראשו, כאשר אזניו רטושות ועיניו חשוכות ופיו סתום ולבו מטומטם ומעיו נקרעים
וקשרי מתניו נתרים וברכיו זו לזו נוקשות וכו', והלך ועמד אצל מרדכי הצדיק ענה
ואמר לו: עמוד לך מרדכי הצדיק בן אברהם יצחק ויעקב, קדמו לך שקן ואפרך לפני
עשרת אלפים ככרי הכסף שאמרת להכניס מבית אוצרותי לאוצרות המלך ולא התקבלו,
מפני שאתם אהובים לפני אביכם שבשמים וכו', ובאותה שעה (באותה היום) היו בידי
המן ארבעה אומניות, ספר, שספר את מרדכי, ובלן, שרחץ אותו (את מרדכי), ועגלון,
שהיה מנהיג את הסוס, וכוזו, שהיה מכריז לפניו ואמר: ככה יעשה לאיש אשר המלך
רוצה בכבודו.

וְתַכְרִיךְ יְחֹמָיו שֶׁח. בגמרא (מגילה טו, ב): ויספר להם המן את כבוד עשרו ורוב
בניו (אסתר ה, יא), וכמה רוב בניו אמר רב שלשים, עשרה מתו, ועשרה נתלו, ועשרה
מחזרין על הפתחים, ורבנן אמרי אותן שמחזרין על הפתחים שבעים הויא.
ובמדרש תהלים (מזמור כב, ב): אמרו רבותינו מאה בנים היו לו להמן, עשרה נהרגו, ועשרה
נתלו, ועשרה נתחתכו ונשלכו לכלבים, ושבעים מהם חזרו על הפתחים שנים עשר חודש
ולבסוף נהרגו. ובמדרש (אסתר י, ה): בתו של המן נשקפה מן החלון לראות בצליבה וכיון
שראתה מרדכי רוכב ואביה מכריז לפניו ככה יעשה לאיש השליכה עצמה לארץ ומתה, ובגמרא
(מגילה טו, א): והיינו דכתיב והמן נדחף אל ביתו אבל וחפוי ראש (אסתר ו, יב), אבל על
בתו וחפוי ראש על מה שאירע לו.

ע"פ א"ב

אברהם אבינו חטא ובגלל זה נשתעבדו בניו במצרים
אֶזְרַח בְּט חוּץ, בְּכֶסֶל גְּהוּץ,
בְּנִתִּיב נְחוּץ, סִכַּת צֵאת חוּץ:

בְּמָה אֲדַע, פִּתּוּל יִדַע,
וּפְלוּלֵוּ נוֹדַע, בְּיֹדַע תִּדַע:

גְּמוּלָיו חֶבֶל, בְּעַל הַמְּסָבֵל,
וְעֵנּוּ בְּסָבֵל, קוּדֵי נְסָבֵל:

ומשפטו וענשו מיד התפרסם בתורה בידע תדע שבניו יהיו עבדים במצרים:

גמוליו חבל בניו הוכו בעול המסבבל בעול של עבודה קשה במצרים שהיה סבל לבני ישראל וענו בסבל קודי נסבל והם עונו בעבודת פרך תחת העכו"ם שהם משתחווים לעבודה זרה אשר אין היא סובלת ונושאת את עובדיה כמו הקב"ה שנאמר בו (שמות יט, ד) ואשא אתכם על כנפי נשרים אלא היא נסבלת ונושאת ע"י עובדיה כמ"ש (ישעיה מו, ז) על כתף יסבלהו:

ביאור המילים

אזרח — כינוי לאברהם אבינו (עיין מקורות)
בכסל — במזלות. גהוץ — נקי וחלק. נחוץ — מהר וישר. סכת — שמע. פתול — דבר עקום, עבירה. ידע — כמו הודיע. ופלולו — ומשפטו.
המסבל — לשון סבל. קודי — המשתחווים אל.
נסבל — כינוי לע"ז.

מקורות ומדרשים

אזרח בגמרא (ב"ב טו, ע"א) איתא: אמר רב איתן האזרחי (תהלים פט, א) זה הוא אברהם כתיב הכא איתן האזרחי וכתוב התם (ישעיהו מא, ב) מי העיר ממזרח צדק. ומאאמו"ר שליט"א שמעתי שלפני אברהם אבינו היה הקב"ה גר בעולם ואברהם עשאו לאזרח כי הכל הכירוהו.

אזרח וכו' צאת חוץ בגמרא (שבת קנו, ע"א) איתא: אמר רב יהודה אמר רב מניין שאין מזל לישראל שנאמר (בראשית טו, ה) ויוצא אותו החוצה. אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם בן ביתי יורש אותי? אמר לו לאו, כי אם אשר יצא ממעיך (שם) אמר לפניו רבוננו של עולם נסתכלתי באיצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן! אמר ליה [הקב"ה לאברהם] צא מאיצטגנינות שלך. מאי דעתך, דקאי צדק במערב? (האם אתה חושב שאינך מוליד כי מזל צדק נמצא בצד מערב?) מהדרנא ומוקמינא ליה במזרח (אחזיר אותו ואשים אותו במזרח) והיינו דכתיב (ישעיהו מא, ב) מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו.

במה אדע וכו' בידע תדע בגמרא (נדרים לב, ע"ב) איתא: מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים? שמואל אמר מפני שהפריז על מדותיו של הקדוש ברוך הוא שנאמר (בראשית טו, ח) במה אדע כי אירשנה. וכן בפדר"א (ויש פרק מח) ר' יוחנן בן זכאי פתח ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר אמר אברהם לפני הקב"ה: רבון כל העולמים הן לי לא נתת זרע ואתה אומר אלי לזרעך נתתי את הארץ הזאת? במה אדע כי אירשנה? אמר לו הקב"ה אברהם כל העולם כלו בדברי הוא עומד ואין אתה מאמין בדברי אלא אתה אומר במה אדע כי אירשנה? חייך שני פעמים ידוע תדע.

קודי נסבל על הפסוק העמסים מני בטן (ישעיה מו, ג) פרש"י ולא כעכו"ם שהיו עומסים

לְאַחֲזוֹ לְנִדְגִים, כְּרָא לְרִיגִים,
 וּבְסִיר דְּוִגִים, נְבִלַע פְּדִיגִים:
 יוֹם לְיוֹם יִבִיעַ אִמְרָה, הִרְשׁ קַל
 וְחִמְרָה,
 וּבְקִצִירַת הָעֵמֶר, חָלוּ לְיוֹצֵר חִמְרָה:
 חֲוֵן רְאִשֵי קְמוֹתָיו לְקֶצֶר, וְאַשְׁכְּלוֹתָיו
 לְבִצָר,

לְאַחֲזוֹ לְנִדְגִים, כְּרָא לְרִיגִים,
 וּבְסִיר דְּוִגִים, נְבִלַע פְּדִיגִים:
 יוֹם לְיוֹם יִבִיעַ אִמְרָה, הִרְשׁ קַל
 וְחִמְרָה,
 וּבְקִצִירַת הָעֵמֶר, חָלוּ לְיוֹצֵר חִמְרָה:
 חֲוֵן רְאִשֵי קְמוֹתָיו לְקֶצֶר, וְאַשְׁכְּלוֹתָיו
 לְבִצָר,

יום ליום יביע אומר כל יום ויום
 שהמן הפיל עליו גורל אמר סיבה
 שאינו יכול להצר לישראל ביום
 ההוא דרוש קל וחומר והקב"ה דרש קל וחומר: מה אני איני יכול להשמיד את ישראל, המן על
 אחת כמה וכמה (ראה מקורות) ובקצירת העומר וביום קצירת העומר, בט"ז בניסן חלו ליוצר חומר
 התפללו בני"ה לה' שהוא בורא הכל,
 ובקשו ממנו ראשי קמוותיו לקצור שיקצור ויגדע את גאותו וגדולתו של המן שהוא כמו התבואה
 הצומחת, ואשכולותיו לבצור ושישמיד ויכרית את בניו של המן שהם כמו האשכולות בגפן.

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

לְנִדְגִים — כינוי לבני"ה (עי' בפרוש) ובסיר דוגים ובסיר דוגים נבלע כדגים במדרש (אסתר"ר
 — מהר (עי' בפרוש). ראשי קמוותיו — כינוי שם) אמר לו הקב"ה רשע דגים פעמים נבלעין
 לגאותו. ואשכולותיו — כינוי לבניו. ופעמים בולעין ועכשיו אותו האיש (המן)
 נבלע מן הבולעין א"ר חנן הדא הוא דכתיב
 (אסתר ט, א) ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם.

דרוש קל וחומר במדרש (אסתר"ר ז, י) [בשעה שהפיל המן גורלות על הימים והחדשים] אמר
 לו הקב"ה להמן הרשע אי שוטה שבעולם אני אמרתי להשמידם כביכול ולא יכלתי שנאמר
 (תהלים קו, כג) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית ואתה
 אמרת להשמיד להרוג ולאבד? חייך רישך מתורם חלף רישיהון דאינון לשיזבא ואת לצליבא
 [ראשך יתלה במקום ראשם, שהם להצלה ואתה לתליה].

ובקצירת העומר חלו ליוצר חומר בזמן שלמד מרדכי את תלמידיו על מצות העומר היו
 עסוקים בתפילה כדאיתא במדרש (אסתר"ר י, ד) ויקח המן את הלבוש ואת הסוס (אסתר ו, יא) הלך
 לו [המן] אצל מרדכי [להלבישו ולהרכיבו] כיון שהגידו למרדכי שהוא בא, נתיירא עד מאד,
 והיה יושב ותלמידיו לפניו. אמר להם לתלמידיו בני רוצו והבדלו מכאן שלא תכחו בגחלתי (שלא
 תמותו יחד אתי) שהרי המן הרשע בא להרגני. אמרו אם תמות נמות עמך. אמר להם א"כ
 נעמוד בתפלה ונפטר מתוך התפלה וחסלון צלותהון (וגמרו תפילתם) יתבון ועסקין בהלכות
 מצות העומר, שהרי אותו היום ט"ז בניסן היה ובאותו היום היו מקריבין עומר בזמן שביית
 המקדש קיים ובפסיקתא דרב כהנא (עמ' עא, ע"ב) איתא ר' לוי אמר היא (מצות העומר) שעמדה
 להם (והצילתם) בימי המן. ואח"כ מביא מש"כ לעיל ד"ה ואל מניף עומר.

יִזְמוּ לְעֵד לְעֶצֶר הַיּוֹם שֶׁהֵמֵן
 בַּחֹר יִהְיֶה יוֹם טוֹב וְעֶצֶר לְעֵד,
 כִּי יָמֵי הַפּוּרִים לֹא יִבְטְלוּ מִיּוֹם
 לְיוֹם לְנֶצֶר וּמִשְׁנֵה לַשְּׁנָה יִשְׁמְרוּ
 אֶת הַחֹג הַזֶּה:

יִזְמוּ לְעֵד לְעֶצֶר, מִיּוֹם לְיוֹם
 לְנֶצֶר:
 בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה, שׁוֹבֵר אוֹיְבִים
 וּמְכַנֵּיעַ זְרִים:

עַל הַצְּדִיקִים וְעַל הַחֲסִידִים, וְעַל זְקֵנֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל,
 וְעַל פְּלִיטַת סוּפְרֵיהֶם, וְעַל גְּרֵי הַצֶּדֶק וְעַלֵּינוּ, יְהִימוּ
 רַחֲמֶיךָ, יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, וְתֵן שָׂכָר טוֹב לְכָל הַבּוֹטְחִים
 בְּשִׁמְךָ בְּאַמְתָּ, וְשִׁים חֶלְקֵנוּ עִמָּהֶם לְעוֹלָם, וְלֹא יִבּוֹשׁ
 כִּי בָךְ בְּטַחְנוּ:

כֶּתֶר מְלוּכָה שְׁנִיתָן לְאַסְתֵּר,
 מֵאֵז הָיָה מוֹבְטָח עוֹד
 מִיָּמֵי קֶדֶם הוֹבְטָח לָהּ, כְּשֶׁהִבְטִיחַ
 הַקַּב"ה לִיעֶקֶב שִׁיִּצְאוּ מִבְּנֵימִין ב'־
 מַלְכִים כְּדַכְתִּיב (בְּרֵאשִׁית לָהּ, י"א)
 וּמַלְכִים מִחֲלָצִיךְ יִצְאוּ, וְנִתְקַיְּמָה
 הַהִבְטָחָה בְּשֹׁאֵל שֶׁהָיָה מֶלֶךְ הָרָאשׁוֹן וְהַמְּלָכוֹת הַשְּׁנִיָּה לְאַסְתֵּר, וְלִכְן מֵאֵלֶּיךָ הָיָה לְהַנְתֵּן לְבַת הַבְּטָחָה

כֶּתֶר מְלוּכָה מֵאֵז הָיָה מְבֻטָּח,
 מֵאֵלֶּיךָ הָיָה לְהַנְתֵּן לְבַת הַבְּטָחָה,

מִקּוּרֹת וּמִדְרָשִׁים

בִּיאוּר הַמִּילִים

מִיּוֹם לְיוֹם — מִשְׁנֵה לַשְּׁנָה.

יִזְמוּ לְעֵד לְעֶצֶר מִיּוֹם לְיוֹם לְנֶצֶר

בְּמִדְרָשׁ (מִשְׁלֵי ט, ב) אֵינִי טַבְּחָה טַבְּחָה מִסְכָּה

יִינָה אִף עֵרְכָה שׁוֹלְחָנָה אִמֵּר ר' אֲבָהוּ, זֶה אִסְתֵּר הַמְּלָכָה שֶׁעֵרְכָה לָהּ שׁוֹלְחָן בְּעוֹלָם הַזֶּה וְלְעוֹלָם
 הַבָּא שְׁכָל הַמּוֹעֲדִים יִהְיוּ בְטָלִין, וְיָמֵי הַפּוּרִים לֹא יִהְיוּ נִבְטָלִין לְעוֹלָם, שְׁנֵאמַר (אִסְתֵּר ט, כח)
 וְיָמֵי הַפּוּרִים הָאֵלֶּה לֹא יִעֲבְרוּ מִתּוֹךְ הַיְהוּדִים וְזָכְרָם לֹא יִסּוּף מִזְרַעֲם.

כֶּתֶר מְלוּכָה מֵאֵז הָיָה מוֹבְטָח. אֵינִי טַבְּחָה. אֵינִי טַבְּחָה מִסְכָּה. אֵינִי טַבְּחָה מִסְכָּה. אֵינִי טַבְּחָה מִסְכָּה.
 מִחֲלָצִיךְ יִצְאוּ (שם) זֶה שֹׁאֵל וְאִישׁ בּוֹשֵׁת שֶׁעֵתִידִין לְצֵאת מִבְּנֵימִין, שֶׁעֵתִידִין לֹא נוֹלֵד. וּמִדְרָשׁ זֶה
 דִּרְשׁ אֲבָנָר וְהַמְּלִיךְ אֶת אִישׁ בּוֹשֵׁת. שֶׁאִפְשֵׁר לְאַבְנָר שֶׁהָיָה צָדִיק וְהָיָה חוֹלֵק עַל מְלָכוֹת בֵּית דוֹד?
 אֵלֶּא מִכָּאֵן דִּרְשׁ (שִׁיעֲמָדוּ שְׁנֵי מַלְכִים מִזְרַע בְּנֵימִין) וְהַמְּלִיכּוֹ. וּבִגְמָרָא (סְנַהֲדָרִין כ, ע"א) מֵאֵי טַעֲמָא
 אֵיִעֲנֵשׁ (מִדְּעוּ נַעֲנֵשׁ אֲבָנָר שְׁנֵהֲרַג)? אִמֵּר רַב נַחֲמָן בְּרִי יִצְחָק שֶׁשָּׁהָא מְלָכוֹת בֵּית דוֹד שְׁתֵּי שְׁנִים
 וּמִחֲצָה (כְּשֶׁהַמְּלִיךְ אֶת אִישׁ בּוֹשֵׁת) וּבְתוֹס' פִּירֵשׁ (שֶׁם ד"ה שְׁשָׁה) אִף עַל גַּב דְּדִרְשִׁינָן וּמַלְכִים מִחֲלָצִיךְ
 יִצְאוּ זֶה שֹׁאֵל וְאִישׁ בּוֹשֵׁת, מ"מ הֵיכָל לְהַתְקִיִּים בְּמִקּוֹם אַחֵר וְלֹא הָיָה לוֹ לְשִׁהוּת מְלָכוֹת בֵּית
 דוֹד שְׁנִמְשַׁח כְּבֵר עַל פִּי נְבִיא. מִשְׁמַע מִכָּאֵן שֶׁאֲבָנָר טַעָה. וּבְכַת"י (פֶּאֲרִמָה 655) אֵינִי טַבְּחָה וּמַלְכִים
 מִחֲלָצִיךְ יִצְאוּ הֵיכָל לְהַתְקִיִּים בְּאִסְתֵּר וְלִכְן יִסַּד כֶּתֶר מְלוּכָה מֵאֵז הָיָה מוֹבְטָח. וְכ"כ הַרְוֹקָה עַל
 הַתּוֹרָה: גוֹי וְקָהֵל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ וּמַלְכִים מִחֲלָצִיךְ יִצְאוּ (בְּרֵאשִׁית לָהּ, י"א), זֶה בְּנִימִין שִׁיִּצְאָ מִמֶּנּוּ
 שֹׁאֵל וְאִסְתֵּר. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ שֶׁבְּרַכַּת יַעֲקֹב לְבְנֵימִין, בְּנִימִין זָאב יִטְרַף (בְּרֵאשִׁית מ"ט, כז) דִּרְשׁוּ חֲז"ל
 (ב"ר צ"ט, ג) עַל אִסְתֵּר, מֵה זָאב חוֹטֵף, כִּךְ אִסְתֵּר חוֹטֵפֶת הַמְּלוּכָה, הַה"ד וְתִלְקַח אִסְתֵּר [אֵל הַמְּלִיךְ
 אַחֲשׁוּרוּשׁ] (אִסְתֵּר ב, טז) (וְדִרְשׁוּ כֵּאלֵלוּ נִכְתָּב וְתִקַּח אִסְתֵּר) וְעַפ"ז יִסַּד מֵאֵלֶּיךָ הָיָה וְכו'.

מנהגי פיוטי הגזירה

א - סדר הזולתות בין פסח לעצרת

זולתות רבים נכתבו לזכר הגזירות. כל קהילה בחרה בזולתות לפי ראות עיני מנהיגיה, וכך נוצרו מנהגים שונים נהרא נהרא ופשטיה. לפני חמש מאות שנים נוצרה אחידות בין המנהגים, וכבר כתב מהרי"ל סדר הזולתות אזכרך, אלקים אל, אתה, אחרי, אלקים באזננו, ס"ת כמהים, הזולתות המופיעות כאן הם אלה הנאמרים בכל קהילה הנוהגת מנהג אשכנז. ההבדל היחיד הוא בסדר הזולתות. והנה סדרם:

אזכרך דודי: קבוע בשבת הראשונה אחרי ר"ח אייר

אחרי נמכר: קבוע בפרשת בהר סיני

אלוקים באזנינו: קבוע בשבת קודם שבועות

אלוקים אל דמי: ברוב הקהילות בשבת השניה אחר ר"ח אייר, אך אם חל בו פרשת בהר סיני שאומרים אחרי נמכר, דוחים אלוקים אל דמי לשבת הבאה. ויש קהילות שאומרים אותו בשבת השלישית אחר ר"ח אייר.

אתה אלוקים: ברוב הקהילות בשבת השלישית אחר ר"ח אייר, אך אם חל בו פרשת בהר סיני שאומרים אחרי נמכר, דוחים אתה אלוקים לשבת הבאה. ויש קהילות שאומרים אותו בשבת השניה אחר ר"ח אייר.

חל ר"ח אייר בשבת, אין אומרים פיוטי גזירה אלא פיוטי שבת ר"ח, ואז מדלגים זולת אחת – ברוב הקהילות מדלגים אתה אלקים ובאחרות מדלגים אלוקים אל דמי.

ב - אמת ויציב של יום טוב (המיוחד)

ביום טוב ובשבתות מיוחדות כיון שהאריכו בפיוטים קצרו במ"א בנוסח אמת ויציב מפני טורח הצבור (ערוגת הבשם). לכן בשבתות הגזירה שאומרים רק זולת, ואין בכך טורח כל כך, נהגו ברוב הקהילות הנהגות מ"א שלא לומר את הנוסח המיוחד של אמת ויציב אלא את הנוסח הרגיל, הנקרא של חול. אך בקהל עדת ישורון בניו יורק ובמאנסי אכן אומרים את הנוסח המיוחד של יום טוב.

אכן במ"פ לא נהגו לשנות אמת ויציב כלל אלא נהגו להחליף רק על הראשונים (הטעם נלע"ד כדי שיאמרו ששה פעמים אמת בין אמת ויציב לגאל ישראל, שכתב בספר חסידים שהם כנגד ששה פעמים סופי תבות אמת מבראשית עד לעשות, ואם יאמרו אמת ויציב המקוצר יהיו רק חמש פעמים אמת). ובמ"פ אומרים נוסח על הראשונים של יום טוב גם בשבתות שבין פסח לעצרת.

זולת לשבת ראשונה אחר ראש חדש אייר

הקב"ה הציל את ישראל משלשת האומות שמשלו בהם, אך הגרוע מכלם הוא אדום ועדיין לא נושענו

על פי א"ב ובסוף חתום משלם והוא רבינו משלם ברבי קלונימוס

אזכרך דודי מארץ ירדן וחרמונים אומרת
 עשית עמנו נסים וגאלתנו מגלות מצרים, ומגלות בבל ומגלות
 מדי ומגלות יון
אֲזַכְרְךָ דוּדֵי מְאָרֶץ יַרְדֵּן וְחַרְמוֹנִים.
בְּגִדְלֵי מַסּוֹת אֲשֶׁר הִפְלֵאתָ לְקַדְמוֹנִים.
גְּאֻלָּתָם בְּזִרְוֵעַ וְהַצְלָתָם כַּמָּה מוֹנִים.
דִּמְיֵנו עֵתָה בְּגוֹלָה כְּמִתִּי אֲשַׁמְנִים:

גאלתם בזרוע והצללתם כמה מונים הרי גאלת אותם בחוזק יד והושעתם פעמים רבות. דימינו עתה בגולה כמיתי אשמנים ולמה לא זכינו אנחנו שתגאלנו מהגלות הזאת שאנו בה חשובים כמיתם השוכבים בחושך?

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

אזכרך דודי מארץ ירדן וחרמונים וכו' — כינוי לקב"ה. מסות — נסים. מונים
 לקדמונים הכי איתא במדרש תהלים — פעמים. אשמנים — יושבי חשך.

(מב) על הפסוק (תהלים מב, ז) אלהי עלי נפשי

תשתוחח. אמרה כנסת ישראל, אני מתקנאה ומשתוחחת כשאני רואה שלותן של העכו"ם. וכועסת, ואתה מה איכפת לך? ועלי נפשי תשתוחח! על כן אזכרך מארץ ירדן. נזכרת אני כשעברתי את הירדן מה עשית לנו, אף על פי שהכעסנוך בשטים, עשית לנו נסים כשהעברתנו את הירדן. וכו'. נזכרת אני הצרות [שעשית] והנסים שעשית לנו [אף על פי כן], וחושבים אנו דברים אחרים [כעין מינות ח"ו]. כמה דאמר, (במדבר יד, טז) מבלתי יכולת ה'. וכו'. ואומר חלותי היא (תהלים עז, יא) וכי יש חולי למעלה? אלא [כביכול] שנשתנית (שנחלשה) ימין של מעלה! אמר להן הקדוש ברוך הוא, (ישעיה נט, א) הן לא קצרה יד ה' מהושיע. אלא, (שם, ב) כי אם עונותיכם היו מבדילים (הקב"ה חזק כשהיה, אלא העבירות שלכם גרמו לצרות האלו שאתם סובלים). הוי, [אומרת כנסת ישראל] על כן אזכרך מארץ ירדן וחרמונים מהר מצער. חרמון, זה סיני. מהר מצער, זה בית המקדש. שנאמר (שם סג, יח) למצער ירשו עם קדשך. [גם אז חטאו בני, וגם אנחנו חוטאים] ולא עשית לנו נסים, כמו שעשית להם [בהר סיני ובבית המקדש]. ומה עשית לי? כל משברייך וגלייך עלי עברו! וכן פירש"י אזכרך מארץ ירדן: ממה שעשית לנו בירדן והרי חרמון, אחר כל הכעס שהכעסנוך בשטים הובשת לנו את הירדן. מהר מצער: מהר סיני שהוא צעיר לשאר ההרים. אחר שהכעסנוך בו במעשה העגל סלחת לעונינו והלכת עמנו. כל אלה אני זוכר [עתה בגלות] שמנעת מלהטיב לי וגזרותיך מתחדשות עלי זו אחר זו:

חֶזֶק וְאַמִּיץ מְעוֹלָם אֶתָּה אֵל.
שׁוֹפֵט וְדִין פּוֹדֶה וְגוֹאֵל.
רַחֵם וְנַחֵם וּבְנֵה בֵּית אֲרִיאֵל.
אֶתָּה הוּא מְעוֹלָם גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל:

עזרת אבותינו וכו'

חזק ואמיץ מעולם אתה א-ל
אתה כל יכול ואתה אלוקים
מקדם. שופט ודין פודה וגואל
ומנהגך להיות השופט לדון את
הדין וגם להושיע את הנעשק.
רחם ונחם ובנה בית אריאל
שלח נחמה לבית המקדש. אתה
הוא מעולם גואל ישראל כי כבר
מימי קדם הבטחת לנו שתגאלנו.

ביאור המילים

בית אריאל – כינוי לבית המקדש. שופט וכו' ומכעיסים לפניך אל תסתלק מעלינו. למה?
— כינויים לקב"ה. שאנחנו החומר ואתה יוצרנו. בא וראה: היוצר

הזה אם יעשה חבית ויניח בה צרור כיון שיוצאה

מן הכבשן אם יתן אדם בה משקה מנטפת היא ממקום הצרור ומאבדת את המשקה שבתוכה. מי
גרם לחבית לנטף ולאבד מה שבתוכה? היוצר שהניח בו את הצרור! כך אמרו ישראל לפני הקב"ה:
רבון העולם בראת בנו יצר הרע מנעורינו שנאמר (בראשית ח, כא) כי יצר לב האדם רע מנעוריו
והוא גורם לחטוא לפניך. ואין אתה מסלק ממנו את החטייא (המחטיא)! אלא בבקשה ממך,
העבירו ממנו כדי שנהא עושים רצונך! אמר להם כך אני עושה לעתיד לבא שנאמר (מיכה ד, ו)
ביום ההוא נאם ה' אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי. מהו אשר הרעותי? זה יצר
הרע (שהטביע הקב"ה באדם) שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו.

בית אריאל הוא בית המקדש כדאיתא במדרש (שמו"ר כט, ט) בית המקדש נקרא אריה שנאמר
(ישעיה כט, א) הוי אריאל אריאל ובפסיקתא דר"כ (יג, טו) איתא יבא אריה במזל אריה ויבנה אריאל
יבא אריה זה הקב"ה דכתיב ביה (עמוס ג, ח) אריה שאג מי לא ירא, במזל אריה [דכתיב] (ירמיה
לא, יג) והפכתי אבלם לששון (ובית המקדש נחרב באב, מזל אריה) ויבנה אריאל [כדכתיב] (תהלים
קמז, ב) בונה ירושלם ה' נדחי ישראל יכנס.

אהבה לשבת לפני שבועות ולפני ט' באב

אומרים ברכות ק"ש עד לשמך הגדול סלה באמת

פיוט זה מפרט את כל הצרות שבאו בעקבות הגלות והגזירות.

על פי א"ב ובסוף חתום אפרים בר יצחק חזק, והוא רבנו אפרים מרגנסבורג

הקב"ה שכחנו ועזבנו

אוֹתְךָ כָּל הַיּוֹם קִוִּינוּ.
לְשִׁמְךָ וּלְזִכְרְךָ אֱוִינוּ.
אֶתָּה יְיָ אֲבִינוּ:

אוֹתְךָ כָּל הַיּוֹם קִוִּינוּ לך
ולישועתך יחלנו תמיד.
לְשִׁמְךָ וּלְזִכְרְךָ אֱוִינוּ השתוקקנו
לראות את שמך הגדול ואת זכרך
הנכבד כשתעשה נקמה בגויים.
אתה ה' אבינו:

ביאור המילים

אוינו – השתוקקנו.

נ"ל דיסד פיוט זה בברכת אהבה עפ"י המדרש

(שהש"ר א, ג פסקה כב) על כן עלמות אהבוך זה

דורו של שמד שנאמר (תהלים מד, כג) כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה. ודרש מלת עלמות
מלשון עלי מות שמסרו נפשם על קדושת שמו.

לשמך ולזכרך אוינו פירשתינו לפי פרש"י על המקור (ישעיה כו, ח) לשמך ולזכרך תאות נפש:

בֶּן בְּכוֹרֶךָ הִדְחָתוּ.
 לָמָּה לָּנֶצַח שָׁכַחְתוּ.
 וְלֹא תָשׁוּב לְקַחְתוּ.
 וְעַד מָתִי יִי:
 גֵרֵשׁ מִבֵּית חֲדָרְיוֹ.
 מוֹצֵא מְכַלֵּל הַדְרָיוֹ.
 וְהִדְלֵת סָגַר אַחֲרָיוֹ:

בן בכורך הדחתו בני ישראל
 שנקראו בנך בכורך, גרשתנו
 מפניך. למה לנצח שכחתו ולא
 תשוב לקחתו מדוע נראה כאילו
 שכחתנו לעד, ואינך בא לגאלנו.
 ועד מתי הי':

גרש מבית חדריו גורשנו לגלות
 מירושלים ומבית המקדש. מוצא
 מכלל הדריו וכל הפאר וההדר
 שהיו לנו עזבונו. והדלת סגר
 אחריו ואין אנו יכולים לחזור
 לא"י ולבנות את בית המקדש:

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

אותה נפשנו לראות שם שיצא לך מאז (השתוקקנו לראות בעצמנו את השם והזכר שעשית לך בימי קדם) לעשות (שאתה עושה) נקמה בצריך.

גרש מבית חדריו מוצא מכלל הדריו בדקתי 16 כת"י ודפו"י אחד כדי לעמוד על הגירסא האמיתית של שורה זו. חמשה כת"י משובשים ששה כת"י כגרסתנו, ובחמשה כת"י ודפו"י אחד הגירסא הפוכה גרש מבית הדריו מוצא מכלל חדריו. על אף הספק השקול (הברמן בחר בגירסא האחרת, ואילו בער בחר בגירסא הזו) בחרתי בגירסא זו כי היא מתאימה יותר לפסוקים, למדרשים ולמאמרי חז"ל.

גרש מבית חדריו איתא במדרש זוטא (שה"ש ג, ד) אחזתיו ולא ארפנו. זה דוד שתפס את הגורן מיד ארונה היבوسی ואמר זהו בית הבחירה. עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי. בשעה שעלו בני ישראל להוסיף על המזבח וימצאו גלגלתו של ארונה נתונה תחת המזבח ולא פסל הקדוש ברוך הוא את הקרבנות של ישראל. משמע דבית אמי וחדר הורתי מיירי בבית המקדש, שאע"פ שהיתה סיבה לפסול את המקום, אחז בו דוד המלך ולא הרפה. וכן פירש בפירוש שה"ש המחיוס לרמב"ן בית אמי זה ירושלים חדר הורתי זה בית המקדש. וראוי שמלת בית תהיה סמוכה למלת חדר כי שניהם באותו פסוק.

מוצא מכלל הדריו עיין במקור המלים ובמקור הפיוט. והכי איתא במדרש (איכ"ר א, ג) על הפסוק (איכה א, ו) ויצא מבת ציון כל הדרה המפרט את כל סוגי היופי שגלו מא"י: כל הדרה זו סנהדרין דכתיב (משלי לא, כה) עוז והדר לבושה דבר אחר כל הדרה אלו תלמידי חכמים דכתיב (ויקרא יט, לב) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ד"א כל הדרה אלו המשמרות דכתיב (דה"ב כ, כא) ומהללים להדרת קדש ד"א כל הדרה אלו התינוקות.

והדלת סגר אחריו שהקב"ה אינו נותן לנו לקרב את הגאולה, כדאיתא בגמרא (כתובות קיא, ע"א) אמר ר' יוסי ב"ר חנינא ג' שבועות הללו ג' פעמים איתא השבעתי אתכם בשה"ש: ב, ז: ג, ה: ח, ד) למה? אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי. וכו' בצבאות או באילות השדה (שם) אמר רבי אלעזר אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל אם אתם מקיימין את השבועה מוטב ואם לאו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה.

זולת לשבת ראשונה אחר י"ז בתמוז

על דבר הענייה: ב-14 כת"י ודפו"י אחד הענייה של הפיוט הזה הוא אל תחרש א-ל. מצאתי רק שני כת"י (מחזור נירנברג ו-1 St. Petersburg EVR IV) שבהם הענייה היא אל דמי לך, ועוד כת"י (ארלניגן) שבו הענייה בכל החרוזים הוא אל תחרש, ובשני החרוזים האחרונים הוא אל דמי לך. נראה שר' זליגמאן בער, ר' אברהם מאיר הברמן, והקובץ דבר יום ביומו, נסמכו על מקורות אלו ושינו את הענייה ל-אל דמי לך. לכן כיום כל הקהילות האומרות זולת זה מסיימות כל חרוז במלות אל דמי לך. בספר זה קבעתי את הענייה לפי דעת רוב המקורות העתיקים, אך כללתי את הענייה השניה כנוסח אחר.

פיוט זה, שנכתב לפני מסעי הצלב (ראה קטע ביוגרפי על ר' שמעון הגדול בסוף הספר) מתאונן על הצרות באשכנז. בתחילת המאה הי"א התגברו הצרות מאוד בעקבות התגירותו של קרוב משפחה של המלך הנרי השני, וגם בעקבות הריסת כנסייה בירושלים ע"י המוסלמים בראשות הכליף חכים. יהודי מגנצא גורשו, והורשו לחזור רק אחרי שנתיים ולאחר שר' שמעון הגדול שילם שוחד רב. גזירות הגבילו את יהודי אשכנז ביבוא סחורה מאיטליה, ובכך פגעו קשות בפרנסתם. בתשובה ליהודי קושטא כותב ר' שמעון הגדול 50 שורות המתארים את המצב הנורא באשכנז בחצי הראשון של המאה הי"א.

ע"פ א"ב, ובסופו חתום שמעון בר יצחק, והוא ר' שמעון הגדול

אֵל אֵל חַי אֲרִינָן אֲנִי אֲשִׁיר
 לִקְבֹּה־הָ שֶׁהוּא א-ל חַי וְקִימִים
 (וְאִינוּ אָדָם מֵת). בְּלֵב וּבִשְׂרָ
 אֶתְחַנֵּן וְאֶתְפַּלֵּל אֵלָיו בְּכָל אֲבָרַי
 וְגַם בְּלִבִּי. שְׂדֵי דַעָה חוֹנֵן וְעוֹד
 אֲנִי צָרִיךְ שִׁישְׁפִיעַ עָלַי דַּעַת
 וְשַׁכַּל כְּדֵי שְׂאוּכַל לְהוֹדוֹת לוֹ
 וְלִהְתַּפַּלֵּל לִפְנֵי כְּרָאוּי.

הגויים גוזרים גזירות שונות כדי להרחיקנו מהקב"ה
אֵל אֵל־חַי אֲרִינָן.
בְּלֵב וּבִשְׂרָ אֶתְחַנֵּן.
שְׂדֵי דַעָה חוֹנֵן.

מקורות ומדרשים

ר' שמעון הגדול התאונן על הצרות בסליחות ובזולתות שכתב. הוא השתמש במושגים וביטויים שאפשר לפרשם כמתכוונים לצרות מסוימות שאירעו בימיו וגם כמתכוונים לצרות עם ישראל בכל הדורות בכלל. בצורה זאת קבע ר' שמעון שפיוטיו ימשיכו להיות שייכים ורלוונטיים גם לשעתם וגם לדורות. כשהבנתי שמלה או ביטוי מתייחסים לארוע שקרה בימיו צינתי אותו, אך המתפלל יבין שהפיוט שייך גם לימינו ולזמננו כי צרות הגלות לא תמו.

בְּלֵב וּבִשְׂרָ אֶתְחַנֵּן, שְׂדֵי דַעָה חוֹנֵן אֵיטָא
 במדרש תהלים (יח, בדי"ה השני) אתה מוצא
 שלא הניח דוד אבר שלא קילס בו להקב"ה,
 קלסו בראשו, שנאמר (שם כג, ה) דשנת בשמן
 ראשי, קלסו בעינים, שנאמר (שם כה, טו) עיני
 תמיד אל ה', קלסו בפיו, שנאמר (שם עא, טו)
 פי יספר צדקתך, קלסו באזניו, שנאמר (שם מ,
 ז) אזנים כרית לי. בגרוננו, שנאמר (שם סט, ד)

יגעתי בקראי נחר גרוני. בלשונו, שנאמר (שם
 לה, כח) ולשוני תהגה צדקך. בשפתיו, שנאמר
 (שם קיט, קעא) תבענה שפתי תהלה. בלבו, שנאמר
 (שם מה, ב) רחש לבי דבר טוב. בכליותיו, שנאמר
 (משלי כג, טז) ותעלזונה כליותי. בידיו שנאמר
 (תהלים קמג, ו) פרשתי ידי אליך. ברגליו, שנאמר
 (שם כו, יב) רגלי עמדה במישור. במעיו, שנאמר
 (שם מ, ט) ותורתך בתוך מעי. סוף דבר קלסו

נודה לשמך - רשות לברכת המזון מנהג פולין

הקהילות קצרוהו ועי"כ השמיטו את שם המחבר זלמן. ולהחזיר עטרה ליושנה כללתי את הקטעים שהושמטו כאן.

המנהג כי המוהל מברך את בהמ"ז בסעודת המילה. ונוהגים לומר קודם בהמ"ז את הזמר הזה, ובספר קהלת שלמה לרב שלמה זלמן לונדון כתב שהיו אומרים נודה לשמך בכל סעודת מצוה:

המזמן אומר: רבותי. מיר וועלן פֿענטשן:

המסובים עונים: יהי שם יהוה מברך מעתה ועד עולם: והמזמן חוזר

נודה לשמך בתוך אמוני נודה לקב"ה על המזון בתוך כלל ישראל שהם מאמינים בני מאמינים. ויהיו בני ישראל ברוכים אתם לה'. ברשות ק"ל איום ונורא ברשות הקב"ה שהוא מטיל אימה

נודה לשמך בתוך אמוני
נודה לקב"ה על המזון
בתוך כלל ישראל שהם
מאמינים בני מאמינים. ויהיו
בני ישראל ברוכים אתם לה'.
ברשות ק"ל איום ונורא ברשות
הקב"ה שהוא מטיל אימה

ופחד על בני אדם. משגב לעתות בצרה ועדיין אנו בוטחים בו שהוא יגן עלינו בעת צרה:

ביאור המילים

מקורות ומדרשים

ראיתי לתת טעם למנהג פולין שמאריכים בניטילת רשות קודם ברכת המזון בברית מילה, כי עפ"י הדין צריך לתת לת"ח לברך, ואח"כ

לכהן ואח"כ ללוי (ראה להלן ד"ה ברשות הכהנים והלויים). ואם הת"ח או הכהן או הלוי נותנים לו רשות אז מותר לו לברך כדאיתא בש"ע (או"ח רא, ב) "לא יקדים חכם ישראל לכהן עם הארץ לברך לפניו דרך חק ומשפט, אבל לתת לו החכם רשות שיברך, אין בכך כלום". ופי' במשנה ברורה דרך חק ומשפט היינו במשפטי הכהונה. וכתב בעטרת זקנים (שם) "ובזה יש סמך למנהג במדינות אלו שנוטלים רשות מהכהנים (כמו שאנו אומרים ברשות כהנים מרנן ורבנן ורבותי נברך וכו') אפילו במקום שיש ת"ח ליתן רשות לישראל, אפילו ע"ה, לברך". אך בסעודת ברית מילה המנהג בכל ישראל שהמוהל מברך, ואם כן הרי זה דומה לדרך חק ומשפט, שהרי מכח המנהג הוא מברך. וא"כ יש חשש שיהיה זה בגדר משנאי אהבו מות ר"ל, בזה שמקדים המוהל לת"ח (כמ"ש בגמרא (מגילה כח, ע"א) אמר רבי יוחנן כל תלמיד חכם שמברך לפניו אפילו כהן גדול עם הארץ אותו תלמיד חכם חייב מיתה שנאמר (משלי ה, לו) כל משנאי אהבו מות אל תקרי משנאי אלא משנאי). לכן מרבה המוהל כל כך באריכות ובחרוזים לבקש רשות בפומבי מהכהנים והלויים ומהרבנים ומכל הקהל לפני שיברך.

אמוני כינוי לבני ישראל כי הם ממשיכים להאמין בקב"ה אע"פ שעדיין לא נתגלה כדאיתא במדרש תהילים (לא, ח) על הפסוק (תהילים לא, כד) אהבו את ה' כל חסידיו אמונים נוצר ה'. אלו שעונין אמן באמונה. אומר ברוך מחיה המתים, ועדיין לא בא, ומאמינים כי שאני מחיה המתים. אומר ברוך גאל ישראל, ועדיין לא נגאלו אלא לשעה וחזרו ונשתעבדו. והם מאמינים שאני עתיד לגאלם. הוי, אמונים נוצר ה'.

משגב לעתות בצרה שהקב"ה עוזר לנו כאשר יש עת צרה וכן הוא במדרש (שמו"ד טו, יב) אמר הקב"ה לישראל דיני נפשות אני מתעסק (כשאני בא להרוג בכורי מצרים) ומודיע אני היאך אני חס עליכם ברחמים בדם פסח ובדם מילה ואני מכפר על נפשותיכם. שהעברה (פי'

אלקים צוית - ברכת הברית מנהג אשכנז

בפיוט זה י"ג בתים כנגד י"ג בריתות שנאמרו במילה. ויסד הפיוט לאומרו בכרכה השניה של ברכת המזון כדאיתא בגמרא (ברכות מח, ע"ב) נחום הזקן אומר צריך שיוכר בה [בברכת הארץ] ברית. ופרש"י שעל ידי ברית נתנה לאברהם בפרשת מילה (בראשית יז, ה) ונתתי לך ולזרעך אחר כך את ארץ מגוריך [וסמוך ליה (שם ט) ואתה את בריתי תשמר]. מבנה הפיוט מורכב. וחתום בו ג' פעמים שם המחבר אפרים מעיר בונא (שהיה מבעלי התוספות). אחרי שתי השורות הראשונות הקהל עונה ברית עולם. ויש שרשור (מלה זהה) בין השורה האחרונה שבכל חרוז והשורה הראשונה של החרוז הבא. ואומרים אותו גם בחול.

המוהל (המברך) אומר עד בפי כל חי תמיד לעולם ועד ואומר זה

הקב"ה צוה לאברהם על המילה והיא זכות גדולה לאברהם אבינו ולזרעו
אֱלֹהִים צוֹיֵת לְיַדִּיךָ בְּחִירְךָ.
אֵת בְּרִיתִי תִשְׁמַר, חֶק בְּשִׂאֲרְךָ.
אֵתָה תִכְרַת לְיוֹצְרְךָ.
וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פִאֲרְךָ;
פִּאֲרְךָ לוֹ בְּאַלְנֵי מְמַרָא בְּהַרְאֲךָ.
פְּקוּדְךָ בְּיוֹם כְּפֹר בַּעֲשׂוֹתוֹ
בְּמוֹרְאֲךָ.
 בְּרִית עוֹלָם

אלוקים צוית לידך בחירך
 הקב"ה אתה צוית
 לאברהם אבינו שבחרת בו. את
 בריתי תשמר חק בשארך
 שיקיים תמיד את ברית המילה
 בבשרו. אתה תכרת ליוצרך
 אתה תכרות את הערלה לשם
 הקב"ה ולקדוש ישראל כי
 פארך הנקרא גם קדוש ישראל
 כי שכינתו עלינו והוא מפארנו:
 פארך לו באלני ממרא בהראך
 אתה הראת לאברהם אבינו את
 הדרך באלוני ממרא כמ"ש
 (בראשית יח, א) וירא אליו ה'
 באלוני ממרא. פקודך ביום
 כפור בעשותו במוראך כאשר

ביאור המילים

לידיך — כינוי לאברהם אבינו. בחירך — לידיך לאברהם אבינו. בשארך — כבשרך.
 לידיך אברהם אבינו נקרא ידך והכי איתא בגמרא (מנחות נג, ע"א) יבא ידך בן ידך ויבנה ידך
 לידיך בחלקו של ידך ויתכפרו בו ידידים יבא ידך זה שלמה המלך וכו' בן ידך זה אברהם דכתיב
 (ירמיה יא, טו) מה לידידי בביתי ואע"פ שאנו מברכים אשר קידש ידך מבטן ופרש"י (שבת קלז, ע"ב ד"ה
 אשר) ידך זה יצחק, כאן מתוך ההקשר ברי שהכוונה לאברהם אבינו
 בחירך על שם שהקב"ה בחר באברהם אבינו כדאיתא במדרש תנחומא (לך לך יח) על הפסוק
 הרימותי בחור מעם (תהלים פט, כ) זה אברהם שבחר בו הקב"ה שנאמר (נחמיה ט, ז) אתה הוא ה'
 האלהים אשר בחרת באברם.

בשארך כבשרך וחוק בשארו שם (מתוך ברכת המילה) פרש"י (שבת קלז, ע"ב ד"ה בשארו) כבשרו.
 ביום כפור פר"א (כט) בעצם היום הזה נמול אברהם (בראשית יז, כו) בעצם היום הזה בגבורות
 השמש ובחצי היום. ולא עוד אלא בעשור לחדש ביוה"כ נמול, כתיב בכפורים (ויקרא כג, כח) וכל
 מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה וכאן הוא אומר (בראשית, שם) בעצם היום הזה נמול אברהם. הוי
 יודע כי ביום הכפורים נמול אברהם אבינו, ובכל שנה ושנה הקב"ה רואה דם מילתו של אברהם אבינו
 ומכפר על עונותיהם של ישראל שנאמר (ויקרא טז, ל) כי ביום הזה יכפר עליכם

מקורות ומדרשים

אלוקים בקונטרס אמרי דעת מאת הרב יהודה
 ליב קארלבורג פירש דיסד אלוקים
 משום דכל השמות בפרשת המילה הם אלוקים.

לידיך אברהם אבינו נקרא ידך והכי איתא בגמרא (מנחות נג, ע"א) יבא ידך בן ידך ויבנה ידך
 לידיך בחלקו של ידך ויתכפרו בו ידידים יבא ידך זה שלמה המלך וכו' בן ידך זה אברהם דכתיב
 (ירמיה יא, טו) מה לידידי בביתי ואע"פ שאנו מברכים אשר קידש ידך מבטן ופרש"י (שבת קלז, ע"ב ד"ה
 אשר) ידך זה יצחק, כאן מתוך ההקשר ברי שהכוונה לאברהם אבינו
 בחירך על שם שהקב"ה בחר באברהם אבינו כדאיתא במדרש תנחומא (לך לך יח) על הפסוק
 הרימותי בחור מעם (תהלים פט, כ) זה אברהם שבחר בו הקב"ה שנאמר (נחמיה ט, ז) אתה הוא ה'
 האלהים אשר בחרת באברם.

בשארך כבשרך וחוק בשארו שם (מתוך ברכת המילה) פרש"י (שבת קלז, ע"ב ד"ה בשארו) כבשרו.
 ביום כפור פר"א (כט) בעצם היום הזה נמול אברהם (בראשית יז, כו) בעצם היום הזה בגבורות
 השמש ובחצי היום. ולא עוד אלא בעשור לחדש ביוה"כ נמול, כתיב בכפורים (ויקרא כג, כח) וכל
 מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה וכאן הוא אומר (בראשית, שם) בעצם היום הזה נמול אברהם. הוי
 יודע כי ביום הכפורים נמול אברהם אבינו, ובכל שנה ושנה הקב"ה רואה דם מילתו של אברהם אבינו
 ומכפר על עונותיהם של ישראל שנאמר (ויקרא טז, ל) כי ביום הזה יכפר עליכם

הרחמן לברית מילה מנהג אשכנז

כתב בספר ברית אברהם, שחיבר ר' אפרים מבונא ו' בתי הרחמן, כדי שיחד עם ז' הרחמן הרגילים בברכת המזון יהיו י"ג הרחמן כנגד י"ג בריתות שנכתרו על המילה. וכן חיבר ר' אברהם ברבי יצחק הכהן ו' בתי הרחמן לפי מנהג פולין.

כל חרוז מתחיל במילים הרחמן הוא ולאחריהם חתם הפייטן שמו אפרים בר יעקב. הוא חיבר את הרחמן במילים פשוטות ומובנות, ובלי להשתמש במקורות רבים מהמדרשים. הוספתי הסבר רק לפי הנחון.

בספר דברי הברית לר' יצחק בער כתב שאם יש מילת תאומים יחליפו לשון יחיד בלשון רבים כגון הילדים האלו לאביהם ולאמם.

המוהל (המברך) אומר עד ישועות ונחמות ואומר זה:

וּבְשָׁלוֹם יבא עַל מְקוֹמוֹ ויהיה
בשלום כל ימי חייו.
ויקרא בישראל שמו ויגדל שמו
בין בני ישראל.

הַרְחֵמֵן הוּא אֲשֶׁר חָנַן אֶת הַיֶּלֶד הַזֶּה
לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ,
הוּא יִגַּן עָלָיו מִמְרוֹמוֹ,
וּבְשָׁלוֹם יבוא עַל מְקוֹמוֹ,
וְיִהְיֶה אֲלֵהֵיו עִמּוֹ
וּכְאֶפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה לְשׁוֹמוֹ,
וְיִקְרָא בְיִשְׂרָאֵל שְׁמוֹ:

ביאור המילים

ויקרא ויגדל.

מקורות ומדרשים

נלע"ד דמברך לאבי הילד ואמו, ולמוהל ולסנדק וגם לכל הנוכחים עפ"י

המדרש (הובא בספר בני יששכר חודש תשרי, מאמר ד אות ז) "שמעתי שיש איזה מדרש חז"ל שאמר אליהו רבש"ע כיון שמדתי שאני מקנא ולא אוכל לסכול חטא ועון פן יהיה אבי הבן המכניס לברית בעל עבירה ולא אוכל לסכול. והשיב לו הקב"ה הנה אכפר לו עונותיו. ואמר עוד פן יהיו הבעל ברית והמוהל בעלי עבירות. והשיב הש"י אכפר להם ג"כ. ואמר עוד פן יהיו העומדים שם בעלי עבירות. והשיב הש"י שיכפר לכל העומדים בברית כך שמעתי שיש באיזה מדרש ולא ראיתיו". ואמר לי מוהר"ר חיים יהודה הלוי בעק, שליט"א שמלאך הברית בגימטריא והוא רחום יכפר עון.

חנן את הילד הזה לשון חנינה שייך בבנים כדאיתא במדרש (במ"ד יא ו) על הפסוק (במדבר ו, כה) ויחנך, יחון אותך בבנים כמה דתימא (בראשית לג, ה) הילדים אשר חנן אלהים את עבדך ואומר (שם מג, כט) אלהים יחנך בני.

וכאפרים ומנשה לשומו וכן איתא במדרש (לקח טוב בראשית כה, א) שאמרו רבותינו ז"ל לומר בשעת המילה יחי הילד לאביו ולאמו, יהא אח לשבעה ואב לשמונה, וכו' [ו]יש בני אדם שאומרים אח לשבעה ואב לשמונה זה מנשה ואפרים שהקריבו ביום השביעי וביום השמיני בנשיאים, לקיים מה שנאמר (בראשית מח כ) כך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כאפרים וכמנשה. ויקרא בישראל שמו וקרא שם בבית לחם (רות ד, יא) פרש"י כלומר יגדל שמך.

הרחמן לברית מילה מנהג פולין

גם הפיימן ר' אברהם בר' יצחק הכהן חיבר ו' הרחמן כדי שבצירוף עם ז' הרחמן הרגילים יהיו י"ג כנגד י"ג בריתות שנכתרו על ברית המילה (כן כתב בספר ברית אברהם). וחתם שמו אברהם כהן צדק בראשי החרוזים. והוא יסד ג"כ היוצר והזולת למנהג פולין. וכתב רו"ה שהיה בעל ספר האשכול. ואינו נכון, (כמ"ש בספר ברית אברהם) כי בעל האשכול לא היה כהן. ר' אברהם ברבי יצחק גם חבר ברכת חתנים (לאומרו בברכת המזון לפני סיום כל ברכה). אך כנראה שלא חבר את ברכת החתנים המפורסמת אות מבראשית הוכתרה [הביאה באור זרוע (ק"ש, כ) וכן בהגהות אשר"י (ברכות פ"א ס"ב) ובמחזור ויטרי (פיוט תצו) וכן בהערות למו"ו (שכו)] בניגוד לדעת לאנדסהוטה שהביא בשם צונץ (עמודי העבודה עמ' 4) שחברו ר' אברהם ב"ר יצחק הכהן, כי מקורותנו הקדושים [ר' אפרים מבונא בכת"י פארמה 655 הובא בערוגת הבשם (ד, עמ' 46)] העידו שר' מאיר יסד אות מבראשית הוכתרה

חתום שם המחבר אברהם (ב"ר יצחק) כהן והוא חיבר היוצר והזולת לשבת ברית מילה מנהג פולין מברכים ברכת המזון עד בעיני אלקים ואדם ואז מוסיפים ואומרים

הַרְחֵמֵנוּ, הוּא יְבָרֵךְ אֲבֵי הַיֶּלֶד וְאִמּוֹ,
וְיִזְכְּנוּ לְגִדְלוֹ וְלְחַנּוּכּוֹ וְלְחַכְמּוֹ,
מִיּוֹם הַשְּׂמִינִי וְהַלְאָה יִרְצֶה דָּמוֹ,
וְיִהְיֶי יי אֲלֹהֵיו עִמּוֹ:

הרחמן הוא יברך אבי הילד ואמו, ויזכרו לגדלו ויחננו בחכמת התורה. מיום השמיני והלאה ירצה דמו אם נימול התינוק אחרי היום השמיני ללידתו יצא ידי חובת מצות המילה ולא לפני כן. ויהי ה' אלוהיו עמו ומיום שנימול שם ה' עליו והקב"ה ישגיח עליו:

מקורות ומדרשים

נלע"ד דמברך לאבי הילד ואמו, ולמוהל ולסנדק (ובהרחמן לפי נוסח אשכנז שחיבר רבי אפרים מבונא גם לכל הנוכחים) עפ"י המדרש (הובא בספר בני יששכר חודש תשרי, מאמר ד אות ז) "שמעתי שיש איזה מדרש חז"ל שאמר אליהו רבש"ע כיון שמדתי שאני מקנא ולא אוכל לסבול חטא ועון פן יהיה אבי הבן המכניס לברית בעל עבירה ולא אוכל לסבול. והשיב לו הקב"ה הנה אכפר לו עונותיו. ואמר עוד פן יהיו הבעל ברית והמוהל בעלי עבירות. והשיב הש"י אכפר להם ג"כ. ואמר עוד פן יהיו העומדים שם בעלי עבירות. והשיב הש"י שיכפר לכל העומדים בברית כך שמעתי שיש באיזה מדרש ולא ראיתיו". ואמר לי מוהר"ר חיים יהודה הלוי בעק, שליט"א שמלאך הברית בגימטריא והוא רחום יכפר עון. ולחכמו חכמת התורה כדאיתא במדרש (קה"ד ב, ו) על הפסוק ולבי נוהג בחכמה (קהלת ב, ג) בחכמתה של תורה

מיום השמיני והלאה פסוק זה קשור למילה וכן איתא במדרש (ויק"ר כז, י) על הפסוק (ויקרא כב, כז) והיה שבעת ימים תחת אמו, ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר משל למלך שנכנס למדינה וגזר ואמר כל אכסנין שיש כאן לא יראו פני עד שיראו פני המטרונא (האשה המכובדת) תחלה. כך אמר הקב"ה לא תביאו לפני קרבן עד שתעבור עליו שבת שאין ז' ימים בלא שבת ואין מילה בלא שבת. הה"ד (שם) ומיום השמיני והלאה ירצה. א"ר יצחק משפט אדם ומשפט בהמה שוים משפט אדם וביום השמיני ימול בשר ערלתו ומשפט בהמה ומיום השמיני והלאה ירצה.

מיום השמיני וכו' ה' אלוהיו עמו וכן איתא במדרש (תנחומא צו יד) כל ישראל נימולים באין בגן עדן כי הקב"ה שם שמו בישראל כדי שיכנסו בגן עדן. ומה השם והחותם ששם בהם? הוא שדי! הש' שם באף (שהנחיריים דומים לאות ש) והד' ביד (האגודל עם כף היד) והיו"ד במילה.

סדר ברכת המזון

בחול קודם ברכת המזון אומרים זה:

עַל נְהוֹת כָּבֵל שָׁם יִשְׁכְּנוּ, גַּם־כִּינּוּ בְּזַכְרֵנוּ אֶת־צִיּוֹן: עַל־עַרְבִים בְּתוֹכָהּ,
תְּלִינּוּ בְּנֵרוֹתֵינוּ: כִּי שָׁם שְׁאַלְנוּ שׁוֹבֵינוּ דְבַר־יִשׂוּר, וְתוֹלְלֵינוּ שְׁמִחָה,
שִׁירוּ לָנוּ, מִשִּׁיר צִיּוֹן: אִיךָ נָשִׁיר אֶת־שִׁיר־יְהוָה, עַל אֲדַמַּת נֹכַר: אִם־אֲשַׁכְּחֶךָ
יְרוּשָׁלַם, תִּשְׁכַּח יְמִינִי: תִּדְבַּק־לִשׁוֹנִי לְחִכִּי, אִם־לֹא אֲזַכְּרֶכֶּי, אִם־לֹא אֶעֱלֶה
אֶת־יְרוּשָׁלַם, עַל רֹאשׁ שְׁמִחָתִי: זָכַר יְהוָה לְבָנֵי אָדָם, אֵת יוֹם יְרוּשָׁלַם,
הַאֲמָרִים, עָרוּ עָרוּ, עַד הַיּוֹסֵד בָּהּ: בַּת־כָּבֵל הַשְּׂדוּדָה, אֲשֶׁר־יִשְׁלַם־לָךְ,
אֶת־גְּמוּלָךְ שְׁגַמְלָתָ לָנוּ: אֲשֶׁר־יִשְׁיָאֲחוּ וְנַפֵּץ אֶת־עַלְלֶיךָ אֶל־הַסֶּלַע:

ביום שאין אומרים תחנון אומרים זה:

שִׁיר הַמַּעֲלוֹת. בְּשׁוֹב יְהוָה אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הֵינּוּ כַּחֲלָמִים: אִזּוּ יִמְלֵא שְׁחוֹךְ
פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה. אִזּוּ יֵאָמְרוּ בְּגוֹיִם הַגְּדִיל יְהוָה לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהֵי:
הַגְּדִיל יְהוָה לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ. הֵינּוּ שְׂמִיחִים: שׁוֹבָה יְהוָה אֶת שְׁבִיתֵנוּ כַּאֲפִיקִים
בְּנִגְבִּ: הַזְרְעִים בְּדַמְעָה בְּרִנָּה יִקְצְרוּ: הַלֹּךְ יֵלֵךְ וּבָכָה נִשְׂא מִשֶּׁךְ הַזְרַע.
בֹּא יְבֹא בְּרִנָּה. נִשְׂא אֶלְמָתֵינוּ:

המזמן אומר: רבותי. מיר וועלן בענטשן / רבותי נברך:

המסובים עונים: יהי שם יהוה מברך מעתה ועד עולם: והמזמן חוזר
ברשות מרגן ורנגן ורבותי נברך (בעשרה אלהינו) שאכלנו משלו:
ואומרים המסובים: ברוך (בעשרה אלהינו) שאכלנו משלו ובטובו חיינו:
והמזמן חוזר: ברוך (בעשרה אלהינו) שאכלנו משלו ובטובו חיינו:
מי שלא אכל עונה: ברוך (אלהינו) ומברך שמו תמיד לעולם ועד:

ברכת המזון לנשואין:

המזמן אומר: רבותי. מיר וועלן בענטשן / רבותי נברך:

המסובים עונים: יהי שם יהוה מברך מעתה ועד עולם: והמזמן חוזר
דוי הסר וגם חרון. ואז אלם בשיר ירון. נחננו במעגלי צדק. שעה ברכות ישורון.
בברכת בני אהרן:
ברשות מרגן ורנגן ורבותי. נברך אלהינו שהשמחה במעוננו. ושאכלנו משלו:
וענין ברוך אלהינו שהשמחה במעוננו. ושאכלנו משלו. ובטובו חיינו וחזור:

נודה לשמך - ברכת הזימון לברית מילה מנהג פולין

תמצא לעיל בדף תכו

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. הִזֵּן אֶת
הָעוֹלָם כֻּלּוֹ. בְּטוֹבוֹ בָּחַן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים.
הוּא נוֹתֵן לָהֶם לֶכֶל בְּשָׂר. כִּי לָעוֹלָם חֶסֶדוֹ.
וּבְטוֹבוֹ הַגְּדוֹל תָּמִיד לֹא חָסַר לָנוּ וְאֵל יַחְסֹר
לָנוּ מִזֶּזֶן לָעוֹלָם וְעַד. בְּעֶבֶר שְׁמוֹ הַגְּדוֹל. כִּי
הוּא אֵל זֶן וּמְפָרֵם לְכֹל וּמְטִיב לְכֹל וּמְכִין
מִזֶּזֶן לְכֹל בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בָּרָא: בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה.
הִזֵּן אֶת הַכֹּל:

נִזְדָּה לָךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לְאַבּוֹתֵינוּ אֶרֶץ
חֲמֻדָּה טוֹבָה וְרַחֲבָה. וְעַל שֶׁהוֹצֵאתָנוּ יְהוָה
אֱלֹהֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עַבְדִּים. וְעַל
בְּרִיתְךָ שֶׁחֲתַמְתָּ בְּבִשְׂרָנוּ. וְעַל תּוֹרַתְךָ שֶׁלְּמַדְתָּנוּ. וְעַל
חֻקֶּיךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ. וְעַל חַיִּים חֵן וְחֶסֶד שֶׁחֻנְנַתָּנוּ. וְעַל
אֲכִילַת מִזֶּזֶן שֶׁאַתָּה זֶן וּמְפָרֵם אוֹתָנוּ תָּמִיד. בְּכֹל יוֹם
וּבְכֹל עֵת וּבְכֹל שְׁעָה:

בחנוכה ופורים אומרים כאן על הנסים, ואם שכח אזי כשיגיע להרחמן הוא יזכנו יאמר:

הַרְחֵמֵנוּ, הוּא יַעֲשֶׂה לָנוּ נִסִּים וּנְפִלְאוֹת, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לְאַבּוֹתֵינוּ, בְּיָמֵם הָהֵם
בְּזִמְנֵי הַזֶּה: בִּימֵי וכו':

לחנוכה ופורים

עַל הַנִּסִּים וְעַל הַפְּרָקָן וְעַל הַגְּבוּרוֹת וְעַל הַתְּשׁוּעוֹת וְעַל
הַמְּלַחְמוֹת. שֶׁעָשִׂיתָ לְאַבּוֹתֵינוּ בְּיָמֵם הָהֵם בְּזִמְנֵי הַזֶּה:

לפורים

בִּימֵי מְרַדְכֵי וְאַסְתֵּר בְּשׁוֹשֵׁן הַבִּירָה.
בְּשַׁעֲמֹד עֲלֵיהֶם הִמָּן הַרְשָׁע.
בְּקִשׁ לְהַשְׁמִיד לְהַרְגֵּם וּלְאַבֵּד אֶת כָּל
הַיְהוּדִים מִנְּעַר וְעַד זְקֵן טַף וְנָשִׁים
בְּיוֹם אֶחָד בְּשִׁלְשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁנַיִם

לחנוכה

בִּימֵי מַתְתִּיָּהוּ בֶן יוֹחָנָן כֹּהֵן גָּדוֹל
חֲשֵׁמוֹנָאִי וּבְנָיו. בְּשַׁעֲמֹדָה
מְלָכוֹת יוֹן הַרְשָׁעָה עַל עַמֵּךְ יִשְׂרָאֵל.
לְהַשְׁפִּיחֵם תּוֹרַתְךָ וּלְהַעֲבִירָם מִחֻקֵּי
רְצוֹנְךָ. וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים. עֲמַדְתָּ

מקור הפיוט

שבת ברית מילה

< אפוני אימיו

אפוני אימיו - מלה"כ (תהלים פח, טז) נשאתי אמוך אפונה. שומרי אמרתו - מלה"כ כי שמרו אמרתך (דברים לג, ט). עולם להגבילה - מלה"כ (משלי כב, כח) גבול עולם. אם לא בריתי יומם ולילה - מלה"כ (ירמיה לג, כה). באות ברית קדש - מלשון חז"ל (שבת קלו, ע"ב). יסודי תבל - מלה"כ (ש"ב כב, טז) ויגלו מסדות תבל. חקות שמים וארץ - מלה"כ (ירמיה לג, כה). גם בדם ברית משלחים מלהנתן כבור אין בו מים אסיריהם מליתן מלה"כ (זכריה ט, יא) גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו. בזאת אות הברית אשר אני נתן - מלה"כ (בראשית ט, יב). א-ל יספר בכתוב עמים - מלה"כ (תהלים פו, ו) ה' יספר בכתוב עמים. עם זו - מלה"כ (ישעיה מג, כא) עם זו יצרתי לי. כל הכתוב לחיים יאמר לו מלה"כ (ישעיה ד, ג) קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלם. דבר קדשו כוכר - מלה"כ (תהלים קה, מב) כי זכר את דבר קדשו. מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו - מלה"כ (ישעיה מד, כו). חגור חרבך על ירך גבור - מלה"כ (תהלים מה, ד). וימל אברהם את יצחק בנו מלה"כ (בראשית כא, ד). ובדמים חתנו - מלה"כ חתן דמים למולת (שמות ד, כו). נולד מהול - מלשון חז"ל (ספרא תוריע א). קוצות תלתלים מלה"כ קוצותיו תלתלים שחרות כעורב (שה"ש ה, יא). ויעקב איש תם ישב אהלים - מלה"כ (בראשית כה, כז). שפוני חול מלה"כ ושפני טמוני חול (דברים לג, יט). מה אקב - מלה"כ מה אקב לא קבה אל (במדבר כג, ח). מי מנה עפר יעקב - מלה"כ (שם י). טמון בחול מלה"כ ויטמנהו בחול (שמות ב, יב). חול גבול לים חק עולם - מלה"כ אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנו (ירמיה ה, כב). ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם - מלה"כ (תהלים קה, י). הן תוי - (איוב לא, לה). לצאת להרוי - מלה"כ ותוציאנו להרוי (תהלים סו, יב). אך את מטה לוי - מלה"כ (במדבר א, מט). איש האלוקים ברכו - מלה"כ ברך משה איש האלוקים (דברים לג, א). בריתי היתה אתו החיים והשלום - מלה"כ (מלאכי ב, ה). לקחה צר - מלה"כ ותקח צפרה צר (שמות ד, כה). ותכרת את ערלת בנה - מלה"כ (שם). כנתנו ריח דודיך - מלה"כ הדודאים נתנו ריח (שה"ש ז, יד). וסמדרו כרמין מלה"כ וכרמינו סמדר (שם ב, טו). ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמין - מלה"כ (יחזקאל טז, ו). ואומר לך בדמין חיי - מלה"כ (שם). תורים ונקודות הכסף - מלה"כ תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף (שה"ש א, יא). אברותיה חרוצי ירקרק - מלה"כ ואברותיה בירקרק חרוץ (תהלים סח, יד). כנפי יונה נחפה בכסף - מלה"כ (שם). לשון ים החרים - מלה"כ והחרים ה' את לשון ים מצרים (ישעיה יא, טו). מקרא מלא - מלשון חז"ל מקרא מלא דבר הכתוב (פסחים יד, ע"א). הן הן הדברים - מלשון חז"ל אחר כונת הלב הן הן הדברים (ברכות טו, ע"א). לגור ים סוף לגורים - מלה"כ (תהלים קלו, ג). מפני טורח הדרך מלשון חז"ל (שבת קכו, ע"ב). ישימון עלי דרך - מלה"כ בישימון דרך (תהלים קו, ד). כל העם הילדים במדבר בדרך - מלה"כ (יהושע ה, ח). צלחו ירדן - מלה"כ וצלחו הירדן לפני המלך (ש"ב יט, יח). לעשות חרבות צורים - מלה"כ עשה לך חרבות צורים (יהושע ה, ב). ושוב מל את בני ישראל - מלה"כ (שם). קצין עם מלה"כ (ישעיה ג, ז).

ראשי מכלל – מלשון התרגום תשית לראשו עטרת פז (תהלים כא, ד) תרגום ירושלמי תשוי על רישיה כליל דהב. **חניי ה' כי אמלל** – מלה"כ (תהלים ו, ג). **שירות ותשבחות** – מלשון חז"ל (סנהדרין צד ע"א). **שש אנכי על אמרתך** – מלה"כ (תהלים קיט, קסב). **שמינית שממית לזמור** – מלה"כ למנצח על השמינית מזמור (תהלים יב, א). **למנצח על השמינית מזמור** – מלה"כ (שם). **קנא קנאתי** – מלה"כ (מ"א יט, י). **כי עזבו בריתך בני ישראל** – מלה"כ (שם). **לפני העדות למשמרת לאות** – מלה"כ (במדבר יז, כה). **ביום השלישי להקימכם ולהחיותכם** – מלה"כ ביום השלישי יקמנו ונחיה (הושע ג, ב). **כי הנה אנכי מלה"כ** (עמוס ט, ט). **הנה אנכי שלח לכם** – מלה"כ (מלאכי ג, ג). **לעדות ביעקב** – מלה"כ ויקם עדות ביעקב (תהלים עח, ח). **וזכרתי את בריתי יעקוב** מלה"כ (ויקרא כו, מב). **עמי בחירי** – מלה"כ (ישעיה מג, ב). **מעל שלחני נרחק** – מלשון חז"ל לאכול על שלחנו יתרחק ממנו (הגיגה ד, ע"ב). **ואף את בריתי יצחק** – מלה"כ (ויקרא כו, מב). **זרזיים לארבע** – כלה"כ כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם (זכריה ב, י). **כרוי בלתך זכור** – כלה"כ ואכרה לי וכו' ולתך שעורים (הושע ג, ב). **אשרוק ואקבצם** מלה"כ אשרקה להם ואקבצם (זכריה י, ח). **ואף את בריתי אברהם אזכר** – מלה"כ (ויקרא כו, מב). **בראשית ברא אלקים** – מלה"כ (בראשית א, א). **שלוש אלה** – מלה"כ ואם שלש אלה (שמות כא, יא). **שומרי משמרתי הקתי ותורתוי** – מלה"כ וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי (בראשית כו, ח). **אשר ישמרו את שבתותי** – מלה"כ (ישעיה נו, ד). **יד ושם אתן לכם בביתי** – מלה"כ ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם (שם ח). **טוב הצפון** – מלה"כ טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא, ס). **עמי ונחלתי** – מלה"כ עמי ונחלתי ישראל (יואל ד, ב). **בחרו באשר הפצתי ומחזיקים בבריתי** – מלה"כ (ישעיה נו, ד). **ושומרי שבת** – מלה"כ שומר שבת מחללו (ישעיה נו, ו). **תנו עז לאלוקים** – מלה"כ (תהלים סח, לה). **רוממו ה' אלקינו והשתחוו להדם רגליו קדוש מלה"כ** (תהלים צט, ה).

< אזורי אימה

אמיני כח מלה"כ (ישעיה מ, כו) מרב אונים ואמיין כח. **למלך המהולל מי לא יהלל למלך המשובח מי לא יאדר למלך הקדוש כלשון חז"ל** פרקי היכלות רבתי (יא, ג) מי לא יהדר למלך מהודר מי לא ישבח למלך משובח מי לא יקדש למלך מקודש. **שבחו לסדר** – כלשון חז"ל (ברכות לב, ע"א) יסדר אדם שבחו של הקב"ה. **יתגבהו יתגבהו יתנשאו יתנשאו בעלי זהיון יתגברו יתגברו מלשון חז"ל** בפרקי היכלות (יא, ד) התגבהו התגבהו בעלי רוממה וכו' התנשאו התנשאו בעלי זהיון. **כנור עלי הגיון מלה"כ** (תהלים צב, ד) עלי הגיון בכנור. **עירי גבורה מפעמי שכינה מלשון חז"ל** היכלות רבתי (ט, ג). **לאלקי מעונה** – מלה"כ (דברים לג, כו) מענה אלקי קדם. **בגלה ורנה מלה"כ** (ישעיה לה, ב) אף גילת ורנן. **באמן אמונה מלה"כ** (ישעיה כה, א) עצות מרחק אמונה אמון. **זיקי חשמלים מלשון חז"ל** (אותיות דר"ע א, א) ובבזיקי זהר ובחשמלי להב. **נאוה שחרחורית מלה"כ** (שה"ש א, ה) שחורה אני ונאוה. **רכב אלקים אלפי רבותים מלה"כ** (תהלים סח, יח) רכב אלקים רבתים אלפי שנאן. **ומגיעים ספי אמותים מלה"כ** (ישעיה ו, ד) וינעו אמות הספים

< אות ברית

לזכור ברית עולם – מלה"כ (בראשית ט, טז). **ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם** – מלה"כ (שמות לא, יז). **וכל ראיהם יכירום** – מלה"כ כל ראיהם יכירום (ישעיה סא, ט). **כי הם זרע ברך ה'** – מלה"כ (שם). **המה היוצרים** – מלה"כ (דה"א ד, כט). **ויעש לו יהושע חרבות צרים** – מלה"כ (יהושע ה, ג). **עשה לך חרבות צרים ושוב מל** – מלה"כ (שם ב). **איש הבנים** – מלה"כ (ש"א יז, ד). **ותמבע האבן במצחו** – מלה"כ (שם מט). **מלאכה שאי אפשר מבערב לעשותה** – מלשון חז"ל מלאכה וכו' שאי אפשר לעשותה מערב שבת (שבת, קג, ע"א). **לקרבה אל המלאכה לעשת אותה** – מלה"כ (שמות לו, ב). **קנית קדם עדתך** – מלה"כ זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד, ב). **תבוסת דם** – מלה"כ ואראך מתבוססת בדמיון (יהואאל טז, ו). **כאשר שמע למצרים יחילו צורים** – מלה"כ כאשר שמע למצרים יחילו לשמע צר (ישעיה כג, ח). **כימי קדם** –

מלה"כ (ישעיה נא, ט). יראנו נפלאות – מלה"כ כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז, טו).
גאלנו שמו ה' צבאות – מלה"כ גאלנו ה' צבאות שמו (ישעיה מז, ד).

< יום ליבשה

בצר נכבדת – כלה"כ יספת לגוי נכבדת וכו' ה' בצר פקדוך (ישעיה כו, טו-טז). ולך עוז יסדת מפי עוללים – מלה"כ מפי עוללים וינקים יסדת עז (תהלים ח, ג). אין כא-ל ישרון – מלה"כ (דברים לג, כו). ואיבינו פלילים – מלה"כ (דברים לב, לא). כמלקט שבלים – מלה"כ (ישעיה יז, ח). בברית חותמך – מלשון חז"ל וצאצאיו התם באות ברית קודש (שבת קלו, ע"ב). המה נמולים – מלה"כ כאשר הם נמולים (בראשית לד, כב). לכל רואה אותם – כלה"כ כל ראייהם יכירום (ישעיה סא, ט). ועל כנפי כסותם יעשו גדילים – מלה"כ גדלים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך (דברים כב, יב). למו זאת – מלה"כ מי זאת הנשקפה (שה"ש ו, ז). הכר נא וכו' למו החותמות – מלה"כ הכר נא למו החתמות (בראשית לח, כה). דבר אמת – מלה"כ (תהלים קיט, מג). ונסו הצללים – מלה"כ (שה"ש ב, יז). בשירה קדמוך – מלה"כ קדמו שרים (תהלים סה, כו). מי כמכה ה' באלים – מלה"כ מי כמכה באלם ה' (שמות טו, יא).

< אלוקים

זכור הברית מלשון חז"ל (ברכות נט, ע"א) אמר רבי יהושע בן לוי הרואה את הקשת בענן וכו' מברך וכו' ברוך זכור הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו. הנה אנכי שולח מלה"כ הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג, כג). נסתר בנחל ברית מלה"כ ונסתרת בנחל ברית (מ"א יז, ד). ופנה לפני הנני שלח מלאכי ופנה דרך לפני (מלאכי ג, א). גוים יכרית מלה"כ כי יכרית ה' אלוךך את הגוים (דברים יט, א). מבשר טוב מלה"כ משמיע שלום מבשר טוב. כורת ברית – מלה"כ (תהלים ג, ה) כרתי בריתי עלי זבח. אומר לציון מלך אלוךך – מלה"כ (ישעיה נב, ז).

< זכור ברית

זכור ברית אברהם – מלה"כ ואף את בריתי אברהם אזכר (ויקרא כו, מב). והשב שבות אהלי יעקב – מלה"כ הנני שב שבות אהלי יעקב (ירמיה ל, יח). והושיענו למען שמך – מלה"כ ויושיעם למען שמו (תהלים קו, ח). אות ברית ביני ובינך – מלה"כ והיה לאות ברית ביני וביניכם (בראשית יז, יא). למו החותמות הכר נא – מלה"כ הכר נא למו החתמות (בראשית לח, כה). זכר אל תפר בריתך אתנו – מלה"כ (ירמיה יד, כא). שארית ישראל – מלה"כ (ירמיה לא, ז). רחמיך זכר – מלה"כ זכור רחמיך (תהלים כה, ז). להלבין כשלג אודם – מלה"כ אם יהיו חטאיכם כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע (ישעיה א, יח). הבט לברית – מלה"כ (תהלים עד, ט). קול יעקב – מלה"כ הקול קול יעקב (בראשית כז, כב). יעקב איש תם – מלה"כ (בראשית כה, כז). זכר עדתך קנית קדם – מלה"כ (תהלים עד, ט). עד בינך ובין – מלה"כ עד ביני ובינך (בראשית לא, ג). לאות למשמרת – מלה"כ למשמרת לאות (במדבר יז, כה). דורש דמים – מלה"כ (תהלים ט, ג). שפכו דמי חסידיך – מלה"כ בשר חסידיך לחיתו ארץ, שפכו דמים (תהלים עט, ב-ג). והיה להם לשם – מלה"כ (יהוואל לט, ג). זכר רחמיך ה' וחסידיך – מלה"כ (תהלים כה, ז). הנה דם הברית – מלה"כ (שמות כד, ח). לאות למשמרת – מלה"כ למשמרת לאות (במדבר יז, כה). ליעקב לחק ולישראל למזכרת – מלה"כ ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם (תהלים קה, ז). והיה להם לשם – מלה"כ (יהוואל לט, ג). לשם ולתפארת – מלה"כ (דה"א כב, ה). פן תשכח את ברית – מלה"כ פן תשכחו את ברית ה' (דברים ד, כג). בדמי אגנות – מלה"כ חצי הדם וישם באגנות (שמות כד, ז). דורש דמים – מלה"כ (תהלים ט, ג). דון דיננו – מלשון חז"ל ההוא דאמר להו דון דיני (ילקוט שמעוני בראשית קסא). השב שבעתיים אל חיק מענינו מלה"כ והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם (תהלים עט, יב). חנם נמכרנו ולא בכסף פדנו – מלה"כ חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו (ישעיה נב, ג). מקדשך השמם – מלה"כ והאר פניך על מקדשך השמם (דניאל ט, ז).

מקור המילים

שבת ברית מילה

< אפוני אימיו

אפוני בגמרא (סנהדרין קי, ע"ב) פרש"י אפונה מתגלגלת, היינו כמו אופן. אך בתהילים (פח, טז) פירש"י מיושבת ומבוססת לשון דבר דבר על אפניו. וכן יסד בסדר לשבת הגדול (אדיר דר במתוחים) ועצי אפונים ופרושו ובית העצים העומדים להסקה ששם העצים מסודרים יפה יפה. ובסילוק לאחרון של פסח ויחנו אלה נכח אלה אפונים פירוש מסודרים וערוכים למלחמה. מלהנתן פרשתיהו מלהעזב מלהנטש. והוא כמו פרש"י (שה"ש א, יא) נרדי נתן ריחו בושמי עזב ריחו הטוב. וכן ראיתי בהדרת קודש. ירקרק הוא צבע שאנו קורין צהוב כדאיאת בתוספות (סוכה לא ע"ב ד"ה הירוק) ולכן הוא מורה על הזהב. משלל פירושו בחסר כל, לאחר שנשללו ממנו כל בגדיו. ומקורו (שמות ג, ה) של נעליך, שיחסיר את נעליו מעליו וכן פירש רד"ק בספר השרשים, שורש נשל. הרום כינוי לארץ ע"פ הכתוב (ישעיה סו, א) והארץ הדם רגלי. וגבוהים כינוי לשמים ע"פ הכתוב (ישעיה נה, ט) כי גבהו שמים מארץ. עמוסי כינוי לבני ע"פ הכתוב (ישעיה מו, ג) בית ישראל העמסים מני בטן.

< אזורי אימה

אזורי ביטוי לאדם המתמלא בהרגשה כלשהי והיא אופפת אותו כמו (תהלים ל, יב) ותאזרני שמחה. לסלסל פירשתי לנשא כמו (ירושלמי בכורים פ"א, ה"ה) וכהנים נהגו סלסול בעצמן והרמב"ם בשמונה פרקים (ד) פירש והסלסול ממוצע בין ההתנשאות ובין הנבלה. ופירוש סלסול הוא מי שמתכבד כראוי (ולקב"ה ראוי כל כבוד ופאר). זהיון גאווה. ועיין בספר המעריך לר' מנחם די לונזנו (נדפס עם הערוך) ערך "זה" שפירש מלשון שתזוח דעתו עליו. בצביון – ברצון בארמית ומקורו בדניאל (ו, יח) די לא תשנא צבו בדניאל ופרושו שלא תשתנה רצונו וחפצו לגבי דניאל. עירי אע"פ שבדניאל (ד, יד) נקראין המלאכים עירין, פירשתי מילת עירי כמו מעוררי. א' משום דיש גורסין (במקור, שהוא פרקי היכלות ט, א) מעוררי גבורה, ב' כי מעוררי מקביל למלת מפעמי. מפעמי פירשתי כמו לעורר את הגבורה וכן ת"י (שופטים יג, כה) ותחל רוח ה' לפעמו במחנה דן, ושריאת רוח גבורה מן קדם ה' לתקפותיה במשרית דן. לכלל בעטרה שעטרה לו אמו (שה"ש ג, יא) ת"י בתגא ובכלילא דכלילו. לסלל – מלשון סלו לרכב בערבות (תהלים סח, ה) ופרש"י לשון שבח. רוגשים כמו התקבצות והמון, מרגשת פעלי און (תהלים סד, א) פירש רד"ק מהמון, וכן הרגישו על מלכא (דניאל ג, ז) פי' אבן עזרא התחברו.

◀ אות ברית שילשתי

בכל הספרים רשום שפיוט זה מיסוד אליקים וסמכו דבריהם על חתימת שמו אליקים בחרו האחרון. אך יותר נ"ל שהוא מיסוד ראב"ן. א' דחתם ר"ת שמו אב"ן בחרו האחרון במלים א-ל בחסדו ניבו. ב' הפייטנים יסדו מערכות יוצר הכוללים יוצר אופן וזולת, (וכן יסד ראב"ן עצמו לשבת שובה מנהג אשכנז) ואין להניח שראב"ן יסד ואופן בלבד והניח הזולת. ג' הרי חותנו היה ר' אליקים ב"ר יוסף (אבן העזר סימן קח) וחתנו היה אליקים ב"ר יהודה (שהיה אבי זקנו של הרא"ש, שם סימן כו) ואין זה דבר נדיר שהפייטן יכבד את קרובו בהזכרת שמו בפיוט, כמו שחתם ר"א הקליר שם יהודה בקרובה לפרשת זכור, ור' שלמה הבבלי חתם שם מרדכי בפיוט אור ישע, בזולת לא' דפסח. ר' אברהם פרנקל, נ"י הראה לי שאכן בסוף פיוט זה נראה שחתם אליקים בני יחי (וכ"כ צונזן), ורצה לקבוע על סמך זה שהיה לראב"ן בן ושמו אליקים. ונלע"ד שהדבר צריך עוד ראיות.

נזדמנו – הצטרפו מלשון חז"ל (סנהדרין צו, ע"א) אמר רבי יוחנן אותו מלאך שנזדמן לו לאברהם לילה שמו (פי' שהצטרף אליו במחלמתו נגד ארבעת המלכים). **לצלחו** – מלה"ב (ש"ב יט, יח) וצלחו הירדן לפני המלך. **תפסג** – ויבתר אותם בתוך (בראשית טו, י) ת"י ופסג יתהון לפסגין (ערוך ערך פסג).

◀ יום ליבשה

בתרמית בזריקה כמ"ש סוס ורוכבו רמה בים. ויש שפרשוה בחכמה ובערמה, ואחרים שפירשו בגלל הרמאות שהמצרים רימו את בני ישראל בכל ימי השיעבוד (עיין מקורות). **בת** כינוי לעם, כגון בת ציון (איכה ד, כב) כינוי לבנ"י בת אדום (שם) כינוי לבני עשו, בת בבל (ישעיה מז, א). **ענמית** הפייטנים משתמשים בכל בני מצרים הנזכרים בפרשת נח (בראשית י, יג-יד) ככינוי למצרים. **ישורון** כמו אשורנו ולא קרוב (במדבר כד, יז). **דגלי** פירשתיהו כמו מלת נס המופיעה רבות בנביא וכן ברד"ק בספר השרשים דגל הוא הנס שמרימין ראשי החיילות. **נרשמת** המילה "רשימא" מופיעה הרבה בספר הזוהר ככינוי לברית המילה. **הפתילים** הוא כינוי לציצית ע"ש ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת (במדבר טו, לח).

זכור ברית

◀ זכור ברית

אהלי יעקב – הפסוק בירמיה (ל, יח) הגני שב שבות אהלי יעקב מתייחס לאהלי יעקב במובן הפשוט של מגורי בני בא"י. אך הפסוק במלאכי (ב, יב) יכרת ה' וכו' ער וענה מאהלי יעקב מתייחס לאהלי יעקב כבתי המדרשות ומקומות התורה, וכן פירשו כל המפרשים. וכאן כלל שניהם, בקשה שהקב"ה יגאל את בני יחזירים שישכנו בארצם, בזכות התורה שלמד יעקב אבינו. **לטוטפת** – לפאר, פארך חבוש עליך (יחזקאל כד, יז) ת"י טוטיפך ועיין ערוך ערך טטפת. וטוטפת הוא תכשיט כדאיתא במשנה (שבת נו ע"א) במה אשה יוצאה וכו' ולא בטטפת.

◁ הרחמן הוא יברך אבי הילד

עד כמו לעד מלה"כ שוכן עד וקדוש שמו (ישעיה נז, טו). לעילום פירשתיהו כמו לעילום למצב נשגב ונעלם שאין אנו מבינים אותו. ואע"פ שמלת לעילום פירושה לעד כי יש לו מקור במקרא (דה"ב לג, ז) אשים את שמי לעילום, בקונטקסט של הפיוט אין להבינו כן אלא בדוחק גדול. ומי גרע מהפסוק זה שמי לעלם (שמות ג, טו) שפשוטו לעד ודרשו בגמרא (קידושין עא, ע"א) אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: שם בן ארבע אותיות, חכמים מוסרין אותו לתלמידיהן פעם אחת בשבוע, ואמרי לה פעמים בשבוע. אמר רב נחמן בר יצחק: מסתברא כמאן דאמר פעם אחת בשבוע, דכתיב זה שמי לעולם, לעלם כתיב. רבא סבר למידרשיה בפירקא, א"ל ההוא סבא: לעלם כתיב. ופרש"י לעלם להעלים. וב"ה שמצאתי ביוצר לשבת ברית מילה, אות בריתות שלש עשרה, שישד זה המחבר, ר' אברהם ב"ר יצחק כהן, "שם המפורש לעילום" ופרושו שם המפורש שצריך להסתיר אותו ואין מגלים אותו אלא למי שראוי לכך, ומי ששנה זו שנה זו.

תולדות הפייטנים המופיעים בספר

ר' אברהם ברבי יצחק הכהן חיבר את היוצר והזולת לברית מילה מ"פ (אות בריתות שלוש עשרה, וכן אות ברית ישראל) וכנראה ג"כ הרחמן לברית מילה מ"פ (וראיה לדבר שהוא יסד ביוצר "הכין למקנא כס כשמש ויהלום/בריתי היתה אתו החיים והשלום", וזה כמעט זהה למה שיסד בהרחמן "עד הוכן כסאו כשמש ויהלום...בריתי היתה אתו החיים והשלום"). ר' צבי בנימין אויערבך (1808-1872) מחה"ס נחל אשכול, בספרו ברית אברהם (י. קויפפמאן, פפד"ם 1880), מזהה אותו עם ר' אברהם הכהן שחיבר ברכת חתנים שהזכירו מהרש"ל בתשובה כט, ושחי לפני ר' קלונימוס איש רומי, ולא עם ר' אברהם ברבי יצחק בעל האשכול, אשר היה חותנו של הראב"ד וחי בדרום צרפת (בסביבות שנת 1150). כי הוא לא היה כהן.

ר' אליעזר ב"ר יואל הלוי (ראבי"ה) (1140-1225), היה אחד מעמודי ההוראה של יהדות אשכנז ופסקיו מובאים למכביר במדרכי (שהיה נינו), בתרומת הדשן, בהגהות מיימוניות, בהגהות אשר"י, וכמובן בספרי האחרונים. נולד במגנצא והיה בן בתו של ראב"ן. אביו, ר' יואל הלוי וגם דודו ר' שמואל בן נטרונאי (שב"ט) היו מבעלי התוס' והוא למד תורה מהם וגם מר' אליעזר ממיץ (בעל ספר יראים) ומר' שמואל החסיד. רוב ימיו סרב להתפרנס מהרבנות, אך כשאבד את כל ספריו והונו בעקבות בריחתו מעירו בונא לעיר הסמוכה, בינגן, בר"ה של שנת 1197, קיבל עליו את עול הרבנות של העיר הגדולה קולוניא. בקולוניא העמיד ישיבה גדולה שמשכה אליה תלמידים רבים מכל מרכז אירופה. בין תלמידיו היה ר' יצחק מווינא בעל אור זרוע. ספרו אבי העזרי, או ספר ראבי"ה כולל פרושים ופסקים על סדר הש"ס, והוא מקור מרכזי לפסקי ראשונים רבים שבאו אחריו. כתב מספר פיוטים, והמפורסם ביניהם "אל תפר בריתך אתנו" סליחה לברית מילה. בספר זה מופיע רק קטע קצר (כנראה חלק

מפיוט יותר ארוך) שהשתלב בתוך הזולת לשבת חזון ולשבת לפני שבועות שכתב זקנו הראב"ן על גזירות תתנ"ו.

ר' אליעזר ברבי נתן ממגנצא (1090-1170) ראב"ן היה אחד מבעלי התוספות ומעמודי ההוראה של יהדות אשכנז. הוא למד אצל ר' יצחק בר' אשר הלוי (ריב"א) שהיה הראשון מבעלי התוספות. הוא הפנה שאלות לחבריו ולגדולי הדור שבימיו, כגון ר' מאיר ברבי שמואל, חתן רש"י, ר"ת ורשב"ם, וכן תלמידיהם הפנו שאלות אליו. מתוך מכתבים אלו ניכרים הכבוד וההערצה שרכשו לו באשכנז ובצרפת. הוא היה בין 150 רבנים שהתכנסו בטרויש אשר בצרפת להתקין תקנות שיסדרו את יחס בני ישראל לשלטונות. בכנס זה, שהתפתח בו רבנו תם ואחיו הרשב"ם התקינו את התקנות לאסור לדון בערכאות או לקבל משרה בקהל מאת השלטונות, ואלו נקראו תקנות טרויש. ספרו אבן העזר היה ספר ההלכות הראשון שיצא מבית המדרש באשכנז, והיה לו השפעה רבה על פסקי ההלכה בדורות שלאחריו. הוא היה הראשון שחיבר פרוש מקיף על הפיוטים. הרב אפרים זלמן מרגליות כותב שהיה ברשותו כתי"י של הפרוש הזה וכנראה שהוא היה את הבסיס לפרוש קרבן אהרן על הפיוטים שנדפס בסלאוויטא בשנת 1826. ראב"ן גם חיבר פיוטים רבים, ביניהם הפיוטים לברית מילה ומערבות לשביעי של פסח ולב' דשבועות, מ"א ומ"פ. רוו"ה מייחס לראב"ן את מאמר השכל, שהוא פרוש למערבות ב' דשבועות, אך הדבר מוטל בספק. הוא חוה את הטרגדיה העצומה של מסע הצלב הראשון, וכתב מגילה על גזירות שנת תתנ"ו וכן את הזולת לשבת לפני שבועות ולפני תשעה באב, אלקים באזנינו שמענו. ראב"ן היה זקן מופלג, ולכן צצו אגדות רבות על אריכות ימיו. לראב"ן היו ארבע בנות וחתניו היו ר' יואל הלוי (אבי הראבי"ה) ר' שמואל בר נטרוני (שב"ט) ר' אורי ור' אליקים. הרא"ש היה מצאצאיו.

ר' אלעזר ברבי יהודה ברבי קלונימוס בעל הרוקח מוורמייזא (1165-1230) היה ממשפחת קלונימוס שהיא היתה מהמשפחות הראשונות במעלה באשכנז. הוא נולד במגנצא, אך בצעירותו עקר לוורמייזא עקב רדיפות וצרות. אביו נפטר בגיל צעיר ור' יהודה החסיד למדו את תורת הקבלה, אך הוא מעיד שקיבל "תיקון תפילות" גם מאביו וגם מרי"ח. הוא למד תורה, בין השאר, אצל ר' אליעזר ממיץ, בעל ספר יראים. מהר"ם (שו"ת, קיג, ע"ב, דפוס פראג) כתב שהרוקח קבל את יסוד התשובה מרי"ח. הרוקח הוא מעמודי התוך של תנועת חסידי אשכנז. ספר הרוקח עצמו הוא ספר הלכות ומנהגים, המקיף את רוב העניינים הנצרכים ליהודי בחייו מדי יום יום. לספר הקדמה המורה דרך לחיים ישרים וכשרים ולחזרה בתשובה על דרך החסידות והמוסר. הוא כתב ג"כ פרושים לתורה ולתפילה וספרים רבים בתורת הסוד. רבים מפרושי על התורה והתפילה מבוססים על גמטריות ורמזים. עיקר חידושי בתורת הנסתר נמצאים בספרו סודי רזיא, שבו הוא מצטט הרבה מפרקי היכלות. הרוקח היה חבר בית הדין של וורמייזא. הוא חווה את הגזירות שבסוף המאה הי"ב ותחילת המאה הי"ג, שבאו בעקבות מפלת הנוצרים בירושלים ע"י סלאח א דין. בשנת 1188 הוא גורש ממגנצא יחד עם רוב יהודי העיר ובשנת 1197 אשתו, שתי בנותיו ובנו נהרגו על קידוש ה' וגם הוא נפצע קשות. הוא כתב את סיפורי הצרות האלו, וגם קינה על אשתו ומשפחתו, המובאת

הפייטנים ותקופותיהם

מיקום	לבריאת העולם		לספירה הכללית		המאורע
	סיום	תחילה	סיום	תחילה	
ארץ ישראל		3832		72	חרבן בית המקדש
ארץ ישראל		3980		220	חתימת המשנה
בבל		4260	כ	500	חתימת התלמוד
ארץ ישראל		4260	?	500	ר' יוסי בן יוסי
ארץ ישראל		4310	?	550	ר' ינאי
ארץ ישראל		4360	?	600	ר' אלעזר הקליר
וורמייזא?		4560	?	800	ר' אשר הלוי
בבל	4702	4642	942	882	רב סעדיה גאון
בבל	4798	4699	1038	939	רב האי גאון
אשכנז ?	4780	4710	1020	950	רבנו משולם
דרום איטליה?		4710		950	ר' שלמה הבבלי
מגנצא	4780	4710	1020	950	ר' שמעון בר יצחק
מגנצא	4788	4720	1028	960	רבנו גרשם
אשכנז	4810	4740	1050	980	ר' בנימין ב"ר זרח
לימז', צרפת	4810	4740	1050	980	ר' יוסף טוב עלם
אשכנז		4780		1020	ר' מנחם ב"ר מכיר
מלגה, ספרד	4817	4780	1057	1020	ר' שלמה אבן גבירול
טרוייש צרפת	4865	4800	1105	1040	רש"י
		4810		1050	ר' אברהם ב"ר יצחק הכהן
פרובינציה		4810		1050	ר' יוסף מקרקסון
וורמייזא		4810		1050	ר' מאיר ב"ר יצחק ש"ץ
טולידו, ספרד	4901	4835	1141	1075	ר' יהודה הלוי
מגנצא	4930	4850	1170	1090	ר' אליעזר ב"ר נתן
אשכנז		4856		1096	מסע הצלב הראשון
צפון צרפת	4931	4860	1171	1100	רבנו תם
רגנסבורג	4935	4870	1175	1110	רבנו אפרים
שפירא		4875		1115	ר' שמואל החסיד
בונא	4959	4892	1199	1132	ר' אפרים מבונא
פוסטט, מצרים	4964	4898	1204	1138	רמב"ם
קולוניא	4985	4900	1225	1140	ר' אליעזר ב"ר יואל הלוי (ראבי"ה)
אשכנז	4909	4907	1149	1147	מסע הצלב השני
מגנצא	4981	4910	1221	1150	ר' ברוך ב"ר שמואל
רגנסבורג	4977	4910	1217	1150	ר' יהודה החסיד
וורמייזא	4990	4925	1230	1165	ר' אלעזר הרוקח

? = תאריך לא ידוע. תקופה משוערת

כ = תאריך משוער של אמצע ימי חייו /-30 שנה
 מרבית התאריכים אינם מדוייקים. ויתכנו סטיות

מפתח הכינויים

המקור	הנושא	עמודים שבהם הכינוי מופיע הכינוי	
ע"ש שהקב"ה הסתיר פניו מבניי בזמן נס פורים	הקב"ה	א-ל נעלם	202
(בראשית לה, ג) לא-ל העונה אותי ביום צרתי	הקב"ה	א-ל עונה	250
(בי"ר צב, ב) בצאת ישראל ממצרים – ישראל סבא	יעקב אבינו	אב	236
ע"ש שהיה מאבותיו של המן	אגג	אב	244
(מגילה יג, ע"א) אב בתורה אב בחכמה	משה רבנו	אב החכמים	431
(בראשית יז, ד) והיית לאב המון גוים	אברהם אבינו	אב המון	432
(ישעיה סד, ז) ה' אבינו אתה	הקב"ה	אבינו	60
(ישעיה א, כד) ה' צבאות אביר ישראל	הקב"ה	אביר	385
(שה"ש ג, ו) מכל אבקת רוכל ודרשת חז"ל מושלם	תלמיד חכם מושלם	אבקת רוכל	407
ע"ש שמגינים על ישראל	מצוות	אברותיה	32
(בראשית מא, מג) ויקראו לפניו אברך	יוסף הצדיק	אברך	226
(שמות יב, כב) אגודת אוזב הוא צרור שמחזיקים באגרופ	אגרופ	אגודו	100
(תהלים צג, ד) אדיר במרום ה'	הקב"ה	אדיר	409
(דה"ב כג, כ) ואת האדירים ואת המושלים	חשובים	אדירים	329
(תיקוני הזהר קכ, ע"ב) קומה אדיר ירון	הקב"ה	אדירירון	109
(ירמיה ל, יח) שבות אהלי יעקב	בניי בא"י	אהלי יעקב	60
(ש"ב ב, כה) ויהיו לאגודה אחת	משפחה וידידים	אוגדיו	251
(תהלים קלב, יג) בחר ה' בציון אוה למושב לו	בית המקדש	אוה	372
(דברים ו, ה) ואהבת את ה' אלקיך בכל נפשך	בניי	אוהביך בנפש	322
(ישעיה מא, ח) אברהם אוהבי	אברהם אבינו	אוהבך	61
(צפניה ג, א) הוי מוראה ונגאלה	בניי	אום מוראה	272
(אסתר ב, ז) ויהי אומן את הדסה	מרדכי	אומן	209
(הושע יד, ג) וקח טוב ודרשת חז"ל	תפילה	אומר אשר הוא טוב	276
ע"ש שהיה מזרע בנימין שנקרא בן אוני	מרדכי	אונן	216
ע"ש שהמים מקובצים שם ואינם יכולים לצאת	ימים	אוצר	358
(ישעיה ה, ל) צר ואור חשך בעריפיה עפ"י פרושי המפרשים	חמה	אור	378, 88
(בראשית א, טז) את המאור הגדול	חמה	אור הגדול	366
(ש"ב כג, ד) וכאור בקר יזרח שמש ודרשת חז"ל	גאולה	אור שמשה	56
(שמות יג, טז) והיה לאות על ידך	תפילין	אות	55
(בי"ר יב, ז) אות ה' אינו תופס את הלשון	אות ה'	אות נוחה	373
(היכלות רבתי יב, ב)	מלאכים	אזורי אימה	40
(שמות לב, יח) שאמר לו משה ואין קול חלושה משמע שיהושע שמע קול חלושה	יהושע	אזן חלושה	241
(בי"ב טו, ע"א) איתן האורחי זה אברהם	אברהם אבינו	אזרח	328, 234

מפתח הכינויים לפי נושא

אב: חודש

אבות: בני אלים, המה היוצרים, הררי א-ל, ישנים, קדומים, ראשוניים, רדומים

אבן: חץ

אברהם אבינו: אב המון, אוהבך, אזרח, בחירך, ידיד, מרחוק קריאותיו

אברים: נתחים

אגג: אב

אגרוף: אגודו

אדום: חזיר הבר [יער], חית קנה, עדינה, פורה האדומית, צור/צורים, שממית

אדם [הראשון]: בפה מביעים, יציר [כפים], עופר, קרוצו

אהרן הכהן ודוד המלך: שני זתים

אות ה', אות נוחה

אחשוורוש/פרס ומדי: איש בער, דב, חנף, טמא, טפש, נבל

איוב: סר מרע, תם וישר

אליהו: כהן צדק, מבשר טוב ושלוש, מלאך ברית, נסתר בנחל כרית, קנאי, תשבי

אמרה: ניב

אנטיוכוס: אכזר

אסתר: איילת [אהב], בת אביחיל, מאמר עושה

ארץ: ארקא, גיא, הדום, חדשה, חלד

ארץ ישראל: מאוים, נוה איתן, צביון

אשה: ידידות בית, יעודה, עזר

בבל: בל, ששך

בועז: חכם בעוז

בית המקדש: אוה, אריאל, ארמון, בית חדרי, בית אריאל, בית זבולו, בית מרפידו, גבעת הלבונה,

ההר הטוב, היכל, הר צבי קודש נוה, זבול, חדרי מלך, ידידות משכנותי, יער, יקרת, לבנון יער,

מרום הרים, סכה, תלף

בלעם: שוטן, שפי

בניי: אוהבך בנפש, אום מוראה, איומה, אכולי מאחור ומקדם, אלים, אם נפזרת, אמולת שבעה,

אמונים, אנשי קודש, אסיריכם, בבת עין, בחוני/בחוניך, בחורי, בן/בכור/מבוכר, ברה, בת כבודה,

בת עברית, גאולים, גוזלים, גוי קדוש, גורל חבל מנתך, גזי רהב, גן נעול, גפן כנתך, גפני, דגלים,

דודי, המוני, זאת, זו, זכי מטה, זמורי, זרע אוהבך, זרע קודש, חביבים, חבלים הנעימים, חבצלת

השרון, חומה ושדי כמגדלות, חלק לך בררת, חתומה בברית, טל שארית, ידידות/ידידיך/ידידים,

יונה, ישורון, ישרים, כה יהיה, כוכבי נשפי, כוכבי צפר, כורתי ברית, כמהי ישעך, כמהים, כנה,

כרוי בלתך וכור, כרם, כרם חמד נטיעתך, מאמיניך, מושלים, מי זאת עולה, מיחדיו [פעמיים],

מכבדי, ממלכת כהנים, מנה יפה, מעטיריו, מצפיה, מרובעי דגל, נאווה שחרחורית, נדגים, נדח/נדחה,

נער, נשואי נשר, נשואי רחם, סגולה, סגת שושן, סוערה, ספר רבוע, עבדיך, עבריה, עדת צולעה

ונהלאה, עדתך, עיניה ברכות, עלופים, עם, עם בזוז ומשסה, עם זו, עם שואל, עם שרדי חרב, עמוסי

[מרחם]/עמוסים, עמי בחירי, ענוגה ורכה, עפרים, עצורים, ערער, פזורה [נדחה]/פזורים, צאן

[ההרגה], צוחת, צעיר, קדושים, קהילות, קובלים, רבת חלאה, רעיתך, שארית, שולמית, שושן

רשימת כתבי יד של מפרשי הפיוט

- Berlin - Staatsbibliothek (Preussischer Kulturbesitz) Or. Qu. 361/ BERLIN 51 (Cat. Steinschneider)
- Berlin - Staatsbibliothek (Preussischer Kulturbesitz) Or. Qu. 798-799/ BERLIN 177 (Cat. Steinschneider)
- Braunschweig - Landesmuseum fuer Geschichte und Volkstum R 2386 Cat. Allony-Loewinger
- Budapest - Magyar tudományok akademia, MS. Kaufmann A 399
- Cambridge - University Library Add. 504, 1
- Chicago - Spertus College of Judaica D 2'2
- Frankfurt a. M. -Stadt- und Universitätsbibliothek Oct. 227/ Merzbacher 95
- Hamburg - Staats- und Universitätsbibliothek Cod. hebr. 239a/ Hamburg 130 (cat. Schteinschneider)
- Hamburg - Staats- und Universitätsbibliothek Cod. hebr. 62/ Hamburg 154 (cat. Schteinschneider)
- Hamburg - Staats- und Universitätsbibliothek Cod. hebr. 17/Hamburg 152 (cat. Schteinschneider)
- Hamburg - Staats- und Universitätsbibliothek Cod. hebr. 61/Hamburg 153 (cat. Schteinschneider)
- Jerusalem-Safrai 1/4
- London - British Library Add. 11639/LON BL 1056 (Cat. Margoliouth)
- London - Valmadonna Trust 267/19
- Lund - Universitätsbibliothek Ms. L.O. 2
- Mahsor Nurnberg
- Modena - Archivio della Curia Arcivescovile di Modena 58
- Moscow - Russian State Library, Ms. Guenzburg 1665
- Moscow - Russian State Library, Ms. Guenzburg 615
- Muenchen - Bayerische Staatsbibliothek, Cod. hebr. 273
- Muenchen - Bayerische Staatsbibliothek, Cod. hebr. 393,9
- Oxford - Bodleian Library MS Can. Or. 82/OX 1148 (Cat. Neubauer)
- Oxford - Bodleian Library MS Mich. 365/OX 1208 (Cat. Neubauer)
- Oxford - Bodleian Library MS Opp. 169/ OX 1151 (Cat. Neubauer)
- Oxford - Bodleian Library MS Opp. 171/ OX 1207 (Cat. Neubauer)
- Parma - Biblioteca Palatina Cod. Parm. 3205/Parma De Rossi 655
- Parma - Biblioteca Palatina Cod. Parm. 2895/Parma De Rossi 653
- Uppsala-universitätsbibliothek o. heb 22
- Vatican - Biblioteca Apostolica ebr. 306
- Vatican - Biblioteca Apostolica ebr. 318
- Warszaw - Uniwersytet, Inst. Orientalistyczny 258

רשימת כתבי יד לנוסח הפיוט

- Erlangen- Universitaetsbibliothek 2601
 Frankfurt a. M.- Universitätsbibliothek Oct. 227/Merzbacher 95
 Hamburg - Staats- und Universitaetsbibliothek Cod. hebr. 37/Hamburg 86
 Innsbruck - Universitaetsbibliothek Cod. 74
 Jerusalem - NLI 34 1114
 Leipzig - Universitaetsbibliothek B.H. qu. 36/LEIPZIG UBL XXIII (Cat. Delitzsch)
 London - British Library Add. 17867/LON BL 651 (Cat. Margoliouth)
 London - British Library Add. 26897/LON BL 657 (Cat. Margoliouth)
 London - British Library Or. 2772/LON BL 658 (Cat. Margoliouth)
 Mahsor Nurnberg
 Mahsor Worms
 Moscow - Russian State Library, Ms. Guenzburg 1495
 Moscow - Russian State Library, Ms. Guenzburg 200
 Moscow - Russian State Library, Ms. Guenzburg 611
 New York - Jewish Theological Seminary Ms. 9303/NY JTS D.444
 Oxford - Bodleian Library MS Mich. 573/ OX 1099 (Cat. Neubauer)
 Oxford - Bodleian Library MS Opp. 758/ OX 1105 (Cat. Neubauer)
 Oxford - Bodleian Library MS Opp. 158/ OX 1113 (Cat. Neubauer)
 Oxford - Bodleian Library MS Opp. 156/ OX 1114 (Cat. Neubauer)
 Oxford - Bodleian Library MS Can. Or. 82/ OX 1148 (Cat. Neubauer)
 Paris - Musee Cluny 12290
 Paris - Bibliotheque Nationale heb. 646/ PARIS BN anciens fonds 174
 Paris - Bibliotheque Nationale heb. 648/ PARIS BN Sorbonne 258
 Paris - Bibliotheque Nationale heb. 647/ PARIS ORATIORE 37
 Parma - Biblioteca Palatina Cod. Parm. 3144/ Parma De Rossi 1274
 Parma - Biblioteca Palatina Cod. Parm. 3105/ Parma De Rossi 211
 Parma - Biblioteca Palatina Cod. Parm. 3005/ Parma De Rossi 586
 Parma - Biblioteca Palatina Cod. Parm. 1904/ Parma De Rossi 605
 Prague - Narodni Knihovna v Praze VI Ea 2
 Prague - Narodni Knihovna v Praze XVIII F 7
 St. Petersburg - Russian National Library Evr. IV 1
 Vatican - Biblioteca Apostolica ebr. 326
 Wien - Oesterreichische Nationalbibliothek Cod hebr. 75/ Wien NB 88 (Cat. Schwarz)
 Zurich- Jeselsohn 16/(formerly) JER SCHOC 13160

רשימת מחזורים וספרים לפירושי הפיוט

דפוס ישן:

מחזור הדרת קודש, זיאן רגארה, ויניציאה, הישנט
מחזור מנהג פולין, יהודה ומשה בני משה בון סג"ל, אלטונה, היתקפו
מחזור כפי מנהג ק"ק רומא, ע"פ קמחא דאבישונא, ה"ר יוחנן טריויס, בולוניא, הישא
מחזור ע"פ מעגלי צדק, טוביה פואה, סביוניטה, הירמט
זולתות בין פסח לשבועות ובשבתות בין המצרים, יצחק מזיא ושמעון לוי גינצבורג, דפוס שטפן שורמן ופיטר
גיזלר, טנהויזן, הישנד

דפוסים חדשים:

מחזור לימים הנוראים לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, דניאל גולדשמידט, קורן, ירושלים, 1970
סדר עבודת ישראל, ה"ר יצחק בן אריה יוסף דוב S. Baer רעדעלהיים, Lehrberger & Co., 1901
סדר אוצר התפילות H. Horowitz הוצאת ספר, ניו יורק, תשו
פיוטים לארבע פרשיות וקרובץ לפורים עם פרש"י ובית מדרשו, מכון ממלכת כהנים, ניו יורק, תשעד
שאילתא דרב אחאי בעניני חנוכה - כת"י, ה"ר משה חיים לייטר, בתוך ישרון מאסף תורני, תשרי ה'תשעד,
שלמה גאטעסמאן, עורך.
סדר שיחה שלמה, ה"ר שלום אלחנן הלוי יפה, דפוס ה"ר הלוי צוקערמאן ושות', ירושלים, תרנו
ברית אברהם, ה"ר צבי בנימין אויערבך, פערלאג פאן י. קויפפמאן, פפד"ס, תרם
פירוש מהר"ם מרוטנבורג ליצור אודך כי אנפת בי ופירוש לא נודע למי. ליטר, משה חיים, בתוך: ירושתנו א
(תשס"ז) ג-ז

רשימת מחזורים נוספים לנוסח הפיוט

דפוס ישן:

מחזור מנהג אשכנז, חיים המחוקק ב"ר דוד שחור, אוגשפורג, רצו
מחזור מנהג רומא, שונצין וקזאל מיורי, 1485/6
מחזור ספרד, פאנו, אחרי 1503

דפוסים חדשים:

Selichot for the Whole Year, Abraham Rosenfeld, Judaica Pr; 2nd edition (June 1956)
ספר קרובות הוא מחזור ליום כפור, וולף היידנהיים, Anton Schmidt, וויען, 1816

רשימת ספרי מחקר לנוסח הפיוט

ספרים:

פיוטי רבי שלמה הבבלי, עזרא פליישר, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים, 1973
פיוטי רבי שמעון בר יצחק, א.מ. הברמן, ידיעות המכון לחקר השירה העברית חי"ג, שוקן, ברלין-ירושלים, תחרץ
שירת הרוקח, פיוטי רבי אלעזר מוורמזא, יצחק מייזליש, ירושלים, תשנג

מאמרים:

פיוטי רבינו ברוך בר שמואל ממגנצא, א.מ. הברמן, בתוך ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים
כרך ו', שוקן, ירושלים, תשו
פיוטי רבינו אפרים ב"ר יצחק מרגנסבורק, א.מ. הברמן, בתוך ידיעות המכון לחקר השירה העברית
בירושלים כרך ד', שוקן, ברלין-ירושלים, תחרץ
פיוטי רבי אפרים ב"ר יעקב מבונא, א.מ. הברמן, בתוך ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים כרך
ז', שוקן, ירושלים- תל אביב, תשיח